

6nid92V

Na naslovnici: Čopičev mozaik Atomium. Foto Janko Prelovec

Vsebina

	UVODNIK	
<i>Jože Janež</i>	Razgledi in vpogledi	4
	IDRIJA	
<i>Maja Svetlik, Stana Frelj, Dragica Boškin</i>	125 let Čipkarske šole v Idriji	8
	100 LETNICA REALKE	
<i>Metka Rupnik</i>	Za zaključek praznovanja	30
	Častni odbor za pripravo 100. obletnice šole in pokrovitelji	33
	Nagovori na svečani akademiji 29. septembra 2001	35
	<i>Borut Hvalec</i>	35
	<i>Lucija Čok: Naj se idrijski čudež nadaljuje</i>	36
	<i>Milan Kučan</i>	38
	POGOVOR	
<i>Ivica Kavčič</i>	Pogovor s prof. dr. Darinko Soban ob njeni osemdesetletnici	40
	NAREČJA	
<i>Zorko Velikajne</i>	Prispevek k opisu govora Kanomeljske doline	62
	ESEJ	
<i>Jernej Sever</i>	Kratko in preprosto o človeku in človeškem	68
<i>Klemen Pust</i>	Zrcalo ponovno odkritega sveta	72
	LITERATURA	
<i>Jožek Štucin</i>	Življenje pis pis, smrt paf paf	84
	Živi in mrtvi	86
	O tistih stvareh	89
	LIKOVNA PRILOGA	
<i>Anita Vidic-Grah</i>	Rumeno modro	

Per 489/2002

10024875, 1

	MNENJA	
<i>Jože Čar</i>	Živi spomini, vprašljiva sedanjost in upanje na prihodnost	102
<i>Stanko Murovec</i>	Idrijski gospodarski razvoj	106
	KULTURNE ZNAMENITOSTI	
<i>Janez Kavčič</i>	Zgrait Ivana Seljaka-Čopiča v idrijski osnovni šoli	110
<i>Andrejka Ščukovič</i>	Kip svetega Jožefa z otrokom v naročju iz Idrijskih Krnic	118
	ETNOLOGIJA	
<i>Karmen Simonič Mervič</i>	Kozolci v Idrijskem Logu	120
	ZGODOVINA	
<i>Rajko Pavlovec</i>	Ferdinand Seidl leta 1919 o meji med Jugoslavijo in Italijo	128
<i>Ivica Kavčič</i>	Po poteh prenosa ranjencev	134
	NARAVNE ZNAMENITOSTI	
<i>Igor Dakskobler, Rafael Terpin</i>	Bertolonijeva orlica in mrežasti pojalnik nad povirjem Belce	142
<i>Marija Bavdaž</i>	Srečanja na Idrijskem, 4.del: Črni pajek	148
	OKOLJE	
<i>Andrej Mohorič</i>	Nelegalna odlagališča odpadkov v občinah Idrija, Cerkno in Logatec	152
	PREDSTAVITVE	
<i>Ingrid Kovač Brus</i>	Prvih sto let	162
<i>Andrej Lutman</i>	Zapisi z roba za vsakršno rabo	164
<i>Jože Janež</i>	Znanost je dokazala, da v znanosti ni vse resnice	166
<i>Darko Viler</i>	Obnovljeni rudniški stroji v jašku Franciške	170
<i>Tomaž Pavšič</i>	Spominjajoč se Rijavca	172
<i>Klemen Pust</i>	Slovenija odprta za umetnost 2001	174
<i>Ana Sever</i>	Promocija mladih umetnikov na dobredelni razstavi	180
<i>Jože Čar</i>	Raziskave živega srebra v idrijskem okolju	184
<i>Janez Kavčič</i>	35 let okteta Prfarci	188
<i>Jože Janež</i>	Na robu svojega imena	192
	POROČILA	
<i>Joža Ocepek, Anica Božič</i>	Slovenski baročni biser tudi v Idriji	194
<i>Tatjana Dizdarevič</i>	Mednarodni simpozij Kulturna dediščina v geologiji, rudarstvu in metalurgiji	196

Razgledi in vpogledi

Jože JANEŽ

Zadnji (samo)refleksivni pogledi na Idrijske razglede so bili zapisani ob štirideseti obletnici njihovega izhajanja leta 1995. Prispevali so jih Ivana Leskovec, Samo Bevk, Janez Podobnik, Jože Čar in Jože Felc. Jože Felc je takrat iskriivo zapisal, da bi bilo bolje, če bi se revija imenovala Idrijski vpogledi, »saj v Idriji vendarle ni nikakršne točke, od koder bi se dalo kaj bolj razgledati«. Jože Čar, dolgoletni član uredništva in glavni urednik je podal do sedaj edini obsežen in pomemben pregled skozi življenje Idrijskih razgledov od leta 1956 naprej s posebnim, primerjalnim poudarkom na njihovi umestitvi v slovenski primorski (z dostikrat pozabljenim Trstom vred) geografski, kulturni in (starejši) revialni prostor (Bori, Most, Primorska srečanja, Zaliv, Obala, Kaplje) ter časovni razvoj v drugi polovici dvajsetega stoletja. Če je Idrija v petdesetih in šestdesetih letih z Idrijskimi razgledi in Kapljami še pomembno orala ledino in sooblikovala primorski revialni tisk, je njen kasnejši vpliv manj opazen, ne pa nepomemben, navkljub veliko močnejšemu gospodarskemu, demografskemu in družbenemu razvoju predvsem Kopra z obalo in Nove Gorice. Zadnji večji premik v uredniškem konceptu se je pri Idrijskih razgledih

zgodil leta 1986, ko je bil narejen močan odklon od muzejskega zbornika v smeri kulturne revije. Ta koncept je rasel in se dograjeval deset let do leta 1996, od takrat naprej pa je relativno stabilen, saj se je »tudi na zunaj«, z izjemo leta 1998, izkazal z izidom dveh številčk letno.

Živimo v času izjemnega zanimanja za zgodovino, za iskanje korenin in ustvarjanje identitete, bodisi individualne bodisi skupinske; tudi v času, ko je boj za materialne dobrine, tako značilen za drugo polovico prejšnjega stoletja, nadgradilo iskanje in večje vrednotenje duhovnosti, odnosov in znanja. Zborniki izhajajo v vsakem mestecu. V tem vrve-nju »naprej« ima Idrija, navkljub majhnosti, vseeno nekaj prednosti, predvsem na zgodovini zgrajeno identiteto. Poznate praznino mest, ki so zrasla na novo, s prišleki, Nove Gorice, Kopra, Kočevja? Danes, »ko je vsega preveč«, so zunanji odmevi na Idrijske razglede pravzaprav zelo redki, večkrat sem sam razočaran nad tem, da jih drugje na Primorskem ne poznajo. Zato pa tisti redki odmevi izražajo veliko začudenje in navdušenje. Menim, da so Idrijski razgledi neko izrazitost in avtentičnost v vsebini in obliki vsekakor dosegli.

V tem trenutku imajo Idrijski razgledi dva temelja. Prvi, finančni in organizacijski, je izdajatelj Mestni muzej Idrija. Z njegovimi vzponi in padci bo plaval tudi čoln Idrijskih razgledov. S tem v zvezi si ne-skrto želim višjega vrednotenja in finančnega pod-piranja umetniškega, strokovnega in znanstvenega pisanja vsaj pri obeh občinah z »našega« kulturne-ga prostora, idrijski in cerkljanski. Ministrstvo za kulturo nas, po običaju vase zaverovanih, ob vsako-letnih razpisih obravnava kot majhne in lokalne.

Drugi temelj Idrijskih razgledov so številni ustvar-jalci in sodelavci revije, predvsem tisti domači. Njihovo število je res skozi zadnja leta precej kri-tično nizko. Skozi to problematiko se zrcali celo-vita kulturna in intelektualna moč in nemoč idrij-sko-cerkljanskega prostora. V preteklosti je močno slonela na rudniku in njegovem strokovnem in raziskovalnem potencialu. Tudi delo muzeja močno korenini v njem. Današnja tehnična in ekonomska inteligenca velikih idrijsko – cerkljanskih podjetij ima popolnoma drugačne usmeritve. Iz njenih vrst praktično nimamo sodelavcev. Sprememba objekta raziskovanja (fizično in duhovno zamiranje rudni-ka) se že odraža tudi na vsebini Idrijskih razgledov, kjer vse večji prostor postopno dobivajo družbo-slovne teme.

V času, ko se približujemo zavidanja vredni 50-letnici Idrijskih razgledov, želimo nadaljevati pravzaprav edini možni koncept, skozi katerega so se Idrijski razgledi razvijali v zadnjem desetletju. Iz muzejskega zgodovinsko domoznanskega zborni-ka ustvarjamo s kontinuiranim delom odprto revijo za družbena, kulturna in zgodovinska vprašanja Idrijskega in Cerkljanskega. V uvodnikih bomo poskušali komentirati gibanja v družbenem življe-nju, predvsem tista, ki vplivajo na stanje kulturne-ga življenja in razvoja. V opisih dogajanja na Idrij-skem in Cerkljanskem bomo objavljali obširnejše članke, ki predstavljajo in komentirajo aktualne trende in dogodke, lahko tudi tiste iz bližnje, še žive preteklosti, pomembne za idrijsko-cerkljanski prostor (v prejšnjih številkah so bile takšne teme Čipkarski festival, zapiranje Idrijskega rudnika, ar-hitektonsko-urbanistične spremembe mesta idr.). Intervju smo v revijo vpeljali v letu 1997, da bi

postala bolj živa in da bi za zgodovino poleg dogodkov beležila tudi ljudi. Namenjen je veliki, celoviti predstavitvi dela in razmišljanja umetnikov in drugih ljudi, povezanih s kulturo in znanostjo, ki so doma, izvirajo ali so kako drugače povezani z našim prostorom. V vsaki številki predstavimo enega literarnega (pesmi, proza ali dramatika) in enega likovnega ustvarjalca. Posebnost tega dela so samopredstavitve avtorjev. Prostor v reviji dajemo tako uveljavljenim kot mlajšim avtorjem (mentorsko delo). Literatura in likovna priloga sta lahko v povezavi z intervjujem. Likovna priloga je bila do sedaj tiskana v črno beli tehniki, preskok na tehniko barvnih reprodukcij pa je odvisen samo od finančnih možnosti. Razmišljanja domačih avtorjev objavljamo v rubriki Esej. Tematika eseja je poljubna, esej je lahko umetnostni, sociološki ali filozofski in ni nujno vezan na idrijsko-cerkljanski prostor. Zgodovina in etnologija gradita običajno najobsežnejši blok v reviji. V njem so objavljeni strokovni in poljudno strokovni članki ter spominski zapisi, namenjeni ohranjanju zgodovinskega spomina kot osnove za identiteto posameznika, kraja in širše skupnosti. Objavljamo tudi strokovne in poljudno strokovne članke z različnih področij naravoslovja, biologije, gozdarstva, geologije in drugih. Velikokrat gre za predstavitev naravnih znamenitost in naravne dediščine. Mnenja in predstavitve so krajši in daljši bolj ali manj polemičnimi zapisi na najrazličnejše teme iz družbenega in kulturnega življenja ter predstavitvami kulturnih dogodkov (izidi knjig, likovne razstave idr.), s čimer vpenjamo revijo v ožji in širši prostor. Zadnji del je običajno namenjen poročilom o delu različnih organizacij, društev in neformalnih skupin, ki bogatijo družbeno in kulturno življenje regije.

Predvsem gre za širše predstavitve dolgoletnega delovanja. Revija bo poleg tekstovnega še naprej objavljala bogato slikovno gradivo.

Kot avtorji se bodo tudi v naprej pojavljali številni pisci, predstavniki najrazličnejših strok in organizacij. Jedro tvorijo ustvarjalci in dolgoletni sodelavci revije iz Idrije. Veseli pa smo lahko, da ima revija širok krog sodelavcev najrazličnejših profilov in starosti iz skoraj cele Slovenije. Precejšno pozornost posvečamo mentorskemu delu z mladimi, gimnazijci in študenti. V znanstveno in publicistično delo jih vključujemo z objavami prirejenih seminarskih in diplomskih del. Mlajši avtorji pomembno soustvarjajo tudi literarni del revije.

Namen uredništva je zgraditi trdno jedro urednikov in sodelavcev, ki bo lahko ustvarjalo svežo in zanimivo revijo za zgodovinska, družbena in kulturna vprašanja Idrijskega in Cerkljanskega. S tem želimo razvijati samosvojo identiteto idrijsko-cerkljanskega območja, beležiti raziskovalno in strokovno delo Mestnega muzeja Idrija in drugih institucij, vplivati na gibanja v družbenem življenju predvsem s širjenjem zavesti o potrebnosti in nujnosti ustvarjalnega dela, povezovati širok krog kulturnih ustvarjalcev in strokovnjakov ter bralcev znotraj in zunaj idrijsko-cerkljanskega območja ter mentorsko vzgajati mlade ustvarjalce z različnih umetniških in strokovnih področij. Menim, da bomo zastavljene cilje dosegli z rednim izhajanjem revije, vključevanjem novih kakovostnih ustvarjalcev in nenazadnje tudi z zagotovitvijo vsaj majhnih sredstev za honorarje (ki se do sedaj, razen izjemoma, niso izplačevali).

Maja SVETLIK
Stana FRELIH
Dragica BOŠKIN

125 let Čipkarske šole v Idriji

Klekljane čipke so del dediščine, ki se je ohranila do današnjega časa. To je dokument nepretrganega ustvarjalnega procesa, ki se je prenašal iz generacije v generacijo. Vrsto let se je znanje klekljanja širilo z ustnim izročilom, zato je bilo potrebno organizirati strokovno izobraževanje. Le z ustanovitvijo šol in tečajev z ustreznim strokovnim kadrom se je lahko dvignila raven kakovosti in zahtevnosti izdelave čipk.

17. oktobra leta 1876 je bila v Idriji ustanovljena Čipkarska šola. Skozi zgodovino je spadala pod različna vodstva in je bila podrejena različnim ministrstvom, vendar neprekinjeno deluje že 125 let in skrbi za ohranjanje kulturne dediščine ter znanja številnih tehnik in elementov klekljanja, ki bi se sicer izgubili. Čipkarska šola v Idriji je tako šola z najdaljšo tradicijo organiziranega strokovnega poučevanja klekljanja v Sloveniji in ima veliko zaslug pri ohranjanju čipkarstva.

1876–1918:**Čipkarska šola od ustanovitve do konca prve svetovne vojne**

Idrija je v tem času spadala pod mogočno avstro-ogrsko monarhijo. Leta 1876 je Trgovsko ministrstvo na Dunaju ustanovilo Nadzorni komite s čipkarskim tečajem v Idriji. Glavni namen tega je bil, da čipkarice s šolanjem dobijo potrebno podlago in znanje za izdelovanje kakovostnih čipk, po katerih je bilo veliko povpraševanje.

Strokovni nadzor nad čipkarskim tečajem v Idriji je opravljal Nadzorni komite z Dunaja. V Idriji je čipkarski tečaj najprej vodil veččlanski kuratorij, postavljen za dobo petih let. V prvem odboru od leta 1877 so bili Ivan Onderka, J. (Ivan) Juvan, šolski ravnatelj (kurator) Jakob Inglič, takratni župan Valentin Treven in prva učiteljica Ivanka Ferjančič. Ker se ta ni obnesel, je bil imenovan poseben kurator, ki je bil vsakokrat idrijski nadučitelj. Poznejši kuratorji so bili Onderka, Juvan in Inglič. Naloge nadzornega odbora so bile: izdelati statut, učni načrt, pravilnik dela, šolski in hišni red, normative ...

Leta 1882 je šola prišla pod upravo Ministrstva za uk in bogočastje, leta 1900 (do 1918) pa pod Ministrstvo za javna dela.

Leta 1885 je mesto nadzornika prevzel Ivan Vogeltnik, ki se je zelo zanimal za razvoj čipkarstva. Leta 1895 je bil imenovan za provizoričnega kuratorja, kasneje pa za vodjo čipkarske šole. Leta 1903 je vpeljal tudi praktično-teoretični tečaj s predmeti nemščina, obrtno računstvo, obrtno spise, knjigovodstvo in strokovno risanje. Ivan Vogeltnik je bil imenovan za stalnega učitelja Čipkarske šole in šola je dobila naziv Strokovna šola za čipkarstvo. Tako so lahko dekleta izpopolnila svoje znanje. Ivan Vogeltnik je bil človek, ki je izjemno dvignil raven čipkarstva. Leta 1906 je bil poklican na Dunaj, kjer je postal predstavnik novega oddelka pod okriljem Državnega zavoda za žensko domačo obrt. Na Dunaju je ostal do leta 1912. Postal je inšpektor filialnih zavodov po vsej Avstriji. Prejel je naslov cesarskega svetnika. Leta 1913 je prišel kot direktor za tri leta zopet na strokovno čipkarsko šolo v Idrijo, da bi jo razširil in povečal. Ta posel je poleg svojega nadzorstvenega dela opravljal v vseh šolah. Leta 1915 so ga poklicali na Dunaj na centralo. Ob prevratu mu je italijanska vlada ponudila mesto generalnega direktorja združene čipkarske obrti (benečan-

*Ivanka Ferjančič
z učenkami leta 1877.*

*Fotografijo hrani
Mestni muzej Idrija*

Nadaljevalne učenke, ki so klekljale čipke za prodajo, z učiteljicama Justino Kovačič, poročeno Mihelj (zadaj levo), in Frančiško Sedej (desno) v prostorih na Kosovelovi ulici.

Lastnica fotografije je Marija Troha

ske in idrijske čipke) v Rimu, kar pa je kot zaveden Slovenec odklonil. Leta 1919 je v Ljubljani ustanovil Osrednji zavod za žensko domačo obrt.

Delovanje šole

Namen šole je bil predvsem zaščititi delavke, zato so imeli stalno klekljarico, ki je najprej sama izdelala vsak vzorec. Po izdelavi so ugotovili čas, v katerem je bil vzorec napravljen, in porabo sukanca, nato pa so določili še ceno vzorca. Tako so utrdili cene in vsaka delavka je v že vnaprej vedela, koliko bo zaslužila pri tem ali onem vzorcu.

Učenke čipkarske šole so se delile na redne in nadaljevalne. Med prvimi so bile učenke ljudske šole, ki so čipkarsko šolo obiskovale le v prostem času – od 4 do 5 ur na teden – in so sukanec dobivale brezplačno. Druge pa so bile odrasla dekleta, ki so se pouka udeleževale redno, in sicer z namenom, da bi si pridobile klekljarsko izobrazbo. Prihajale so v šolo vsak dan štiri ure dopoldne in tri ure popoldne.

Učenke so se potem, ko so se naučile začetnih vaj, sistematično učile izdelovanja preprostih in pozneje težjih vzorcev. Vzporedno z napredovanjem delovnih tehnik se je izpopolnjeval tudi učni načrt ter uvrščal v svoje vzorce nove – moderne motive in s tem pripomogel k razvijanju smisla za umetnost in lepoto. Učenke, ki so obiskovale teoretični pouk in so bile še posebej pridne, so bile poklicane v Osrednji čipkarski tečaj na Dunaj, da so se tam izobrazile za čipkarske učiteljice. Zunanje delavke so imele posebne knjižice. Vsako četrtnetje so delali obračun ter delavkam in učenkam plačevali opravljeno delo.

Prva leta je imela šola različne naslove. Prostori so bili najprej v poslopju ljudske šole, nato v hiši jaška Barbare, zatem pa v starem župnišču. Leta 1910 se je iz prvotne stavbe preselila in stavbo bivšega župnišča v Kosovelovi ulici št. 12.

Učiteljstvo

Med učiteljicami idrijske čipkarske šole moramo omeniti predvsem Ivanko Ferjančič, rojeno leta 1850 v Idriji. Še zelo mlada je risala papirce, zbirala učenke in jih učila klekljati nove vzorce. Pomagala sta ji sestra Antonija in brat Jože. Zasluge pri risanju papircev je imel tudi učitelj Srečko Stegnar. Oblasti so videle Ivankine sposobnosti in nadarjenost in jo poslale na Tirolsko, kjer je poučevala klekljanje in organizirala šole. Ivanka Ferjančič je bila prva učiteljica in mentorica klekljanja. Umrla je leta 1879. Šola je po njeni smrti doživljala vzpone in padce, nekaj časa celo pod vodstvom učiteljic, ki jih je vzgojila sama. Na idrijski čipkarski šoli so ji sledili:

- leta 1879 sestra Antonija, Marija Troha, Amalija Božič ter Frančiška Šinkovec,
- leta 1900 kurator, voditeljica, učiteljica ter vzorna predelavka, ki so sestavljali vodstvo šole,
- leta 1902 Ivana Jereb,
- leta 1904 Frančiška Sedej, ki je postala pomožna učiteljica, nato učiteljica in končno voditeljica tečaja. Vodila ga je dolgo let.
- leta 1905 Ana Troha, Leopoldina Peljhan in Olga Rijavec,
- leta 1906 Jerica Podobnik in Marija Reven, Marija Kopač in Roza Schaffer,
- leta 1907 Roza Hofler,

- leta 1908 Cecilija Jurman, Alfra Contanasi, Katarina Munih,
- leta 1909 Ivanka Čerin, Ivana Englert, Katarina Jež, Antonija Kumar in Jožefa Bizjak,
- leta 1912 Meri Hump,
- leta 1913 Julija Bernik,
- leta 1914 Marija Pivk.

Večina teh učiteljic je bila iz Idrije in se je šolala na Dunaju. Število šolanih idrijskih učiteljic je presehalo potrebe šol na Kranjskem in Primorskem, zato so jih poslali na službovanje v druge dele Avstrije, v Galicijo, na Češko in na otok Krk. Idrija je tako ogromno prispevala k razvoju čipkarstva ne le doma, ampak tudi po drugih avstrijskih deželah.

Šola in trgovina

Ker je čipkarska šola skušala organizirati trgovanje s čipkami in s tem tudi zaščititi klekljarice pred izkoriščanjem, so se trgovci začeli pritoževati nad vmešavanjem države v njihovo delo. Ker pa so bili tudi na trgovskem ministrstvu na Dunaju pristaši tako državne organizacije čipkarstva kot svobodne trgovine, so nesoglasja na tem področju pričela ovirati razvoj čipkarstva.

Borba za trg med trgovci v Idriji je zanimala nesoglasja tudi med mestnimi možmi. Vpliv trgovcev je bil tako velik, da je mestna hiša odrekla čipkarski šoli vso občinsko podporo. Uspešnost šole je zato po letu 1880 pričela upadati. Šola je bila pri svojem delu, vsaj v obdobju, ko ni samostojno trgovala s čipkami, zelo odvisna od trgovcev. Ti so ji namreč priskrbeli papirce in sukanec ter od nje odkupovali čipke.

Leta 1907 je država prevzela vso trgovino v svojo upravo. Šola je bila prva leta podrejena ministrstvu za trgovino. Leta 1908 je postala podružnica novoustanovljenega Osrednjega tečaja na Dunaju. Vsa trgovina je odtlej delala za centralo. S svojo veliko trgovino, ki je bila razširjena po vseh evropskih državah, je prodrla tudi v Ameriko in tako povzročila, da so se cene čipk znatno povišale. Za šolo so klekljale samo tiste klekljarice, ki so se pogodile. Učiteljice niso smele kupčevati. Šola je začela uspevati. Pričela je celo sama kupovati čipke, cene so se dvignile in čipkarstvo se je naglo širilo po bližnji in daljni okolici. Učenke so lahko delale za prodajo tudi izven šole in bile v tem času deležne raznih podpor za razvoj čipkarstva. Šola je skrbela tudi za zdravlila in boljšo hrano za obolele klekljarice.

Z letom 1912 je država zopet opustila trgovino ter natančno po šolskem sistemu organizirala vse čipkarske tečaje. Od takrat naprej so se v Zavod za žensko domačo obrt na Dunaju mesečno z natančnim seznamom pošiljali samo učni izdelki, ki so bili last šole. Ta zavod, ki je nastal iz osrednjega čipkarskega tečaja, je na podlagi omenjenih seznamov vsoto nakazal kot zaslužek za izvršena dela.

Idrijsko čipkarstvo, njegove tehnike ter raznolikost in kvaliteta čipk, je bilo na višku na prehodu iz 19. v 20. stoletje in v letih pred 1. svetovno vojno. Po končani vojni je bila Idrija kot del Primorske priključena Italiji in ta sprememba je vplivala tudi na razvoj čipkarstva. Drugi kraji, kjer so tudi klekljali, so prišli pod novoustanovljeno državo Jugoslavijo. Za čipke, pa tudi za sam razvoj čipkarstva, je bila

ta politična sprememba zelo pomembna. Čipkarska šola je kljub temu delovala naprej tudi v času italijanske okupacije.

1918–1935: Obdobje med obema vojnama

Leta 1918 se je končalo večstoletno obdobje avstrijske nadoblasti. Z razpadom avstro-ogrske monarhije je bila oktobra 1918 v Zagrebu proglašena neodvisna država SHS, v katero je spadala tudi Idrija. Vendar je italijanska vojska kmalu zasedla naše kraje in z Rapalsko pogodbo 12. 11. 1920 so bile določene nove meje med Italijo in Jugoslavijo, pri čemer je Idrija ostala pod italijansko kraljevino. Šola je bila priključena k Zavodu za promocijo industrij

vzhodne Furlanije s sedežem v Gorici, v šolskem letu 1925/26 je prišla pod ministrstvo »Il Ministero dell' Economia Nazionale Direzione Generale dell' Industria e delle Miniere in Roma«, leta 1928 pa pod »Naučno Ministrstvo« (Ministero degli Studi).

Delovanje šole

Čipkarski tečaj so še vedno obiskovale redne in nadaljevalne učenke ter gostovalke. Redne so bile šoloobvezne učenke, ki so prihajale v tečaj 4 do 6 ur na teden. Nadaljevalne učenke pa so obiskovale šolo 6 do 7 ur vsak dan. Poučevalo se je praktični pouk po učnem načrtu za čipkarske šole.

V začetku šolskega leta 1918/19 se je kakor vsako leto pričel tudi pouk nemščine, računstva in knjigovodstva. Zaradi državnega preobrata se je pouk

*Upraviteljica
in učiteljica čipkarske
šole Frančiška Sedej
(v sredini) in učiteljica
Justi Kovačič (desno) z
učenkami nadaljevalne
šole (med njimi tudi
bodoči učiteljici Marija
Hrovat in Marija
Hladnik).*

*Lastnica fotografije je Marija
Troha*

nemščine opustil, vendar se je na željo učenk v naslednjem letu obnovil s prenovljenim učnim načrtom. Material za klekljanje so učenke dobivale zastonj, klekljani izdelki nadaljevalnih učenk pa so bili last tečaja in so jih učenkam plačevali. Izdelane čipke so najprej pošiljali na komisariat v Logatec. Od idrijske mestne občine je tečaj dobival tudi subvencije za šolsko upravo (razsvetljava, kurjava, sluga). Ob koncu leta so najbolj pridne in najrevnejše učenke dobile nagrade, ki jim jih je podaril logaški civilni komisar.

25. 11. 1919 je inšpektorat v Gorici poslal prvi dopis, da bo prevzel vse čipkarske tečaje pod svojo upravo in nadzor. Takratni nadzornik, inšpektor industrialnih šol Renato Penzo, je prevzel čipke iz Logatca in od takrat naprej nadzoroval čipkarski tečaj. Izdelki so se poslej pošiljali na nadzorništvo v Gorico.

Leta 1920 je to nadzorništvo sklicalo voditeljice čipkarskih tečajev in na konferenci določilo nov učni načrt. V šolskem letu 1920/21 se je za prve tri meščanske razrede klekljanje vpeljalo kot obvezni predmet. Učiteljice so morale ob poučevanju izdelovati tudi nove papirce, ki so jih pošiljali vsem čipkarskim tečajem pod goriško upravo. Zaradi povpraševanja po novih učiteljicah so nekatere nadaljevalne učenke postale učne kandidatke asistentke in nato učiteljice. Z nastopom nove, Mussolinijeve vlade je prišel ukaz za uporabo italijanskega jezika in naslednje leto se je v čipkarskem tečaju pričel pouk italijanščine. Po opravljenem tečaju so učenke dobile spričevala z ocenami iz obnašanja, praktičnega pouka in italijanščine.

Učiteljstvo

V tem obdobju je bila upraviteljica šole Franciška Sedej (učiteljica od 1904), na šoli pa so kot učiteljice delovale še:

- risarka vzorcev in učiteljica Ana Troha (od 1905. leta, 1935 je bila predstavljena v Gorico),
- Ivana Čerin (od 1909),
- Julija Bernik (1913–24 in 1930, 1923/24 predstavljena v Čepovan),
- Antonija Paa (Kočevar) (1918–21, 1921 predstavljena v Cerkno),
- nova učiteljica Jožefa Bizjak (v Idrijo je prišla iz Cerknega in tu poučevala od 1921 do 1935),
- nova učiteljica Zofija Podgornik (v Idriji od 1923/24 do 1929, nato je odšla v Čepovan),
- Katarina Kočevar (v letu 1921/22 nova asistentka),
- asistentka Pavla Kočevar (leta 1923/24 je bila dodeljena kot učiteljica v novoustanovljeni tečaj v Bovcu),
- Justina Kovačič (v letu 1924/25 nova asistentka),
- Alojzija Mravlje, leta 1932 poročena Morelli (v letu 1925/26 nova asistentka).

Učiteljicam je delovno mesto določal in jih večkrat tudi premeščal Zavod v Gorici. Na žalost nimamo točnih podatkov o učiteljicah v letih od 1935 do 1949.

Kljub novim političnim razmeram je šola tudi v času italijanske okupacije nadaljevala s svojim delom, za kar gre zahvala tudi požrtvovalnim učiteljicam, posebej še dolgoletni učiteljici in upraviteljici Frančiški Sedej. Znale so se prilagoditi in tako ohraniti šolo in delo za številne klekljarice.

1945–1990: Povojno obdobje

Po 2. svetovni vojni je Idrija postala del nove Jugoslavije in s tem je nastopilo novo obdobje tudi v razvoju čipkarstva. Čipkarska šola se je na novo organizirala. S poukom so pričeli že septembra 1945, in sicer v privatnem stanovanju, dokler niso bila dokončana dela na poslopju realke, ki je bilo med bombardiranjem mesta močno poškodovano.

Leta 1946 je bila v Idriji ustanovljena Čipkarska zadruga. Število učenk na šoli je naglo raslo. Šola je sčasoma prešla iz resorja Ministrstva za prosveto pod okrilje Ministrstva za industrijo in rudarstvo, nato v resor Okrajnega sveta za prosveto in nazadnje v resor Skupščine občine Idrija.

Delovanje šole

Med letoma 1952 in 1953 so na Čipkarski šoli uvedli dveletno nadaljevalno šolo, namenjeno mladini od štirinajstega do šestnajstega leta. Iz tedanjega predmetnika je razvidno, da si je šola prizadevala širiti tudi splošna znanja, saj so poleg klekljanja in risanja poučevali tudi druge predmete. Učenke so poleg čipkanja obiskovale pouk matematike, slovenščine, zgodovine, zakonodaje, higijene, tvorinostanstva ter vezenja in raznih drugih ročnih del. To šolo so ukinili leta 1954/55.

Ostali pa so oddelki rednih osnovnošolskih otrok. Pouk je potekal v več oddelkih v Idriji in v oddelku v Cerknem. Stalno so imeli težave s prostori, večkrat so se selili, vendar nikakor niso dobili primerne namestitve.

Učenke čipkarske šole z učiteljicami Marijo Hladnik (Troha), Ivano Čerin in Jožefo Bizjak (po 2. svetovni vojni).

Lastnica fotografije je Marija Troha

V šolskem letu 1955 je šola postala Državna čipkarska šola. V šolskem letu 1962/63 je bil odprt nov oddelek v Črnem Vrhu, leta 1965 pa še v Spodnji Idriji.

Čipkarska šola je v začetku sedemdesetih doživljala krizo in je bila tik pred ukinitvijo. Za Skupščino občine Idrija je postajala preveliko finančno breme, zato je septembra leta 1974 šola prešla v sestav Šolskega centra Idrija. S pomočjo Republiškega ko-

miteja za vzgojo in izobraževanje, ki je financiral Srednjo vzgojiteljsko šolo, se je šola obdržala, ker je program vzgojiteljic vseboval tudi obvezni program klekljanja. Na novo je bil pripravljen učni načrt (za vzgojiteljice), ki se je na šoli izvajal vse do uvedbe usmerjenega izobraževanja. Kasneje tega programa ni bilo mogoče več financirati, ker ni šlo za poklicno šolo.

Učiteljstvo

Prva leta po vojni je bila upraviteljica čipkarske šole učiteljica Marija Hrovat, ki je tudi poučevala, v šolskem letu 1952/53 pa je postala upraviteljica (in ostala tudi učiteljica) Marija Hladnik (leta 1955 poročena Troha), ki je na tem mestu ostala do leta 1974.

Učiteljice, ki so poučevale v Idriji in drugih krajih z oddelki Čipkarske šole, so bile Anka Musar, Justina Mihelj, Marija Hrovat (Jereb), Ivanka Novak, Milena Vončina, Marija Pok, Silva Kogej in Antonija Prelovec. Nove šolane učiteljice so prihajale iz Obrtne šole v Ljubljani, kjer je bil tudi čipkarski oddelek, ki pa so ga leta 1964 na žalost ukinili. Zaradi pomanjkanja učiteljic so se na šoli odločili, da bodo sami izobrazili štiri nove kandidatke: Aleksandro Pelhan, Dragico Novak, Marinko Rupnik in Irmo Sedej in jih kasneje tudi zaposlili na šoli.

Ravnateljica Šolskega centra Idrija je bila v letih od 1973 do 1983 Draga Urbas Keravica, nasledila jo je Helena Vest in kasneje Milan Cvelbar, kot vodje oziroma upraviteljice Čipkarske šole pa so se na štiri leta izmenjevale Katica Poljanec, Tonica Prelovec, Dragica Novak (por. Česnik), Aleksandra Pelhan idr.

*Učenke idrijske čipkarske šole
v šolskem letu 1987/88.*

Foto Igor Modic, fotografijo hrani Čipkarska šola Idrija

1991–2001: Zadnje desetletje

Fakultativni program

Šola, ki deluje v okviru Gimnazije Jurija Vege, nudi fakultativni pouk malošolarjem, osnovnošolskim učenkam in učencem ter srednješolkam. Učenci obiskujejo čipkarsko šolo popoldne, torej v svojem prostem času. Pouk poteka 4 ure tedensko, prične se 1. septembra in zaključi 20. junija, tako kot vse redne oblike izobraževanja. Učni načrt za posamezni letnik vključuje le praktični pouk določenih tehnik, ki jih morajo učence in učenci podrobno spoznati in izdelati, če želijo napredovati v višji letnik. Ob koncu šolskega leta sicer dobijo »interno« spričevalo, ki pa žal ne predstavlja javno veljavne listine.

Pribor za klekljanje učenci dobijo v šoli. Glede na to, da ima šola svojo risarko vzorcev, lahko izbirajo med številnimi vzorci, namenjenimi posameznim letnikom. Čipke se izdelujejo pretežno iz belega bombažnega sukanca, uporabljajo se različne barvne, v zadnjem času tudi lanene niti, ob posebnih priložnostih pa tudi svetleče in kovinske niti ter perlice in obročki.

V tabeli 1 je prikazano število učenk in učencev, ki se v povprečju giblje med 400 in 500.

Pouk poteka v oddelkih v Idriji, Spodnji Idriji, Cerknem, Godoviču in Črnem Vrhu. V šolskem letu 1992/93 smo začeli klekljanje uvajati v malih šolah v vrtcih, tem so sledili oddelki v osnovni šoli v Novakih v šolskem letu 1996/97, na Colu 1997/98 in v Podkraju 1998/99. Vključevanje novih oddelkov je botrovalo večjemu številu učencev, kljub temu da se šolske generacije manjšajo.

Poklicni program čipkarstvo

V šolskem letu 1993/94 smo prvič razpisali triletni poklicni program čipkarstvo, ki je izobraževal za poklic čipkar-čipkarica in je bil namenjen predvsem dekletom z visoko razvitimi ročnimi spretnostmi in smislom za oblikovanje. Učni načrt je obsegal splošnoizobraževalne predmete (slovenski jezik, matematiko, angleški jezik, družboslovje, športno vzgojo), strokovnoteoretične predmete (umetnost z zgodovino čipkarstva, risanje, poznavanje tekstilij, tehnike čipkanja) in praktično usposabljanje v klekljanju in obdelavi tekstilij. Učenke so se naučile izdelovanja čipk v najzahtevnejših tehnikah klekljanja, pridobile znanje krojenja in šivanja ter strojnega in ročnega vgrajevanja čipk v različne materiale. Po zaključenem šolanju so imele možnost nadaljevanja šolanja v tekstilnem programu 3+2. Vsako leto so se na modni reviji vseh tekstilnih šol Slovenije predstavile z vgrajeno čipko v oblačilih.

Tabela 1: Število učencev Čipkarske šole med letoma 1991 in 2001

Šolsko leto	1991/92	1992/93	1993/94	1994/95	1995/96	1996/97	1997/98	1998/99	1999/00	2000/01
Število učencev	406	466	464	444	464	487	518	537	529	491

Tabela 2: Pregled vpisanih učenk in tistih, ki so izobraževanje uspešno zaključile

Šolsko leto	Razred	Št. učenk	Zaklj. šolanje
1993/94	1. Č	19	16
1994/95	1. Č	13	12
	2. Č	16	16
1995/96	1. Č	22	17
	2. Č	13	9
	3. Č	16	16
1996/97	1. Č	8	8
	2. Č	17	13
	3. Č	10	9
1997/98	1. Č	4	4
	2. Č	8	7
	3. Č	13	12
1998/99	1. Č	-	-
	2. Č	4	3
	3. Č	8	6
1999/00	1. Č	-	-
	2. Č	-	-
	3. Č	3	3

Premajhno zanimanje mladih je sovpadalo s težavami na področju tekstilne industrije, ki žal ni nudila možnosti zaposlovanja. Zapirali so se šiviljski oddelki v mnogih slovenskih šolah in tudi pri nas je čipkarski oddelek prenehal z delovanjem. Dekleta, ki so zaključila izobraževanje, so se zaposlovala predvsem v podjetju Labod in nekaterih privatnih firmah. Žal pa je po ukinitvi Laboda ostalo v Idriji kar nekaj čipkaric brez zaposlitve in so se

Modna revija
poklicnega programa Čipkarstvo leta 1996

kasneje vključile predvsem v kovinskoobdelovalne firme. Kar 40 % deklet, ki so uspešno zaključile šolanje, je nadaljevalo izobraževanje v tekstilnih oddelkih in prva generacija je tik pred zaključkom visokih šol.

V pripravo in zagon programa je bilo vloženo ogromno energije. Prepričani smo, da je program zasnovan kvalitetno, zato še vedno upamo, da ga bomo v obliki redkih poklicev obudili in ponovno organizirali v okviru kombiniranega izobraževanja.

Stalno strokovno izpopolnjevanje učiteljic klekljanja

Izobraževanje za učiteljice klekljanja organiziramo v sodelovanju z Ministrstvom za šolstvo z namenom, da bi omogočili strokovno izpopolnjevanje učiteljic, ki v slovenskih šolah poučujejo klekljanje kot interesno dejavnost. 24-urno izobraževanje, ki poteka dvakrat letno, omogoča dodatno obravnavanje širokega spektra posameznih tehnik in elementov klekljanja. Vsebine izobraževanja so različne in prilagojene potrebam udeleženk. Izobraževanje se zaključí s seminarsko nalogo oziroma izdelavo čipke z obravnavano tematiko ali podrobnim opisom izdelave. V zadnjem času teme širimo tudi na področje zgodovine klekljanja, prepoznavanja različnih vrst čipk, na risanje vzorcev in modernejšo uporabo čipk. Predavateljice so tako domače kot tuje specialistke za omenjene teme.

Ker je v prenovljeni učni program za devetletke klekljanje v sedmem, osmem in devetem razredu vključeno kot izbirni predmet, izvajamo izobraževanje za učiteljice iz cele Slovenije, ki bodo nosilke izbirnih predmetov.

Tabela 3: Pregled dosedanjih izobraževanj

Solsko leto	Tema izobraževanja	Št. udeleženk	Predavateljica
1995/96	Barvne kode	16	Martha Polansky
1995/96	Tulipani, rogljički, rožica	24	Katica Poljanec Metka Tratnik
1996/97	Bruseljske rožice	16	Martha Polansky
1996/97	Luknjice, sline, ikebana	22	Metka Tratnik
1997/98	Krizante	16	Martha Polansky
1997/98	Možgani, pajki	26	Metka Tratnik Dragica Česnik
1998/99	Milanska čipka	16	Martha Polansky
1998/99	Kantu rožica s polnitvami	22	Stana Freljh Dragica Česnik Metka Tratnik
1999/00	Prepoznavanje različnih tipov čipk	22	Marianne Stang
1999/00	Duchesse čipke - 1. del	16	Riet Delescen
2000/01	Duchesse čipke - 2. del	16	Riet Delescen
2000/01	Klekljanje v 9-letni OŠ - 7. razred	16	Dragica Česnik Aleksandra Pelhan
2001/02	Klekljanje v 9-letni OŠ - 8. razred	21	Aleksandra Pelhan Irma Pervanja

V prihodnje bomo precej pozornosti posvetili ročnemu risanju vzorcev modernih čipk, kasneje pa tudi računalniškemu oblikovanju. Risanje sicer enostavnih vzorcev bomo vključili tudi v predmetnik fakultativnega pouka.

Tečaji klekljanja in delavnice

Za tečaje klekljanja in delavnice, ki jih organiziramo za odrasle in otroke, je zanimanje vedno večje. Vsako leto v času Čipkarskega festivala, v avgustu, organiziramo delavnice za različne zahtevnostne nivoje klekljanja. Udeleženske prihajajo ne samo iz

Slovenije, ampak tudi iz evropskih in celo ameriških držav, žal pa v zadnjem času zanimanje za tečaje v avgustu upada. Precej več zanimanja za tečaje je v drugih krajih Slovenije, kjer se želijo klekljanja naučiti mladi in tudi starejši. V zadnjem času pripravljamo priložnostne delavnice, kot na primer novoletne in velikonočne, ki so lahko 30-urne ali pa le enodnevne, 4-5 urne.

Tabela 4: Organizirani tečaji in delavnice klekljanja

Termin	Kraj	Tema - št. ur	Št. udeleženk	Učiteljica
Julij 1993	Graz	Idrijska čipka - 30 ur	13	Katica Poljanec
Avgust 1993	Idrija (Čipkarski festival)	Idrijski ris - nemško združenje - 25 ur	28	Katica Poljanec Aleksandra Pelhan Irma Sedej Marinka Rupnik
Avgust 1994	Idrija (Čipkarski festival)	Široki ris, tulipani - 25 ur	13	Marinka Rupnik
Avgust 1995	Idrija (Čipkarski festival)	Polpremet, rožice - 40 ur	16	Stana Freljh Marinka Rupnik
Avgust 1996	Idrija (Čipkarski festival)	Idrijski ris, pajki, satovje - 40 ur	17	Dragica Česnik Aleksandra Pelhan
Avgust 1997	Idrija (Čipkarski festival)	Idrijski ris, tulipani - 40 ur	14	Marinka Rupnik
September 1997	Celje (Obrotni sejem)	Začetni + nadaljevalni - 30 ur	2	Aleksandra Pelhan
November 1997	Idrija	Idrijski ris, začetni - 21 ur	2	Marinka Rupnik
November, december 1997, januar 1998	Ljubljana	Idrijski ris, začetni - 30 ur	21	Stana Freljh Lidija Vukanič
Januar, februar 1998	Črni Vrh	Dežela čipk - Idrijski ris s polpremetom - 10 ur	11	Anka Jamšek
Januar, februar 1998	Vojsko	Dežela čipk - Idrijski ris s polpremetom - 10 ur	13	Renata Hvala
Februar 1998	Šebrelje	Dežela čipk - Idrijski ris s polpremetom - 10 ur	29	Tonka Černilogar

Februar, marec 1998	Cerkno	Dežela čipk - Idrijski ris s polpremetom - 10 ur	22	Stana Freljih
Februar, marec 1998	Črni Vrh	Idrijski ris, nadaljevalni - 20 ur	9	Anka Jamšek
Marec, april, maj 1998	Idrija	Dežela čipk - Idrijski ris s polpremetom - 10 ur	12	Aleksandra Pelhan
April 1998	Ledine	Dežela čipk - Idrijski ris s polpremetom - 10 ur	17	Metka Tratnik
Avgust 1998	Idrija - (Čipkarski festival)	Idrijski ris, nadaljevalni - 40 ur	21	Aleksandra Pelhan Marinka Rupnik
Oktober, november, december 1998	Škofja Loka	Idrijski ris, nadaljevalni - 30 ur	12	Stana Freljih
November 1998	Idrija	Idrijski ris, nadaljevalni - 30 ur	10	Marinka Rupnik
November, december 1998, januar 1999	Ljubljana	Idrijski ris, nadaljevalni - 30 ur	21	Stana Freljih Tonka Cernilogar
November, december 1998, januar 1999	Idrija	Idrijski ris, nadaljevalni - 30 ur	7	Marinka Rupnik
Januar, februar, marec 1999	Škofja Loka	Začetni + nadaljevalni - 30 ur	12	Stana Freljih
Februar-maj 1999	Zavratec	Začetni + nadaljevalni - 40 ur	8	Marinka Rupnik
April 1999	Hofheim	Idrijska čipka - 30 ur	12	Irma Pervanja
Avgust 1999	Idrija (Čipkarski festival)	Idrijski ris, nadaljevalni - 40 ur	11	Dragica Česnik
Avgust 1999	Idrija (Čipkarski festival)	Idrijska čipka - Nizozemke, 8 ur	38	Stana Freljih Anka Jamšek Marinka Rupnik
Oktober, november, december 1999	Škofja Loka	Idrijski ris, nadaljevalni - 30 ur	13	Stana Freljih
Oktober, november, december 1999	Ljubljana	Idrijski ris, mreže, polnitve - 30 ur	23	Metka Tratnik Stana Freljih
Januar, februar, marec 2000	Ljubljana	Idrijski ris, polpremet, žilica - 30 ur	20	Stana Freljih Metka Tratnik
Februar 2000	Idrija	Dekoratívne čipke - 4 ure	12	Aleksandra Pelhan
Februar 2000	Cerkno	Dekoratívne čipke - 4 ure	12	Stana Freljih
Februar 2000	Cerkno-Osnovna šola	Dekoratívne čipke - 4 ure	12	Aleksandra Pelhan
Februar 2000	Idrija-Osnovna šola	Dekoratívne čipke - 4 ure	12	Aleksandra Pelhan
Februar, marec 2000	Škofja Loka	Idrijski ris, nadaljevalni - 30 ur	14	Stana Freljih
Februar, marec, april 2000	Zavratec	Idrijski ris, nadaljevalni - 30 ur	9	Marinka Rupnik

Avgust 2000	Idrija (Čipkarski festival)	Idrijski ris, široki ris, šopek - 40 ur	11	Stana Frelih
November, december 2000	Ljubljana	Idrijski ris, nadaljevalni, cvetlični - 30 ur	22	Marinka Rupnik
Februar 2001	Idrija - Osnovna šola	Velikonočna delavnica - 4 ure	19	Aleksandra Pelhan Dragica Česnik
Januar, februar, marec 2001	Ljubljana	Idrijski ris, cvetlični motiv - 30 ur	20	Marinka Rupnik Tanja Tušar
Oktober, november, december 2001	Ljubljana	Idrijski ris, nadaljevalni, cvetlični vzorec - 30 ur	19	Marinka Rupnik Tanja Tušar
Junij 2001	Tonder, Danska	Idrijska čipka - 8 ur	41	Dragica Česnik Aleksandra Pelhan Stana Frelih Metka Tratnik
Avgust 2001	Idrija (Čipkarski festival)	Idrijski ris, nadaljevalni, granatno jabolko - 30 ur	5	Anka Jamšek
Avgust 2001	Idrija	Idrijski ris, nadaljevalni - Danke - 8 ur	35	Stana Frelih Aleksandra Pelhan
Oktober, november, december 2001	Škofja Loka	Idrijski ris, srčkovke - 30 ur	10	Tanja Tušar
November, december 2001, januar 2002	Ljubljana	Idrijski ris in cvetlični vzorec - 30 ur	25	Marinka Rupnik
December 2001	Idrija	Novoletna del. - 5 ur	9	Metka Tratnik
December 2001	Cerkno	Novoletna del. - 5 ur	11	Stana Frelih
December 2001	Idrija - Osnovna šola	Novoletna del. - 3 ure	24	Aleksandra Pelhan Dragica Česnik

Seminar Kantu rožica in mreže, marec 1999

Razstave, predstavitve in natečaji

Razstave, predstavitve, natečaji in projekti so zelo priljubljena dejavnost klekljarskih centrov po svetu. Tudi pri nas je vedno več zanimanja za predstavitve klekljanja kot ene izmed bodočih obrti. V Idriji je na ogled stalna razstava čipk, izdelanih v

preteklem šolskem letu. Hkrati obiskovalcem predstavljamo izdelovanje klekljanih čipk in šolo ter njene aktivnosti v 125 letih obstoja. Pogosta aktivnost šole so samostojne razstave ali razstave v sodelovanju z drugimi ustanovami, na katerih se učenci predstavijo s svojimi izdelki, obiskovalcem pa prikažejo način izdelovanja klekljanih čipk.

Predstavitev najmlajših učenk čipkarske šole, Tønder na Danskem, junij 2001

Tabela 5: Pomembnejše razstave in predstavitve

Kraj	Država	Termin	Kraj	Država	Termin
München	Nemčija	Marec 1990	Kiskunhalas	Madžarska	Oktober 1998
Graz	Avstrija	Oktober 1992	Vamberk	Slovaška	Julij 1999
Portdenone	Italija	December 1992	Novedrate	Italija	September 1999
Ljubljana	Slovenija	Marec 1994 - DSI	Ljubljana	Slovenija	Marec 2000, Alpe Adria
Dobrna	Slovenija	April 1994	Slovenj Gradec	Slovenija	April 2000, Domača in umetnostna obrt
Slovenj Gradec	Slovenija	Junij 1994, Prezenta	Ljubljana	Slovenija	Maj 2000, Obrtni sejem
Barcelona	Italija	Avgust 1994	Lund	Švedska	Avgust 2000, Kongres OIDFA
Sansepolcro	Italija	September 1994	Novedrate	Italija	September 2000
Benetke	Italija	Oktober 1994	Prešov	Slovaška	September 2000
Gorica	Italija	Marec 1995	Gorica	Italija	December 2000
Radenci	Slovenija	Marec 1995	Milano	Italija	December 2000
Rauma	Finska	Julij 1995	Ljubljana	Slovenija	Januar 2001, Maramo
Camarinas	Španija	April 1996	Ljubljana	Slovenija	Februar 2001, Alpe Adria
Vila do Conde	Portugalska	Julij 1997	Strasbourg	Francija	Februar 2001
Tønder	Danska	Junij 1998 (15 učenk šole)	Kiskunhalas	Madžarska	Maj 2001
Lepoglava	Hrvaška	September 1998	Tønder	Danska	Junij 2001 (17 učenk)

Tabela 6: Pomembnejši natečaji

Kraj	Država	Termin	Naslov teme
Barcelona	Španija	Avgust 1994	Pahljača
Sansepolcro	Italija	September 1994	Natečaj posvečen matematiki in fiziku Pacioliiju - 4. nagrada
Bern	Švica	Marec 1995	Vino
Brioude	Francija	Julij 1995	Klavže - odd. Črni Vrh
Sansepolcro	Italija	Oktober 1996	Merkur
Straubridge	Anglija	Avgust 1998	Odsev - odd. Idrija
Sansepolcro	Italija	Oktober 1998	Barvno potovanje z Marcom Polom - 2. nagrada - Veronika Rupnik, Črni Vrh
Graz	Avstrija	Oktober 2000	A - odd. Črni Vrh
Brioud	Francija	Junij 2001	Zgodbe in legende - Kraj Matjaž - 1. mesto za zgodbo in izdelavo čipke - Marjetka Pivk, odd. Črni Vrh
Cantu	Italija	Oktober 2001	Sukanje in prepletanje

Projekti

Evropska unija daje zainteresiranim vzgojnim ustanovam različne finančne vzpodbude. Evropsko sodelovanje prinaša šolam nove ideje, dih svežine in vzpodbuja vzpostavljanje novih partnerstev. S pridobivanjem znanja izboljšujemo svoje delovanje, odkrivamo in spoznavamo druge kulture ter postajamo prepoznavni tudi sami.

V projekt Comenius, ki poteka že tretje leto, so vključene Slovaška, Belgija, Portugalska in Slovenija. Prvo leto smo zaključili z izdajo brošure, v kateri so predstavljene čipke, značilne za dežele udeležence. Drugo leto smo v juniju 2001 skupaj s koordinacijsko šolo iz Prešova pripravili internetno stran. Letos pa bo poudarek na risanju modernih vzorcev za učiteljice, učence in njihove starše ter člane Združenja slovenskih klekljaric. V juniju 2002 bo razstava risanih izdelkov.

Projekt Leonardo da Vinci, ki vključuje partnerje iz Italije, Danske, Malte in Slovenije, smo zaključili v avgustu 2001 z mednarodno konferenco, razstavo vseh udeleženk, dvema delavnicama »Kako ločiti kvalitetno od nekvalitetne čipke« in »Negovanje in pranje čipk« ter skupno izdajo knjige o projektu.

V projektu Prepletajoče se nitke (Novedrate, Italija, september 2000) smo s finančno pomočjo Ministrstva za kulturo idrijsko čipko predstavili Čipkarska šola, Mestni muzej, Studio Čipka, Čipka Art 2000, Vojko Česnik in Studio Koder.

Projekt Odprta šola: učenci oddelka v Črnem Vrhu so v šolskem letu 2000/01 pod mentorstvom Anke Jamšek in Barbare Petkovšek v projektu Horoskop predstavili nebesna znamenja v čipkasti podobi. V šolskem letu 2001/02 sta decembra 2001 v Cerknem in v Idriji potekali novoletni delavnici pod vodstvom Stane Frelih in Metke Tratnik.

Projekt European textile routes (šolsko leto 2000/01): v sodelovanju s Slovenskim etnografskim muzejem smo naše aktivnosti predstavili na internetu.

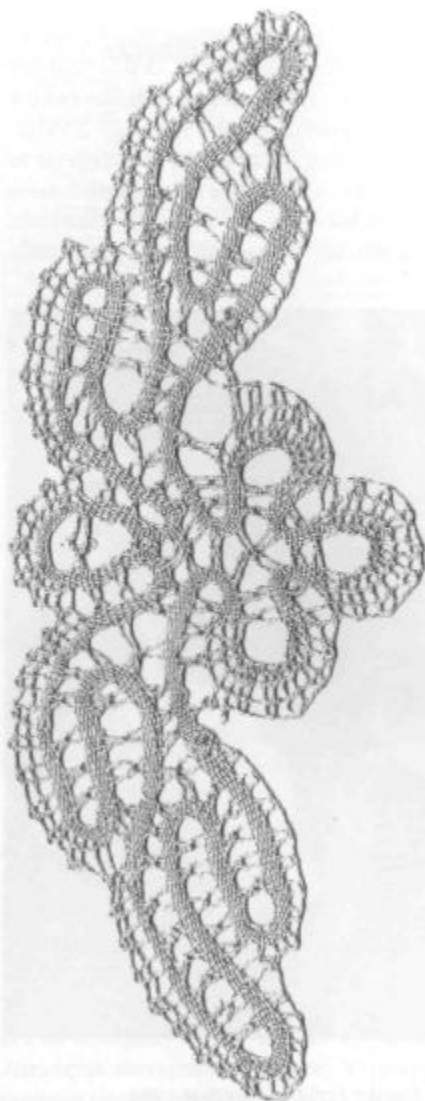
Projekt Delam za sebe, ki ga v šolskem letu 2001/02 skupaj s Centrom za poklicno izobraževanje izvajamo v 15 slovenskih šolah, vključuje izdelavo učbenika za predmet podjetništvo v poklicnih šolah in preizkus primernosti že pripravljenih gradiv za naše učence.

Vključitev v OIDFA in promocija

Čipkarska šola, ki ima pomembno vlogo pri razvoju in širjenju čipkarskega znanja, deluje tudi kot ambasador ne samo Idrije, ampak tudi Slovenije v celoti, saj je čipka postala simbol Slovenije. Z vključitvijo v Mednarodno organizacijo za klekljano in šivano čipko (OIDFA) leta 1994 smo pridobili nove možnosti za sodelovanje na različnih razstavah, sejnih, natečajih ter v mednarodnih programih.

Državno tekmovanje iz znanja klekljanja za priznanje Ivanke Ferjančič, avgust 1999

Spoznali smo veliko novih centrov klekljanja ter vzpostavili prijateljske in poslovne vezi. Aktivnosti s področja klekljanja so pogosto predstavljene v mednarodnem biltenu OIDFA.

V Čipkarski šoli je na ogled stalna razstava čipk, ki so jih izdelali učenci v preteklem šolskem letu. Privabi precejšnje število obiskovalcev.

Pomemben promocijski dogodek je tekmovanje iz znanja klekljanja, ki vsako leto privabi od 15 do 18 šol, v katerih se klekljanje izvaja kot interesna dejavnost. Tekmovanje je pred dvema letoma pridobilo državni status, zato smo ga preimenovali v Tekmovanje iz znanja klekljanja za priznanje Ivanke Ferjančič. Učenci, ki na šolskem tekmovanju dosežejo vidne uspehe, se lahko udeležijo državnega tekmovanja. V prihodnje lahko pričakujemo še večjo udeležbo šol, saj klekljanje uvajajo v mnoge devetletke.

Za promocijo, predvsem pa za ohranjanje znanja klekljanja skrbimo učiteljice čipkarske šole tudi z izdajanjem knjig in učbenikov. Nekatere med njimi so nastale v sodelovanju s tujimi avtoricami in založbami, zato so dvo- ali celo trijezične. Čipkarska šola je v zadnjih 8 letih izdala kar 8 knjig, ki obravnavajo klekljarsko tematiko. Klekljarska literatura je opremljena z barvnimi kodami, ki so v Evropi uveljavljene že precej časa, pri nas pa jih v literaturo vključujemo od leta 1996. Sistem barvnih kod omogoča boljše razumljivost in olajša učenje, saj prikazuje način poteka klekljnov ter vrstni red operacij. Tehnike klekljanja je mogoče razložiti brez zapletenih pisnih navodil, saj ima vsaka barva (modra, vijoličasta, zelena, rumena, rdeča) svoj pomen.

Literatura s področja klekljanja

KLEKLANJE 1
učbenik

KLEKLANJE 2
učbenik

KLEKLANJE 3
učbenik

IDRIJSKA ČIPKA
Priročnik
Slovenski, nemški, angleški jezik

IDRIJSKA ČIPKA
Priročnik
Slovenski, italijanski, francoski jezik

IDRIJSKA ČIPKA
Priročnik
Angleški jezik

PROJEKT SOCRATES
Angleški, slovenski, belgijski,
slovaški jezik
Ohranjanje in razvoj klekljane čipke
na Slovaškem in v evropski regiji

PROJEKT LEONARDO DA VINCI
Angleški, danski, italijanski,
malteški, slovenski jezik
Uporaba klekljarske tradicije
v turizmu in evropski politiki
zaposlovanja

Učiteljstvo

Ravnatelj Gimnazije Jurija Vege, v sklopu katere deluje Čipkarska šola, je bil Milan Cvelbar, leta 1994 pa ga je zamenjal Borut Hvalec. Vodja Čipkarske šole je bila Aleksandra Pelhan, od leta 1992 dalje pa Dragica Boškin.

Učiteljice, ki so v tem obdobju poučevale v fakultativnem programu, so bile: Tonica Prelovec (upokojena 1992), Milena Vončina (upokojena 1993), Katica Poljanec (upokojena 1997), Aleksandra Pelhan, Dragica Česnik, Irma Sedej Pervanja in Marinka Rupnik (zapustila šolo leta 2000).

Zaradi odhodov v pokoj in uvedbe poklicnega programa so se v tem obdobju v šoli na novo zaposlile učiteljice, ki so strokovno znanje nadgradile v izobraževanju za mentorice, ki ga je vodila Katica Poljanec, organiziral pa Andragoški center. To so učiteljice, ki še danes poučujejo v čipkarski šoli: Anka Jamšek (pričela leta 1992), Stana Frelih (1993), Metka Tratnik (1993) in Maja Svetlik (1994). Zaradi porodniških dopustov mladih učiteljic so za krajše obdobje klekljanje poučevale tudi Marija Rupnik (1997/98), Lidija Vukanič (1997/98), Sonja Tušar (2001/02) in Tanja Tušar (2001/02). V poklicnem programu so strokovne predmete poučevali Metka Tratnik, Maja Svetlik, Stana Frelih, Alenka Nagode, Bojana Gruden, Bojana Leskovec, Mojca Celin, Irma Sedej Pervanja in Rafael Bizjak. Mlajše učiteljice klekljanja si specialno znanje klekljanja pridobivajo z rednim strokovnim izpopolnjevanjem za učiteljice.

Pogled v prihodnost

Program klekljanja za osnovnošolce, učence malih šol in gimnazij bi radi razširili in prenovili. Ugotavljamo, da nekateri evropski centri v učne načrte že vključujejo oblikovanje, risanje vzorcev, teorijo in zgodovino, zato bi tudi mi z omenjenimi aktivnostmi želeli razširiti obstoječi program.

V šolskem letu 2001/02 v oddelek v Cerknem in Spodnji Idriji poskusno vključujemo teorijo in razumevanje risanja. Sledili naj bi tudi ostali oddelki.

Status šole želimo urediti tako, da bi šola postala center klekljanja v Sloveniji, strokovno primerljiv s podobnimi centri v svetu. Center naj bi vključeval vse dosedanje aktivnosti, ki bi jih razširili še na razvojno-raziskovalno dejavnost, vključili bi projekt geografskega porekla »Idrijska čipka« in pridobili certifikatni sistem. Prvi razgovori o tem so stekli, vendar bo prihajajoče leto ravno na tem področju zahtevalo veliko angažiranost.

Ob tej priliki se avtorice prispevka zahvaljujejo vsem, ki so ali še delujejo v šoli in so tako ali drugače prispevali k dosedanjim rezultatom, častitljiva 125. obletnica pa naj da nov polet za prihodnje delo.

Za pomoč pri zbiranju informacij in gradiva se zahvaljujemo Mariji Troha, Tonici Prelovec, Mileni Vončina, Katici Poljanec, Aleksandri Pelhan, Dragi Urbas Keravica, Silvi Uršič ter Mestnemu muzeju Idrija in Zgodovinskemu arhivu Ljubljana – oddelku v Idriji.

Literatura

- Božič, L.: Idrijsko čipkarstvo. Idrijski razgledi.
Mestni muzej Idrija, 1956.
- Boškin, D., Pelhan, A.: Interno gradivo za projekt Comenius.
Čipkarska šola Idrija, 2001.
- Cankar, T.: Zgodovina klekljane čipke v Evropi in njeni vplivi
na klekljarstvo Slovenije. Diplomaska naloga,
Univerza v Ljubljani, 1998.
- Čipkarska zgodovina. Rokopis. Zgodovinski arhiv Ljubljana,
oddelek v Idriji.
- Leskovec, I.: Idrijska čipka. Idrijska obzorja.
Mestni muzej Idrija, 1993.
- Makarovič, M.: Klekljane čipke. Tiskarna PTT. Ljubljana, 1970.
- Mlakar, T., Režun, B.: Prva čipkarska šola in njena učiteljica Ivanka
Ferjančič. Raziskovalna naloga. Gimnazija Jurija Vege Idrija,
1999/2000.
- Pavlič, S.: Idrijsko šolstvo skozi stoletja. Idrijska obzorja.
Mestni muzej Idrija, 1993.
- Račič, B.: Slovensko čipkarstvo s posebnim ozirom na Loško
območje. Loški Razgledi, 1968.
- Svetlik, M.: Organiziranost čipkarskega izobraževanja,
Diplomska naloga, Univerza v Mariboru, 1998.

Metka RUPNIK

Za zaključek praznovanja

Ustanovitev idrijske realke, prve srednje šole na Slovenskem s slovenskim učnim jezikom, leta 1901 je bila pomemben dogodek v zgodovini Idrižčanov in Slovencev nasploh, čas njenega delovanja do leta 1926 pa neponovljiv vrhunec v zgodovini idrijskega šolstva. Številnim generacijam rudarjev in vseh Idrižčanov se je tako uresničila dvestoletna želja imeti doma, v Idriji, redno in javno priznano šolo.

Realka slavi.

Foto Marjan Kurtanjek

Gimnazija Jurija Vege Idrija, naslednica nekdanje realke, je stoletnico svoje predhodnice zgledno počastila z nizom najrazličnejših dogodkov in pritegnila tako številne ugledne osebnosti z znanstvenega, gospodarskega, političnega in drugih področij javnega življenja na državnem, regijskem in lokalnem nivoju kot le malokateri dogodek doslej - pred leti le 500-letnica Rudnika živega srebra in mesta Idrija ter morda še Čipkarski festival v najboljših letih.

Ob takih obletnicah človek nehote postane nostalgichen. Že nekoliko pozabljeni dogodki iz dijaških časov spet privrejo na površje, ljudje vstajajo iz pozabe, osebni spomin se preplete s kolektivnim spominom generacije, razreda, cele šole.

Nekajmesečna odmaknjenost da tem dogodkom, očiščenim prazničnih in čustvenih konotacij, realnejšo podobo in vrednost. A nesporno ostaja dejstvo: stoletnica idrijske realke je bila svojevrsten preplet ...

- ... SODELOVANJ blizu 60 uglednih imen slovenskega znanstvenega, gospodarskega, političnega, medijskega, kulturnega in umetniškega sveta - članov pripravljalnega odbora jubilejnih prireditev, ter več kot 200 ljudi, večinoma nekdanjih maturantov, neposredno vpetih v sooblikovanje dogodkov ...
- ... SPOZNAVANJ zgodovinskih dejstev o prostoru in času idrijske realke, znanstvenih obetov odkritja zapisa človeškega genoma, uporabe elektrike in robotike pri gibanju človeka, človekovih opazovanj in merjenj vesolja v okviru projekta Gaja, kot so jih ponudili Gimnazijski večeri ...
- ... SOUSTVARJANJ umetnikov različnih generacij na maratonu poezije, proze, gledališča in glasbe ter na literarnih večerih ...
- ... SPOMINJANJ nekdanjih ravnateljev in maturantov v zborniku Prvih sto let, ob filmski pripovedi V vedi je moč ter na posebni poštni znamki, posvečeni jubileju ...

*Ministrica za šolstvo in šport
dr. Lucija Čok in udeleženci okrogle
mize Šola in kraj, v Kendovem dvorcu,
17. 4. 2001*

... SREČEVANJ nekdanjih sošolcev po dolgih letih spet na hodnikih in v učilnicah gimnazije, pri slavnostni akademiji na gradu Gewerkenegg ter na srečanju vseh generacij maturantov idrijske gimnazije v Modri dvorani. Tudi predsednika države in kopico ministrov le stežka srečaš na istem dogodku izven prestolnice, prva moža obeh največjih gospodarskih družb na Idrijskem pa prav tako ...

Profesorji Gimnazije Jurija Vege s sodelavci so z jubilejnimi prireditvami dokazali, kaj vse zmore taka inštitucija ponuditi okolju, iz katerega raste, če vse svoje intelektualne in organizacijske moči usmeri k skupnemu cilju. Zdaj pa se, kot vse kaže, ponovno umikajo med stoletne realčne stene. Letošnja 50. obletnica vpisa prve gimnazijske generacije in 100. obletnica izgradnje realčnega poslopja prihod-

nje leto bosta šli mimo nas tišje in skromneje. Predstavitve raziskovalnih nalog in svečano podelitev spričeval maturantom na idrijskem gradu bo gimnazija najverjetneje pripravljala tudi v prihodnje, a to vendar niso dogodki, h katerim bi povprečen Idrijčan prisedel brez zadrege. Nesmiselno in ne-realno bi bilo seveda pričakovati vrnitev časov, ko so prav dijaki idrijske gimnazije (predvsem seveda vzgojiteljice) tako ali drugače sooblikovali sleherno prireditev v mestu, škoda pa bi bilo, če se nobeden od številnih dogodkov jubilejnega leta ne bi ohranil v trajnejši obliki.

Pogostejše prisotnosti dijakov in profesorjev (ne le upokojenih) bi bili gotovo veseli organizatorji nekaterih tradicionalnih prireditev v mestu (denimo Muzejskih večerov), na katerih strokovnjaki z različnih področij na drugačen način predstavijo zanimive (tudi domoznanske) teme, za katere je v učnih

S snemanja dokumentarnega filma o ustanovitvi prve slovenske realke V vedi je moč.

Arhiv šole

Učiteljski zbor šole v času praznovanja.

Arhiv šole

*Igralec Ivan Rupnik na Kulturnem maratonu
»Namesto sveka« 19.5.2001.*

Foto Janko Prelovec

*Uredniški odbor predstavlja zbornik
Prvih sto let 29.9.2001.*

Foto Janko Prelovec

Častni odbor za pripravo 100. obletnice šole in pokrovitelji

V častni odbor za pripravo 100. obletnice ustanovitve prve slovenske realke so bili povabljeni nekateri še živeči sopotniki realčanov in nekateri nekdanji dijaki Gimnazije Jurija Vege, naslednice znamenite idrijske realke:

dr. Joško Bavcon, Samo Bevk, dr. Andrej Bekeš, Igor Božič, Vojko Božič, prof. Stanislav Bratina, Danilo Brus, Marija Cigale, mag. Marko Cigale, Aleš Cuderman, Aleš Čar, dr. Jože Čar, Zdravko Čuk, Boštjan Dobrovoljc, Saša Dragoš, Jože Felc, Pavla Ferjančič, mag. Viktorija Gorjup, dr. Milan Hladnik, dr. Bojan Hvala, Tatjana Jakac, Silvij Jereb, Janez Kavčič, dr. Marko Kerševan, Jurij Kleindienst, dr. Darja Kobal, Cveto Koder, dr. Nika Kravanja, dr. Rajmund Krivec, dr. Bojana Križaj, dr. Igor Križaj, Aldo Kumar, Ivana Leskovec, mag. Uroš Lipušček, Herman Mikuž, mag. Metod Sedej, Iztok Seljak, Edvard Svetlik, dr. Zoran Kanduč, dr. Tomaž Karčnik, dr. Pino Koc, Stojan Kokošar, Ingrid Kovač-Brus, Andra Krapš - Rejc, Irena Kurtanjek, Rafael Mavri,

dr. Dušan Pagon, Sergij Pelhan, Goran Petek, Jurij Pfeifer, Heda Petrič, dr. Metka Petrič, Stojan Petrič, Janez Podobnik, Marjan Podobnik, Rafael Podobnik, Andrej Rozman, Ivan Rupnik, Nande Rupnik, Rudi Skočir, dr. Alojz Sočan, dr. Ivan Svetlik, Filip Šemrl, Miloš Šturm, Rafko Terpin, Pavel Troha, Vladimir Uršič, dr. Danijel Vončina.

Člani odbora so sodelovali z idejami, zbirali denar, delovali v odborih za organizacijo posameznih projektov in dogodkov, sodelovali na srečanjih ali predavali.

Glavni pokrovitelj vseh prireditev je bil KOLEKTOR IDRIJA. Pokrovitelja prireditev sta bila Občina Idrija in Zavarovalnica Triglav. Pokrovitelj zbornika je bil Zidgrad Idrija, pokrovitelj plesa generacij Božič Inženiring Idrija in pokrovitelj razstave starih učil Eltos Idrija. Izvedbo prireditev so s svojimi prispevki omogočili še mnogi drugi.

Za pomoč, sodelovanje in čas, ki so ga temu namenili, vsem iskrena hvala!

Pripravljali odbor

V prvi vrsti svečane akademije 29.9.2001 so sedeli tudi predsednik države Milan Kučan, ministrica za šolstvo in šport dr. Lucija Čok, predsednik uprave Kolektorja Stojan Petrič, Tatjana Jakac, žena nekdanjega realčana Božidarja Jakca, in ravnatelj gimnazije Borut Hvalec.

Foto Marjan Kurtanjek

programih, žal, premalo prostora. Gimnazija ni le odskočna deska za doktorje znanosti in strokovnjake vseh vrst, ampak tudi čas najintenzivnejše rasti mladega človeka v celovito osebnost in privzganjanja odnosa do ljudi in dogodkov, ki so in še soustvarjajo znanost, zgodovino, kulturo in dediščino domačega kraja in domovine nasploh.

Tudi resnobni Jurij Vega, sloveči matematik in vojaški inženir, avtor logaritamskih in trigonometričnih tablic, ki jih je pred računalniško ero uporabljal ves svet, bi tedaj prizanesljiveje in dobrohotneje zrl s pročelja gimnazije na vse mlade, iščoče znanja v njej. Nad tistimi, ki jih je ta hram učenosti že poslal v življenje, pa bo bdel drugi Jurij Vega - asteroid, ki kroži med tiroma planetov Marsa in Jupitra. Leta 1997 ga je odkril slovenski astronom, tudi maturant idrijske gimnazije, Herman Mikuž, in je prvi asteroid v zgodovini astronomije, poimenovan po kakem znanem Slovcu.

To pa tudi nekaj šteje, mar ne?!

Častni pokrovitelj predsednik države Milan Kučan v spremstvu gostov prihaja v šolo.

Foto Janko Prelovec

Nagovori na svečani akademiji 29. septembra 2001

Borut Hvalec

Spoštovani gospod predsednik države, gospa ministrica za šolstvo, znanost in šport, poslanca Državnega zbora, župana Idrije in Cerknega, člani častnega odbora jubilejnih prireditev, predstavniki pokroviteljev, bivše in sedanje dijakinje in dijaki šole, Idrijčanke in Idrijčani, dragi gostje!

Pozdravljeni na finalu prireditev ob stoletnici ustanovitve prve slovenske realke!

S hvaležnostjo in ponosno že nekaj mesecev obeležujemo pomemben dogodek v zgodovini Slovencev – ustanovitev šole, v kateri je kot učni jezik prvič na srednji stopnji šolanja prevladala slovenščina.

S hvaležnostjo do legendarnega župana Dragotina Lapajneteta, idrijskih oblasti, številnih generacij rudarjev in vseh Idrijčanov, ki se jim je uresničila dvestoletna želja, da bi imeli doma redno in javno priznano šolo. In s hvaležnostjo tudi do vseh

tistih, ki so šolo ohranili kljub pritiskom, raznim reformam in političnim opredelitvam, da Idrija ni center, kjer bi bilo perspektivno vlagati v razvoj šolstva.

Ponosno zato, ker je šola danes z vsemi svojimi programi, nadpovprečnimi rezultati na maturi, raziskovalno dejavnostjo dijakov, izjemnimi uspehi na tekmovanjih z raznih področij, številnimi interesnimi in obšolskimi dejavnostmi, razvejanim sistemom programov za izobraževanje odraslih in mednarodnim sodelovanjem s partnerskimi šolami v številnih državah, dostojen naslednik realke, v tistem času tudi najmoderneje opremljene in ugledne šolske ustanove.

Moje čestitke in zahvala zato veljajo vsem ravnateljem, profesorjem in mnogim generacijam dijakov v stoletni zgodovini naše šole, obljubljam pa, da bomo svojo energijo še naprej vlagali v nadaljevanje blesteče tradicije.

Lucija Čok

Naj se idrijski čudež nadaljuje

Idrijska realka - danes idrijska gimnazija - predstavlja tako za neposredno okolje kot za slovenski šolski prostor referenčno točko slovenske izobraževalne tradicije in kvalitete. Svojo stoletnico praznuje v času, ko se naša mlada država intenzivno pripravlja na vstop v evropsko zvezo narodov in so vsebine in sredstva, s katerimi se bo izkazala, pomembnejši kot kdajkoli prej. Temelj razvoja države je znanje, učenje in izobraževanje njenih državljanov v vseh življenjskih obdobjih. Prednostna naloga gospodarsko razvitih držav in tema pogovorov na državniških vrhunskih sestankih je, kako znanje, spretnosti in sposobnosti uporabiti v dobro posameznika, posameznih narodov in državljanov skupnega evropskega prostora. V strategiji razvoja evropskih regij Slovenija dejavno sodeluje.

Tesno sodelovanje med gospodarstvom in izobraževalnimi organizacijami je bil - in je tudi danes - v Idriji slog življenja ljudi in delovanja skupnosti. Zgodovina nam dokazuje, kako pomemben je za blagostanje preplet tehničnega znanja s humanističnimi vrednotami, umetnostjo in drugimi dejavnostmi. Prvo omogoča drugo in drugo daje prvemu novi zagon. Mala Idrija z rudnikom živega srebra, ki je predstavljal pomemben vir dohodka njegovim lastnikom v številnih državnih tvorbah, je zgovorna ponazoritev te ugotovitve. Rudnik sam in pridobivanje tekočega srebra iz kamnin v njenem podzem-

lju je bil stoletja izziv za različne strokovnjake. Ob njem se je razvijalo tehnično znanje na različnih področjih od geologije, montanistike, metalurgije in strojništva do gradbeništva in gozdarstva. Sloves in ugled številnih velikih mož je ponesel ime malega mesta med slovenskimi notranjskimi hribi po vsem svetu. Pridobivanje novega znanja je bil za Idrijo vselej izziv. Celo postopek zapiranja rudnika skupaj s popolnim prestrukturiranjem idrijskega gospodarstva bo lahko zgled za podobna okolja.

V dobrih petih stoletjih obstoja rudnika pa je bil z življenjem v mestu povezan še niz drugih dejavnosti - od skrbi za zdravje meščanov do razvoja bogatega kulturnega in športnega utripa. Idrijčani za svoje meščane s ponosom štejejo tujce, kot sta bila Hacquet in Scopoli, si lastijo nekoliko skrivnostnega velikega glasbenika Gallusa, tu rojeni ali z mestom drugače povezani so številni priimki, kot so Jakac, Pirnat, Bebler, Bloudek, za njimi pa prihajajo mnogi, ki mestu dajejo utrip danes in so vsak na svojem področju že preseglji ozke občinske in državne okvire.

V zadnjih stotih letih je k razvoju mesta nedvomno odločilno prispevala ustanova, katere jubilej slavimo. Že iz zgodbe o njenem nastanku se lahko učimo: za ustanovitev šole so si meščani prizadevali malone dvesto let, sami so morali zgraditi poslopje in cesarsko-kraljevim uradnikom dokazati, da imajo na razpolago sredstva za njeno delovanje. Sode-

lovali so pri nastajanju njenega programa, uveljavili pri tem svoje narodnostne pravice in prednosti ter dosegli, da je idrijska realka v nižjih letnikih poučevala pretežno v slovenščini, svoje dijake pa v višjih letnikih na nadaljnji študij pripravljala tudi v nemščini kot državnem jeziku tedanjega časa. To usmeritev vključujejo danes mnoge konvencije in priporočila Sveta Evrope, ki urejajo izobraževanje kulturno in jezikovno heterogenih okolij. Obdobje silovitih fašističnih raznarodovalnih pritiskov je žal prekinilo nadaljnji razvoj šole, ni pa uspelo njenega obstoja izbrisati iz zavesti njenih dijakov in drugih meščanov. Po ponovni priključitvi Idrije skupnemu slovenskemu ozemlju je šolstvo, veliko lažje kot drugje na Primorskem, pridobilo svoj prejšnji zagon. Majhnost in zaokroženost območja se je pogosto pokazala kot prednost. V vseh obdobjih po drugi svetovni vojni je Idrijčanom uspevalo nekaj, kar je bilo drugje mnogo težje: vzpostaviti tesno sodelovanje med šolo, gospodarstvom v občini in regiji ter drugimi oblikami javnega življenja v kraju. V modernem besednjaku bi rekli, da se je v Idriji že zdavnaj vzpostavila razvojna koalicija, kakršno predpostavljamo kot osnovo za nadaljnji razvoj, v katerem vzgoja in izobraževanje za jasno izražene potrebe gospodarstva predstavlja osrednjo vlogo. Vodilni v gospodarstvu Idrije in širše regije so vedno znali prisluhniti potrebam šole – kako tudi ne bi, saj so bili povečini nekdanj sami njeni dijaki. Zavest, vsajena v sam nastanek realke, da je obstoj šole odvisen tudi od neposrednega okolja in je šola dolžna

prispevati k razvoju okolja, je gimnaziji pomagala preživeti celo v najtežjih časih. Podporo šolskih oblasti, še posebej centralistično usmerjenega videnja razvoja države, so v Idriji pogosto pogrešali. Mlada država Slovenija pa se zaveda, da bo gospodarsko, kulturno in intelektualno razvita le tedaj, ko bodo razviti vsi njeni posamezni deli. Zato je pravi čas in strateško dejanje, da država dejavno pristopi k zagotavljanju materialnih pogojev za delovanje idrijske gimnazije in v naslednjih nekaj letih omogoči njeno obnovo. Kot ministrica za področje šolstva bom storila vse, da se že v letu 2002 začnejo postopki, ki bodo ta projekt vključili v investicijski program, ki ga financira država.

Povezanost šole s krajem, njegovim kulturnim izročilom in drugimi vrednotami je oblikovala podobo Idrije v širšem slovenskem prostoru in daleč po svetu. Velika aktivnost na kulturnem področju, skrb za varovanje okolja in ohranjanje kulturne dediščine, neizmerna ustvarjalnost in iniciativnost tukajšnjih ljudi v veliki meri slonijo na trdnem povezovanju občinskih institucij in delavcev ter dijakov Gimnazije Jurija Vege. V oddolžitve za pretekla prezrta prizadevanja in v spodbudo za nadaljnje odlično delo jim je tudi država dolžna zagotoviti ustrežnejše pogoje dela in življenja v častitljivi stavbi iz časa ob prejšnjem prelomu stoletij – da se bo idrijski čudež lahko nadaljeval.

Milan Kučan

Spoštovani dijaki in prijatelji idrijske gimnazije!

Povabili ste me na slavje za prvih sto let. V tej odlični oznaki jubileja Gimnazije Jurija Vege v Idriji vidim veliko spoštovanje do dela prejšnjih rodov ter hkrati optimizem in velikansko voljo za nova dejanja, tako značilno za Idrijo. Za kraj, ki bi sicer imel dovolj razlogov za malodušje in nejevoljo nad usodo, ki je hotela, da razpade skozi stoletja ustvarjeno poistovetenje kraja in rudnika živega srebra. Vendar živijo na Idrijskem in Cerkljanskem drugačni ljudje. Mnogim je duhovno podobo oblikovala in jim za popotnico v življenje dajala znanje prav gimnazija, navajala jih je, da se je v življenju treba boriti in vztrajati. Mnogi med njimi so tudi moji dobri znanci in prijatelji. Zato sem prišel na slavje s posebnim veseljem in Vas vse prisrčno pozdravljam.

Ko sem za to priložnost prebiral zapise o nekdanji realki, poznejši gimnaziji in seveda o nekdanji Idriji, sem bil kljub razmeroma dobremu poznavanju Idrije presenečen, kako svetovljansko je bilo zmeraj to okolje. Skrito za hribi, v marsikaterem pogledu celo omejevano v razvoju, je vendarle videlo čez naravne in miselne ograje, ki so nastajale zunaj Idrije. Znanje je bilo že daleč nazaj ena od temeljnih zapovedi tega mesta in stoletnica Vaše realke samo stvarni dokaz, da se Idrija nikoli ni utapljala v provincialnem duhu, zlasti v preteklosti pogosti

posebnosti ne le manjših mest. Zato pravim, da je Idrija svetovljanska, nekoč z rudnikom, danes z uspešnimi podjetji, ki poslušajo po nepisanih pravilih globalne ekonomije in ki jih praviloma vodijo domači, na tej gimnaziji šolani ljudje. Takšna je bila in takšna je danes, ker je znanje v teh krajih cenjeno in ker so tukajšnje šole sposobne ponuditi vedno nova znanja, takšna, ki so uporabna v življenju in ki omogočajo odličnost pri delu. Odličnost dela, proizvodov in storitev pa je tudi največji adut Slovenije v združeni Evropi in v globalni ekonomiji. Idrija tako že ravna, ima svoje znanje, sprejema nova iz odprtega sveta, v svojih izdelkih jih svetu oplemenitena vrača.

Idrija ima tudi svoje probleme. Gotovo bi lahko o njih razpravljali ure in ure. Vendar smo nocoj zbrani predvsem zato, da trdno povežemo vse dobro iz preteklosti s prihodnostjo. Idrija ima dolgo in sijajno preteklost, od gospodarske, šolske in kulturne do odporniške, ko je bila narodova usoda na krvavi tehtnici in je ta prostor s svojim pogumom, domiselnostjo in humanostjo storil izjemna plemenita dejanja za preživetje slovenstva in njegovih vrednot. To so dejstva in tem dejstvom lahko takoj dodamo enakega spoštovanja vredno sedanost. Za dobro prihodnost imate prav zato trdne temelje. Že Vaša odločna volja, da bo Idrija še naprej uspešna v neprizanesljivi tekmovalnosti sveta, sama po sebi napoveduje zmeraj nove pobude. Naj ob tem povem svoje pričakovanje: nove pobude tudi v izob-

raževanju ljudi, otrok in odraslih, da bodo zmeraj imeli pri roki najpomembnejše orodje, znanje in se z njim uveljavljali doma in v svetu.

V Idrijo je mogoče verjeti.

Gospe in gospodje, čeprav je mogoče videti, kot da bi lahko mirno živeli v varnem zavetju teh hribov in mi vsi v neki podalpski lokalni dolini miru, se enako kot jaz zavedate, da to ni mogoče, da živimo v odprtem prostoru, v globalnem svetu, polnem nasprotij, zmeraj bolj izostrenih delitev na posestnike znanja, informacijskih tehnologij in novih genetskih spoznanj ter onih drugih, hočem reči tistih milijard revnih ljudi, ki so potisnjeni v svet brez znanja in brez upanja. Nasilje, tudi mednarodni terorizem, ki nas je v ameriškem primeru tako globoko pretresel, bi lahko iskalo in našlo neutemeljeno oporo in predvsem opravičilo v tem drugem, na obrobje potisnjenem in na životarjenje obsojenem svetu. Terorizem s svojo zločinsko destrukcijo ne daje nikakršnih odgovorov. Je le grožnja, ki zahteva odločen, učinkovit in premišljen odgovor. Tudi protiglobalistična gibanja, kot jih poznamo danes, niso rešitev, ker ne ponujajo odgovorov na nova zelo zahtevna vprašanja našega in prihajajočih časov. So pa resno opozorilo človeštvu, da s temi odgovori zamujamo in da zato svet tudi brez sedanje spirale zaostrenega nasilja že dolgo v resnici »pleše na konici noža«, kot je to zadnje čase mogoče pogosto slišati. Zato smo danes vsi, tudi naša država, usodno povezani

v odgovornem in treznem premišljanju o teh novih vprašanjih in smo vsi, vseh 189 članic OZN, dolžni skupaj poiskati prave odgovore na izzive 21. stoletja. Svet je na razpotju. Ena pot vodi v ekonomski egoizem, v delitve sveta, v njegov nenehen nemir, nasilje in politični avtoritarizem, druga lahko pelje v temeljno socialno pravičnost med ljudmi, v sodelovanje in dialog med kulturami in civilizacijami ter v globalno demokracijo. Skupaj smo dolžni zagotoviti svetu mir in varnost, skupaj ravnati po načelu, da je svet last vseh ljudi, ne le bogatih ali agresivnih. Skupaj smo dolžni urejati svet tako, da bo po meri vseh ljudi, odprt za ideje in podjetne ljudi, ki so nosilci razvoja, kot ste v Idriji, razumevajoč tudi za ljudi v stiski. Vsak od nas, prepričan sem, v tem hudem času s tesnobo čuti vse te dileme globalnega sveta. Čuti jih vsakdo po svoje, vsak po svoje premišlja o njem, o sebi in svojih v njem in išče odgovore. Tisto kar potrebujemo vsi, je demokratični dialog, skupno premišljanje, odprto za vsako demokratično idejo, ki naj rodi boljši človeški svet za vse in nas vse zavaruje pred zmotami.

Spoštovane gospe in gospodje, še enkrat želim povedati, da mi je ljubo, ker sem na Vašem praznovanju. Čestitam Vam ob jubileju realke in Vam želim enako uspešno pot tudi v prihodnosti.

Ivica KAVČIČ

Pogovor z Darinko Soban ob njeni osemdesetletnici

**“Botanika mi je ostala od mladosti do danes
scientia amabilis - ljubka znanost.”**

Podoba volčiča, Scopolia carniolica, je postala emblem Združenja slovenskih zdravnikov anesteziologov, katerega najstarejša in častna članica je naša jubilarntka. Učinkovino te rastline, skopolamin, so tisočletja uporabljali v zvezi z blaženjem bolečin.

Akvarel: V. Ravnik

13. maja 2001 je 80-letnico praznovala prof. dr. Darinka Soban, od 1951 do 1990 zdravnica anesteziologinja na Kirurški kliniki v Ljubljani in profesorica anesteziologije na Medicinski fakulteti, pa tudi velika ljubiteljica rastlinskega sveta ter s tem našega mesta, kajti Idrijo so v 18. stoletju, po besedah profesorja Pavla Grošlja (1883-1940), znameniti naravoslovci J. A. Scopoli, F. X. Wulfen in B. A. Hacquet preoblikovali v slovenske botanične Atene. Postala je najstarejše središče zanimanja za naravoslovje na Slovenskem. Z dolgoletnim prizadevanjem je dr. Darinka Soban veliko prispevala k temu, da se obnavlja spomin na te in druge nosilce kulture v zgodovini naravoslovja, še posebej na J. A. Scopolija. O tem govorijo njeni številni članki v Proteusu in drugih domačih ter tujih strokovnih publikacijah, predavanja v Idriji in Ljubljani in še kaj. Tudi v Idrijskih razgledih je objavila dva sijajna članka o Scopoliju in o četr tisočletja starem dopisovanju med Idrijo in Uppsalo. Najiminenitnejši prispevek je njen prevod vseh (13) znanih pisem švedskega zdravnika-naravoslovca, "svetovnega vladike botanikov", Carla von Linnéja, ki je v letih 1761-1773 na ta način

sodeloval z idrijskim zdravnikom – naravoslovcem J. A. Scopolijem. Pisma so dragocen, tudi v Švedski registriran kot vreden dokument o prvih kulturnih stikih med obema deželama.

Dr. Darinka Soban je v Idriji zelo prisotna. V našo bližino je prišla leta 1944, ko je kot medicinka vodila postojanko B partizanske bolnišnice Pavla v Bedrovi grapi, to je "Očkovo postojanko". Od leta 1945 pa zvesto sodeluje z Mestnim muzejem. V Idrijo in v vojni muzej Franja je pogosto vodila skupine domačih in tujih anesteziologov, kirurgov in drugih obiskovalcev. Naj omenim samo skupino angloameriških kirurgov – vojnih veteranov ter ekipo srčnega kirurga de Bakeyja, ki je teden dni opravljala operacije na ljubljanski kliniki, pa udeležence vsedržavnega kongresa anesteziologov, ki je potekal

1970 v Ljubljani, in medicinece iz takratnega Leningrada. Poznavanje stroke in tujih jezikov ji je omogočalo, da jih je seznanjala s staro zgodovino Idrije in enkratno slovensko partizansko saniteto. Marca 2001 je skupaj s predstavniki Mestnega muzeja in kulturnega ministrstva v bolnico Franjo spremljala odposlanca evropske organizacije UNESCO, švedskega arhitekta Bengta O. H. Johanssona. Z znanjem švedskega jezika in poznavanjem partizanske sanitete je veliko pripomogla k temu, da je delegat na UNESCO naslovil priporočilo za sprejem »Franje« na seznam svetovne kulturne dediščine.

Idrijčani smo dr. Darinko Soban spoznavali na Muzejskih večerih ter izletih in botaničnih ekskurzijah Muzejskega društva. Užitek je hoditi z njo po cvetočih poljanah in senožetih Nanosa, Vojskarske pla-

Srčni kirurg Michael De Bakey iz Houstona je na povabilo srčnega kirurga Mira Košaka leta 1967 na kirurški kliniki v Ljubljani teden dni vsajal umetne srčne zaklopke, pri čemer sta tuja in domača ekipa tesno sodelovali. Na sliki (skupaj z dr. Sobanovo; op. ur.) se je ob poslovilni večerji razveselil kristalne vaze v obliki srca, darila iz Rogaške steklarne. Idrijske čipkarice so za obisk De Bakeyevе kirurške ekipe izdelale čipko s cvetočim poganjkom skopolije.

Lepo so donele fanfare po Idriji 26. junija 2001. Pod zastavami so se pred kamero postavili ob ambasadorju Švedske J. C. Åhlanderju direktorica idrijskega muzeja Ivana Leskovec in Darinka Soban, ob straneh kustos Darko Viler in predsednik Slovensko-švedskega društva Janez Pergar s soprogo.

Spominska plošča z dvojezičnim napisom na pročelju "Švice", ki gleda na Scopolijev trg

note, Sinjega Vrha, Planinskega polja. Vse, tudi neznatne cvetlice, pozna z latinskim in slovenskim imenom ter nam jih predstavi kot čudoviti del živega sveta.

Na občinski praznik junija 2001 smo jo poslušali ob odkritju spominske plošče Linnéju in Scopoliju na Švici in poimenovanju Scopolijevega trga v Idriji. V slavnostnem govoru nam je predstavila oba znanstvenika ter v švedščini nagovorila prvega švedskega veleposlanika v Sloveniji, Johna C. Åhlanderja, s prošnjo, naj odkrije ploščo. Njej pa je pripadla čast, da odkrije tisto z imenom "Scopolijev trg". V Idriji tako slavnostni dogodki, pomembni za graditev kulturnih stikov med dvema državama, niso pogosti. Škoda, da se jih iz Ljubljane ne vidi.

Snovi za razgovor je, kot vidimo, veliko. Pogovarjali sva se na njenem domu v Ljubljani, v prijazni trnovski hišici, kjer sta zrasli njeni hčerki Nina – sodnica v Mariboru in Tamara – anglistka v Ljubljani. Hiša ima seveda zimski in letni vrt, za katerega je med čestitkami za 80-letnico njen nekdanji sošolec, umetnostni zgodovinar Emilijan Cevc, v Proteusu napisal, da je "prava rajska goščava".

Ali nam lahko za začetek poveste kaj o svoji družini in šolanju?

Rojena sem v Novem mestu. Moja primorska družina, mati z dvema sestrama in bratom, je v vojni vihri leta 1916 pribežala iz Vrtojbe, ko so kraj dosegle granate soške fronte; medtem je bil oče na fronti ranjen in zajet v italijansko ujetništvo. Ni se hotel vrniti v ruševine pod italijansko oblast. Dobil je službo na sodišču v Novem mestu. Zaradi liberalnega nazora so mu tam prizadeli krivico, za katero mu je višje razsodišče nato dalo zadoščenje z napredovanjem za ravnatelja pisarne na apelacijskem sodišču v Ljubljani. Po težkem letu se je očetu razjasnil obraz, meni trinajstletnici pa odprl nov svet. Z veseljem pričakovanjem sem prišla z družino v Ljubljano in se vpisala na Poljane.

Ste se na poljanski gimnaziji začeli zanimati za botaniko?

Ja, učila jo je čudovita profesorica Beta Hudales. Oče me je, malo punčko, veliko vodil v naravo in me nanjo čustveno navezal, Beta pa me je povezala z naravo na študijski način. Od nje sem prvič slišala za Linnéja in njegov celostni pogled na človeka in naravo. Da so rastline iz take snovi kot človek; da je ljubezen v cvetu, ko se rastlina obrne od znotraj navzven in pokaže svoje bistvo. Ponavljala je Linnéjeve preproste razlage rastlinskega razmnoževanja: o prašnikih kot moških in pestičih kot ženskih spolnih organih. Vse to mi je bilo novo in lepo. Beta Hudales mi ostaja vzor in dokaz, kako dober učitelj lahko vpliva na učenca. Postavila me je v naravo, ko jo je pripeljala k mojemu razumu.

V Izvestjih ljubljanske realke sem prebrala o delu dijaškega prirodoslovnega krožka. Isto jesen sem začela ob sobotah zahajati tja na dijaška predavanja. Stari profesor Dolžan, vodja, je mene in še dve 'poljanki' lepo sprejel. Pozneje nas je ravnatelj grobo pregnal, češ da dekleta nimamo kaj iskati na šoli, kjer nismo vpisane. Po vzoru realke smo osnovale krožek na Poljanah, predavale, hodile na izlete, delale zbirke, jaz herbarij. To še delam; nabralo se ga je za celo omaro. Rada listam po njem, vsak list je zgodba. Posebno ljub je mak z otoka Öland iz leta 1958; nežni cvetni listi, ki bi jih odnesla prva sapica, so na listu malo potemneli, svilnati so pa še kot živ spomin na prvo bivanje na Švedskem.

*Potem ste se vpisali na medicino.
Zakaj niste za študij izbrali botanike?*

Odgovor na pogosto vprašanje imam na zalogi. Prvič me je ob vpisu na Medicinsko fakulteto (MF) to vprašal dekan, anatom Janez Plečnik. Odgovorila sem, da me zelo zanima botanika, a tudi medicina je biološki študij, povezan z rastlinami, saj so bile te dolgo edini izvor zdravil. Z izbiro poklica sem se izognila zapletom, kot ga je pretrpela Beta Hudales, ki so jo sredi šolskega leta premestili drugam, ker je pošteno dala cvek hčeri vplivnega politika. Tako mi botanika ob humanem poklicu ostane za vse življenje 'scientia amabilis', ljubka znanost. Drugič me je to vprašal Stane Sever. V prvih povojnih letih smo v stalni skupini občudovali njegove nastope v Drami. Po predstavi smo ga počakali v garderobi in šli malo lumpat. Nad vrhom tivolske promenade, na robu gozdiča pri Cankarjevih brezah je dolga leta samevala visoka skladovnica velikih debel, za nas Severjev oder v poznih ali že zgodnjih urah. Od spodaj smo mu suflirali: "Stane, zdaj pa povej tisto." Bil je bogat, z veseljem nam je ustregel. Nekoč, ko je kot ptič s krili odskočil s skladovnice, me je vprašal: "Zakaj si šla študirat medicino, če te tako veseli leposlovje, teater?" Rekla sem: "Nekaj piskrovezov pa tudi mora biti, če recimo pade in se razbije tak dragocen pisnik, kot si ti." Smejal se je, potem je rekel: "To mi je všeč" s prav tako odsekanim naglasom, kot pri podobnem stavku, ko je pripovedoval Andersonovo povest Kar stari stori, je zmeraj prav.

Kakšni so še Vaši spomini na študijska leta?

Mešani. Dve leti po vpisu na MF so Italijani okupirali Ljubljano, od jeseni 1942 do konca vojne je bila univerza zaprta. Od tega poletja naprej sem eno leto volontirala, pod vodstvom opravljala delo

sobnega zdravnika na kirurški kliniki profesorja Božidarja Lavriča. Naučila sem se veliko več kot bi se pri rednem študiju, predvsem diagnoz in dela z ranami. Ko so Italijani dobili ovadbe, da profesor Lavrič operira ranjene partizane, so ga konfinirali na Apenine. Ker je užival velik strokovni sloves, so mu alternativno ponudili delo na katerikoli kirurški kliniki na italijanskem škornju, kar je ponosno odklonil. Po vojni sem ob nadaljevanju študija od 1946 delala kot pomožna asistentka na Patofiziološkem inštitutu MF. Diplomirala sem leta 1949.

Spomladi 1944 ste odšli v partizane. Kako ste se odločili, kam ste odšli in kako začeli z delom v vojski?

Zbolela sem in profesor Lavrič me je operiral. Po njegovi konfinaciji je vse več zdravnikov in medicincev odhajalo v partizane. Kot rekonvalescentki mi je Lavričev namestnik Vladimir Guzelj z zdravniškim spričevalom o izčrpanosti zaradi pomanjkanja hrane odprl pot h kmečkim sorodnikom na Primorsko. V Vrtojbi sem se javila aktivistom OF na delo pri saniteti IX. korpusa NOV. Na Vipavskem vojnem področju sem se vključila v delo pomične partizanske bolnice "Vera", ki je delovala v Jami pri Erzelju, v kamnitni zidnici. Vodil jo je ugledni zdravnik iz Kranja dr. Jože Bežek (1899-1968). Dela ni zmanjkalo. Lažji ranjenci so se kmalu ozdravljali, vračali v edinice, nepomičnim pa smo oskrbeli rane in zlome kosti ter jih odpremljali v varnejši centrali "Pavlo" in "Franjo". Tudi civilno prebivalstvo je zahajalo k prijaznemu dr. Bežku po zdravniško pomoč. Že 15. septembra 1944 je bila bolnica zaradi izdaje napadena in požgana. Z 20 bolniki smo se kar se da hitro umaknili, edinega nepomičnega je

vojaški vodja na hrbtu odnesel na varno. Koča z ležišči, obleke, sanitetni zaklad in vse leseno je zgorelo. V jesenski burji in dežju smo se brezdomci pomikali po zaselkih: Lisjakih, Marcih, Tevčah, Kobaljih. 20. novembra nam je gospodinja župnika Pišota s Planine – dr. Bežek je malo prej župnika uspešno zdravil ob nenadni bolezni – poslala nujno vest, naj se še to noč umaknemo čez cesto proti Gori, ker je za drugo jutro planirana velika hajka po Vipavski dolini. Z Nemci tik za petami smo komajda ubežali in se oddahnili na Sanitetnem štabu IX. korpusa na Lokvah. Štabni sanitetni referent dr. Edi Pohar je odločil, da po oddihu odidem na delo v SVPB Pavla. Na Lokvah me je nekaj dni spraševal o razmerah na kirurški kliniki; ker me od prej ni poznal, me je preskušal zaradi dela v konspirativni centrali. Letos, maja 2001, so zavedni Erzeljci postavili blizu ožganih kamnitih sten spomenik partizanski bolnišnici "Veri". Počastili so me, da sem imela nagovor in odkrila spomenik v spremstvu več potomcev pokojnih dr. Jožeta in Vere Bežek.

V bolnišnici "Pavla" ste vodili t. i. "Očkovo postojanko". Nam lahko poveste nekaj vtisov od takrat in morda, kaj Vas je pri tem delu najbolj pretreslo?

Sprejeli smo lahko do 50 ranjencev. Zanje so skupaj z mano skrbeli še trije bolničarji, perica, kuhar in vojaška četa. Pogosto je prihajala na vizito dr. Pavla. "Očkova" je negovala terapevtsko manj zahtevne ranitve. Vendar so bile rane boleče, gnojne, ni še bilo antibiotikov. Ob osnovni negi je morala ranjenčeva narava premagati bakterije v zimi, mrazu, revni prehrani in čistem gozdnem zraku. Peč, močan kovinski sod z odprtino za klastrska polena, nam je pozimi v nočeh malo ogrel dolgo

*"Očkova postojanka" - SVPB Pavla, postojanka B,
v Bedrovi grapi.*

Kreda: M. Lebez, verjetno jeseni 1945

leseno barako s pogradi v nadstropje. Kurili smo le v temi, da nas dim sredi gozda ne bi izdal. Odprtina je odsevala večerno luč. Ob njej sem ranjencem brala iz partizanske literature. Radi smo se ob njej pogovarjali; ker smo bili precej lačni, tudi o tem, kaj katera mama najboljše skuha. Bilo je družinsko prijazno in lepo vzdušje. Večkrat pa hudo. Opisala bom tri spomine.

Placebo. Strelne rane so se gnojile in bolele. Blažil za bolečine je večkrat zmanjkalo. Po neki taki suši je le prispel utrujeni partizan. Do kolen premočen, ker je konec poti prehodil po potoku, je prinesel vrečo sanitetnega materiala. Med potjo do previjalnice so ga s pogradov navdušeno pozdravljali. Pošiljko sem razložila po operacijski mizi. Na stekleni posodi je pisalo: 1000 tablet. Analgetik! V baraki bo bolj mirna noč, manj stoka in nestrpnega obračanja na pogradih. A kaj še piše na nalepkah: "Vitamina

C con calcio"! To je bila takratna panacea laških zdravnikov v Trstu in Gorici, brez diagnoz in le za denar. Zaman je tisoč tablet, saj ne lajšajo bolečin. Kako naj za zmoto povem trpečim? V hudi stiski sem se spomnila na placebo. Beseda pomeni "uga-jalo bom" (zdravilo namreč). Učili so nas, da lahko tableta, ki sploh ne vsebuje učinkovine, olajša simptome, če bolnik trdno zaupa v pomoč. Odločila sem se: nikomur niti besede o zmoti. Svečano bom ranjencem dajala vitaminske tablete, kot da so proti bolečinam. Povedala sem, da je tablet manj, kot je bilo naročenih, le za največjo silo. Za vsako noč naj se med sabo dogovorijo za tri, ki so najbolj potrebni noči brez bolečin. Delitev tablet je postala zbran, napet, tovariški obred. In placebo je pomagal. Pri bolečih čiščenjih ran sem dala tableto in čakala 10 minut, "da prime"; tudi ob nočnem obhodu po baraki sem ugotavljala učinek. Doživela sem nekaj, kar bi drugemu težko verjela na besedo. Da vse ni samo preprosta sugestija, sem zvedela več let pozneje, ko so odkrili t. i. endorfine. To so po učinku morfiju podobne snovi, ki jih motivirano telo samo proizvaja v največjih stiskah, da se živo prebije skozi. Ko sem leta 1962 na nekem zdravniškem posvetu v Londonu povedala to vojno izkušnjo, je poklicni ekspert za nove analgetike navdušen ocenil primer kot edinstven množični eksperiment, ki ga je narekovala stiska vojne in ga v miru ni mogoče izvesti.

Vasilijev rojstni dan. V sklopu IX. korpusa je bil Ruski bataljon, v katerem so bili pobegli vojaki iz armade Vlasova, ki jo je izdajalski general udinjal Nemcem. Bili so pogumni ti ruski borci in pogosto ranjeni. Med njimi je bil Vasilij, bolj otrok kot mladenič. Le kako je zašel mednje? Neko jutro sem videla, da tišči obraz v slamnjačo in joka.

Bunker "Fuglovž" v strmi globeli pod opuščeno Centralo A. Streha je ogromna previsna skala, stena je iz tenkih debel, povezanih s porezano telefonsko žico. Huda strmina ponuja dve nadstropji zasilnih ležišč. V Fuglovžu so Darinka in nekaj tovarišev pod komando tov. Jereba - Žajfce z 20 nepomičnimi ranjenci srečno prestali hudo ofenzivo aprila 1945, čeprav je okupator tedaj našel in zažgal bližnjo Centralo A.

Ali tako boli? Sosed Rus mi je objasnili: Vasilij ima danes 17 let. Joka že od ranega jutra. Pravi, da bi mu mama danes zagotovo ocvrla 'piroške', on pa je ranjen in daleč od doma. Odšla sem h kuharju, malo prepečenca in suhih krljev sva zavila v zavojni papir od vate, zavezala s pentljico iz gaze; to je bil v maminem imenu dar za rojstni dan. V hipu je za solzami posijalo dvoje sonc, zahvalil pa se je z besedami, ki mi še zvenijo v spominu: "Doktorša, prvega Nemca bom ubil in ti prinesel njegovo uro." Ročne ure so bile takrat v Rusiji redka dragocenost. Hudo me je pretreslo: kako grozljivo prizadene vojna mlado, nedoraslo bitje, da njegovo misel napelje na ubijanje po istem tiru kot na hvaležnost.

Umiranje otroka. V bližnji gorski vasi so beli in Nemci med streljanjem zadeli triletno punčko. Z javke v Mrzli Rupci so jo prinesli k nam. Brezupno: krogla ji je prebila obe drobni senčni koščici in očesna živca. Bila je slepa in v čudni komi. Ni se odzivala, ni sprejela ne hrane ne vode, samo ječala je tri dneve in noči z enakomernim tožečim glasom. Brez prestanka, kot kaplja na kapljo. Bilo je nevdržno. Kdor je mogel, je odhajal iz barake ven, podnevi in ponoči sem morala miriti nepomične ranjence. Nekateri so skoraj ponoreli. Mlad nepomični komandir je zadnji dan vpil name, naj mu takoj vrnem njegovo pištolo, češ da človek še živali ne sme pustiti, da bi trpela tako dolgo in hudo, kot ta otrok, ki mu ni pomoči. Tisti večer pa je sama utihnila, umrla. Iz zdravniškega življenja je ta moj spomin najhujši, nikoli več nisem bila tako brez moči in pomoči, priča umiranju trpečega človeškega mladička in prizadetosti vseh, ki smo to umiranje spremljali 3 × 24 ur.

Leta 1970 se je kongresa anesteziologov Jugoslavije udeležil tudi William W. Mushin, predstojnik vzorne anesteziološke institucije v Cardiffu, G. B., avtor številnih klasičnih učbenikov te stroke. Obisk "Franje" je nanj naredil nepopisen vtis.

Preberite v knjigi 'San Michele': Axel Munthe opisuje spomladanski lov na ptice selivke v Italiji; ulov je gastronomska delikatesa, 'ucelli'. Lovijo tako, da ujamejo ptico, ji izžgejo oči in jo nastavijo v mrežo: na njeno nenehno tožbo se v mrežo zapletajo trume družic, priletelih na pomoč.

Po vsem, kar ste med vojno preživeli in prestali, mi povejte, kako Vas prizadenejo neprestani poskusi nekaterih, da bi razvrednotili NOB?

Tako rečem: 25. junija 2001 se nam je nemški kancler Schroeder v Ljubljani javno opravičil za vse, kar nam je hudega prizadela nacistična vojska. Beli domobranci se še niso; verjetno mislijo, da je Schroeder to opravil tudi zanje, saj so oboji prisegli istemu Hitlerju. Kljub poskusom razvrednotenja sem prepričana, da bo spomin na narodnoosvobodilno borbo, tudi ko nas več ne bo, ostal tako, kot ostane stoletja lepa stara freska. Četudi jo večkrat na debelo omečejo z beležem, se pri strokovnem odkrivanju pokaže v lepoti barv in vrednosti, ker je pač nastala 'al fresco', v sveže, v živo telo slovenskega naroda.

Ali menite, da bi bilo mogoče o partizanskem zdravstvu na Primorskem še kaj napisati? Imamo kar lepo število knjig avtorjev dr. Viktorja Volčjaka, dr. Petra Gale, dr. Franca Derganca, dr. Pavle Jerina - Lah, dr. Franje Bojc - Bidovec. Nameravate Vi kaj dodati?

Jaz spadam med manjše, saj sem bila šele medicinka. Moje področje dela je bilo omejeno, nič velikega organizacijskega. Nekoč sem v "Očkovi"

kirurgu Dergancu svetila z majhno baterijo – brlivko v rano, kjer je pod mišico iskal prebito, skrčeno arterijo, ki je krvavela. "Kakšna zdravnica pa boš, ko še svetiti ne znaš," se je hudoval. – Nekaj misli sem oddala za knjigo dr. Pavle Jerina - Lah. Leta 2001 je v Primorskih srečanjih 241/2 izšel opis "Pomična bolnišnica Vera". - Ruska literarna revija "Ogonok" (Ognjič) je prinesla pričevanje o zdravljenju ruskih partizanov v Očkovi postojanki, o najmlajšem Vasiliju in najstarejšem 40-letnem, hudo ranjenem Dimitriju Zelenskem. Ta je dolgo zdravljenje v Očkovi opisal tudi v dolgi pesmi po vzorcu ruskih narodnih; tako jo je ocenil član ruskega PEN-kluba Ognov. - V Zdravniškem vestniku sem napisala oceno knjige več avtorjev 'Bolnišnica Franja', ki je izšla 1983 v redakciji in soavtorstvu dr. Viktorja Volčjaka. Brala sem jo kot vzor spominske knjige za rodove, ki pridejo. Urednik je dal v jedro spominske ranjencev; okrog njih zapise osebja in njihovih nadčloveških naporov; zunanji krog pa je sklenil z zdravniškimi pričevanji in razmišljanji. Dr. Volčjak (1913-1987), s partizanskim imenom Jakob Završnik, je to drugo ime dal tudi neki SVPB, ki jo je ustanovil onstran Soče. Njegova velika skromnost mi je ostala v najlepšem spominu. Odlični zdravnik in organizator je ob pomoči kmeta Peternelja izbral skrivno, težko dostopno sotesko Pasice za varno bivališče ranjencev, vanjo na hrbtu prinašal les, gradil, opremil prvo bolniško barako in prvi v njej vodil zdravniško delo. In gradil naprej, barako za barako. Ko sta zdravnici Franja in Pavla skupaj prišli med primorske partizane, je, kot sam opisuje, izročil vodstvo postojanke v Pasicah Franji; druge, ki jo je dr. Peter Gala postavil pod Idrijskimi klavžami, pa Pavli. Kot sanitetni referent korpusa je obema dal ime po novih upravnicah. Ta nekam pozabljeni začetek obujam v spomin, da bo Volčja-

kova stvaritev in zasluga z dolžnim spoštovanjem prikazana v javni zavesti vojnega muzeja Franja, ko ga bo, kot upamo, UNESCO vključil v svetovno kulturno dediščino.

Med vojno ste kot volonterka - študentka delali na Kirurški kliniki profesorja B. Lavriča. Po diplomi ste se tam zaposlili in se takoj odločili za specializacijo anestezije. Kakšen je bil razlog za to odločitev in kje ste se specializirali?

Pred pregonom na Apenine so fašisti dali Lavriču v spremstvu stražarjev šest ur, da se pripravi na odhod. Na kliniko se je prišel poslovit in vsakemu nekaj izročil v varstvo. Meni tipkana predavanja iz kirurgije, ki sem jih dve leti zvesto zapisovala. "Po vojni bomo pa pisali učbenik." Ta gesta je bila vabilo, s katerim sem po diplomi poznala nadaljnjo pot. Koliko srečnejša sem bila od nešteti sedanjih

Med vojno: Kirurška klinika v Ljubljani. Profesor Božidar Lavrič med operacijo

diplomantov! Na Lavričev predlog sem se oprijela nove medicinske veje, nujne za razvoj kirurgije. Med vojno sem se dobro nagledala bolečine; lažje se je bilo z njo spustiti v boj zdaj, ko se je zanjo svetilo polno novih orožij. Ta stroka, ki je bila leta 1945 novost za vso evropsko celino, se je do 1951 že precej razvila v Belgiji, kjer sem obiskala več bolnišnic v Liègeju in Bruslju. Leta 1956 sem bila nekaj mesecev v Lyonu in Parizu, vse leto 1957 pa na tečaju WHO, Svetovne zdravstvene organizacije, v Centru za anestezijo v Kopenhagnu. Tečaj je bil težaško delo z zahtevnim zaključnim izpitom. Čez dan redno delo v eni od šestih bolnišnic, popoldne predavanja in seminarji, do poldruge ure ponoči učenje iz knjig. Po vzoru danskih žensk, ki so vsaj takrat vse od kraja kadile cigare, me je odmerek šestih srednje velikih na dan držal budno pri delu in študiju. Nagrada po zaključnem izpitu pa je bila nenadejana: ponudba, da po vodilu WHO uredim

Po vojni: 40 let anesteziološkega dela na istem delovnem mestu

anestezijski oddelek bolnišnice v Kalmarju v južni Švedski. Švedom je hudo primanjkovalo anesteziologov. Tam sem s privoljenjem profesorja Lavriča ostala še sedem mesecev leta 1958. Leta 1962 sem z britansko štipendijo v treh mesecih obredla vzorne anestezijske oddelke od Kenta do Edinbourgha. Na Švedsko pa sem se vračala pogosto za krajši čas do upokojitve.

40 let ste kot anesteziologinja bedeli nad življenjem tisočev bolnikov. Ali nam lahko predstavite pomen tega zahtevnega poklica, pa morda tudi nevarnosti, ki nam pretijo, ko smo pod narkozo?

Skrb anesteziologa pri kirurgičnem posegu je:

- da bolnik ne čuti bolečin, kar dosežemo s splošno ali regionalno (lokalno) anestezijo,
- da se medtem ohranjajo neprizadete življenjske funkcije, predvsem krvni obtok in dihanje. Zato nadomeščamo izgubo krvi in telesnih tekočin, z monitorji pa sledimo delu srca in krvnemu tlaku; oslabiljeno spontano dihanje dopolnjujemo z umetno ventilacijo, kjer poljubno dodajamo več kisika. Pomagamo tudi z zdravili,
- da po končani operaciji bolnika vrne v stanje zavesti in opazuje življenjske funkcije, dokler se ne ustalijo, pa tudi skrbi za lajšanje bolečin po operaciji.

Pri vestnem postopku in kontroliranem splošnem stanju bolniku ne preti nobena nevarnost. Pomembna sta zaupanje in dober odnos med sodelujočimi. Dober kirurg se o rizičnem bolniku posvetuje in upošteva mnenje anesteziologa pred in med operacijo. Rada se spomnim, kako je profesor Lavrič, za njim pa profesor Košak pri zahtevnih srčnih

Na evropskem anesteziološkem kongresu v Madridu 1974: trije navdušeni učitelji anestezije, še posebno regionalne: Kirchhoff iz Kopenhagna, Soban in Lemuth iz Ljubljane. Srečno smo živeli in uspešno delali v predreferendumski Evropi.

operacijah za trenutek obmiroval z instrumenti in vprašal: "Kako je bolniku?" Nekoč mi je zletel iz ust odgovor: "Bolje kot včeraj ob tem času." "Kako pa to veste?" se je začudil Lavrič. "Ja, včeraj je dihal sajast ljubljanski zrak, danes pa mu jaz mešam čiste pline iz jeklenk in veliko kisika; včeraj se je bal, kako bo z operacijo, zdaj pa globoko spi in se mu vse fučka." Po tistem je B. Lavrič, dobrovoljni Bločan, med operacijo vpraševal: "Je bolniku še zmeraj bolje kot včeraj ob tem času?"

Pri operacijah, ki jih je mogoče opraviti samo z anestezijo bolnega dela telesa, to je predvsem na udih in spodnjem delu trebuha, je seveda bolje življenj-

skim funkcijam pustiti njihov normalni ritem, zavest pa le omiliti z blažili za strah. Posebno to velja za starejše in bolnike s spremljajočimi obolenji. Nekateri učitelji celo menijo, da je neskladno z zdravniško etiko dajati narkozo za tiste operacije, ki jih je mogoče izvršiti ob učinku lokalnih anestetikov. V disertaciji za naziv doktorja znanosti sem tudi ugotavljala, katera izbira je varnejša za bolnikovo življenje. Statistično sem ugotovila, da je pri nujnih operacijah, kjer mora bolnik ali poškodovanec tako rekoč s ceste na operacijsko mizo, regionalna – lokalna anestezija veliko, veliko varnejša. To obliko anestezije sem učila kot najljubši predmet.

Gotovo se zanimate, kakšno je danes stanje anestezije pri nas. Gotovo spremljate njen razvoj.

Po 40 letih dela sem že 11 let v pokoju. Anesteziologija in kirurgija sta hitro rastoči, nemirni vedi. Zdravnik, za katerega ni več dela v operacijskih sobah, jima ne more uspešno slediti. To sem jasno vedela. Ko sem se nekega jesenskega jutra 1990 po zadnjem dežurstvu poslovila, je bil moj "adijo" dokončen.

Bivši mlajši sodelavci me prijazno vabijo na strokovna srečanja. Veseli me evropska raven vzgoje, gotovo veliko veselje za staro učiteljico. Tudi za vrhunske uspehe v kirurgiji zvem in imam poseben predalček za veselje ob njih.

Veliko let ste predavali medicincem in specializantom. Nam lahko poveste kak utrinek z Vaših predavanj ali pa z Vaše poklicne poti?

Pedagoško delo sem opravljala 30 let, imela sem ga rada. Bilo je drugačno od poklica gimnazijske profesorice, ki me je odvrnil od študija botanike. Tukaj je prihajala po znanje že presejana elita mladih ljudi, ki so goreče želeli vedeti in se naučiti. Najraje

sem imela s študenti vaje ob bolniku in s specializanti isto fazo pouka. Pri tem delu sem se morala na začetku sama dokopati do veliko spoznanj in tehničnih prijemov, zdaj pa sem jih lahko ponudila mladim kot na krožniku: "Vzemite, prosim."

Utrinkov iz šole je skoraj kot na avgustovskem nebu. Nad Idrijo se utrne tale. Pogosto, ko je na vrtu zacvetel volčič, *Scopolia carniolica*, sem poganjek pokazala na predavanju. V vseh letih je rastlino spoznal z imenom samo en študent, čeprav sem pomagala še s podvprašanjem, ali je kdo iz Idrije in ve za rudniškega zdravnika Scopolija. Volčičev alkaloid skopolamin smo do poznih 60-tih let redno uporabljali pred operacijo kot pomirjevalo. Ob atropinu, ki je alkaloid sorodne volčje češnje - *Atropa Atropa*, je v knjigah razložen izvor imena; ob skopolaminu ni bilo ničesar. Priložnost za idrijsko zgodbo se mi je ponudila leta 1968 na IV. svetovnem kongresu anesteziologov v Londonu, v eni od kongresnih tem: Zgodovina anestezije. Po referatu "The Origin of Scopolamine" je J. A. Scopolio z volčičem - *Scopolia*, in Kranjsko - Carniola našel mesto v sinopsisu naše stroke. O skopoliju sem napisala tudi medicincem v njihovo revijo 'Medicinski razgledi' 1970. A propos: ali veste, da izdajajo naši medicinci odlično lastno strokovno revijo? Hodila sem po svetu in spraševala, pa nikjer nisem našla na kaj podobnega. Zakaj nismo malo bolj ponosen narod?

Malo prej ste omenili, da ste kadili?

Kadila sem precej, 27 let. Ko sem že v gimnaziji začela, ni bilo opozoril na nevarnost nikotina. Z očetom sva družno kadila, mami se je to zdela le nepotrebna razvada, posebno grda za dekleta, a nič v zvezi z zdravjem. Od 1952 dalje sem 14 let hodila s kirurško ekipo na Golnik: odstranjevali smo zaradi

tuberkuloze uničene dele pljuč. Golnik je bil zvezni inštitut in največ hudih oblik je bilo pri bolnikih iz južnih republik, po trpljenju med vojno in vseh letih zaostalosti. Že leta 1960 sem za asistentsko nalogo v analizo zbrala 800 tovrstnih operacij. Med jetiko se je vse pogosteje pojavljal rak na bronhijih. Raziskave so začele to vrsto raka povezovati z nikotinom. Ko se je obojega nabralo, sem nekega dne med vožnjo z Golnika vrgla škatlo cigaret na blatno cesto in potem nisem nobene več kupila.

Vrniva se k "ljubki znanosti" botaniki, ki vas vedno spremlja. Veliko pišete v Proteus, ste članica Prirodoslovnega društva, ki je tudi izdalo Vaše prevode Linnéjevih pisem Scopoliju. Kakšni so Vaši spomini na ponovno oživitve društva po vojni?

Ko se je OF kmalu po okupaciji odločila za kulturni molk, sta med prvimi nehala izhajati *Proteus* z urednikom dr. Lavom Čermeljem in Zdravniški vestnik z urednikom dr. Alojzom Zalokarjem. Prirodoslovno društvo Slovenije (PDS) je takrat imelo skromno pisarno v prostoru MF. Profesor histologije Alija Košir je bil prvi povojni predsednik PDS. Povabil me je v odbor PDS kot tajnico. V odboru so bili ugledni profesorji A. Seliškar, J. Hadži, S. Brodar, I. Plemelj, M. Wraber, S. Dolar, A. Peterlin, A. Moljk in drugi, - eminentna naravoslovna družba. A. Košir je menil, da bom Društvu z mladostno vnemo odpirala vrata pri oblasteh. In sem jih res. Dobili smo listine za ponovno delovanje PDS in izdajanje glasila. Najtežje je bilo dobiti papir za tisk. Minister dr. Jože Potrč pa mi je pritrdil: *Proteus*, ki je med okupacijo prvi spoštoval kulturni molk, naj v svobodi prvi izide. Lepi spomini!

V Proteus ste napisali veliko poljudnih, največ botaničnih člankov. Iz leta 1999 se mi zdi posebno zanimiv "Zdravilne rastline so lahko nevarne".

Dokumentirano navajate, da je naša zakonodaja na tem področju še ohlapna, kako nam laiki prodajajo zeliščarsko 'znanost' in kako se z zeliščnimi pripravki lahko zastrupljamo v zmotni veri, da se zdravimo ali da bolezen odganjamo od sebe. Naj citiram Vaš stavek na strani 416: "Prikrito kot tobak vodi tudi današnja zeliščarska obsedenost v potencialno nevarno zasvojenost z dolgotrajno pretirano uporabo zelišč. Bolnika, ki se ne zadovolji z uradno medicino končno že zato, ker ta ni iznašla čaše nesmrtnosti, ni težko zasvojiti z velikimi upi v naravna zdravila." Je bilo kaj odziva v strokovni in drugi javnosti na ta Vaš prispevek?

Nekaj zdravnikov mi je pritegnilo; eden je opisal primer bolnika s hudimi srčnimi težavami, ki so brez sledu izginile, potem ko mu je zdravnik prepovedal zeliščarjev zwarek "za ohranitev mladosti in zdravja", ki ga je prej dolgo redno pil po navodilu v bukvicah: tri skodelice na dan - do zastrupitve, ko se je v zdravo srce nagrmadilo toliko rastlinskih srčnih glikozidov, da bi ga kmalu pokončali. Biologi so se v podatke članka bolj zastrmeli kot zdravniki. S strani PDS sem dobila plaketo dr. Pavla Grošlja za poljudno strokovne prispevke v Proteusu - najbrž tudi zaradi članka, ki na poljuden način povezuje dve vedi. V uradni zdravniški komisiji, ki je ocenjevala stanje alternativne medicine pri nas, pa takrat za ponujeno gradivo ni bilo nobenega zanimanja. Zato sem ga priobčila v Proteusu.

Tudi zaradi botanike gojite posebno simpatijo do Švedske, saj je to domovina Carla Linnéja. Kaj Vas poleg strokovnih interesov še veže na to deželo. So to ljudje, njihov značaj?

To je skupek naštetega. Poleg stroke v odlično vodenih in opremljenih bolnišnicah, ki so zaradi

zemljepisne prostranosti številne in vse enotno odlično opremljene, mi je nudilo bivanje na Švedskem neko notranjo zbranost, veselje do dela in življenja. Ljudje so bolj preprosti, prijazni in naravni v vsem, od obleke in obnašanja do odkritega mišljenja. Tujca kritično opazujejo, kako dela in kaj pove. Če je oboje ustrezno, ga sprejmejo enako prijazno, pa naj bo doma iz sosednjega mesta ali z Balkana. Diagonalno nasprotno izkušnje sem prinesla na primer iz Francije.

Zanimanje za Linnéja in botaniko mi je takoj prineslo veliko družbo med zdravniki in meščani. Z društvenimi skupinami smo hodili opazovat ptice in rastline. Vabili so me, naj ostanem. Tega nisem hotela. Domovina je ena. Vračala pa sem se v prostem času, ko sem se sama 'štipendirala' z nekajtedenskim anesteziološkim delom. V teh letih sem se selila od juga prav do mesta Lycksele daleč na severu. Po mnogih zaključkih dela mi je Ulla Fant, botanistka kot jaz, razkazovala lepa botanična prostranstva, ki jih sama nikoli ne bi uspela obiskati. Kot članici švedskega društva, imenovanega po Linnéju, ji gre tudi zahvala za večji del informacij o Linnéju. Moje švedske knjižne police so polne njenih darov.

Na Švedsko, pa tudi drugam, ste večkrat jemali s seboj svoji še majhni hčerki, Nino in Tamaro. Ta Vaš pogum, iznajdljivost in velika želja po izpopolnjevanju me je prevzela. Zanima me, kako sta hčerki doživljali tujino?

Lepo je imeti otroke blizu, kjer je življenje človeku prijazno. Dobro jim je tudi zgodaj pokazati, da prilagajanje ni težko in je celo zabavno. Štiriletna Nina je bila z mano v Kalmarju tako zadovoljna, da ni hotela nazaj. Bolnišnica je bila majhno na-

selje z bolniškimi oddelki in stanovanjskimi bloki uslužbencev. Vse je bilo veliko bolj razkošno kot doma, pred zdravniškim blokom pa obširno otroško igrišče, po Nininem "Tivoli pod oknom". Za hišami takoj švedski gozd, poln linejke, jagod in bajk. Zelo jo je prevzel ogled starodavne glažute v Orreforsu, kot začarana je strmela v nizke peči, odkoder se je vlekla raztopljen steklena masa, ki so jo rezali z ogromnimi škarjami. Ob povratku je na vprašanja, kako je na Švedskem, rekla: "Tam režejo steklo s škarjami." Med igro je švedske otroke, pa tudi koga odraslega, učila slovensko. Takrat se še ni učila tujega jezika. Bila pa je v starosti ušesc na peceljih in možganov-zakajčkov, želela si je čimprej pravega pogovora v ljubeznivem okolju. - Tamara se je v odličnem Pionirskem domu za Bežigradom učila angleščine od petega leta in devetletni je to postajal drugi pogovorni jezik; z njim se je dobro znašla v tuji družini kolega, v njihovi letni hiši, medtem ko sem ga jaz zamenjavala v bolnišnici.

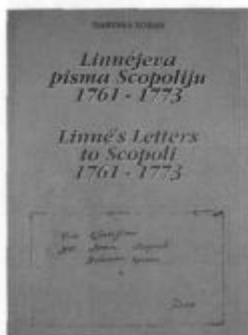
Že dolgo tudi prevajate iz različnih svetovnih jezikov. Če se ne motim, ste mi rekli, da sta Vas prav hčerki navedli k prevajanju pravljic. Kaj vse ste že prevedli?

Ko je rasel kup švedskih mladinskih povesti, sem jima rada brala v sprotne prevodu pravljico za lahko noč iz švedskega besedila. Ko sta želeli, naj zgodbo berem še drugič, tretjič, me je mala prekinjala: "Zadnjič si rekla drugače." Tako sem začela tipkati večerne odmerke prevoda. Zrno do zrna, nastal je prevod dveh zgodb Tove Jansson o Mumintroljih. Med to pripravo za domačo rabo je Tove dobila Andersenovo odličje (UNICEF) prav za te knjige. Brez njene kolajne prevod Čarodejev klobuk ne bi doživel kar dveh slovenskih izdaj. Je že tako, da tuja pohvala doma bolj velja. - Pač, Kristina Brenkova je že prej sprejela v Čebelico in slikanice

kratka prevoda ruske in švedske pravljice. Ta prevenca je pregledal očetov prijatelj Alojz Gradnik in me vzpodbudil k prevajanju. - Pri DZS so 1986 natisnili prevod življenjepisnega romana o C. Linnéju Cvetni kralj. - Zaradi znanja botaničnih imen sem po naročilu prevedla nemški rastlinski vodnik in večje število švedskih in angleških vrtnarskih knjig. - Prevoda švedske slikanice, ki predstavi mlajšim najstnikom Claudea Moneta in rojstvo impresionizma, pa več založb ni sprejelo, 'ker se ne bi dobro prodajala'. Vseeno je Linejka v slikarjevem vrtu leta 1999 izšla: v založbi Narodne galerije v Ljubljani. - Že tretje leto se veselim - s strahom, da ga ne bi spet odložili - tiska prevoda Lepa Merab avtorja Torgnyja Lindgrena. Roman v izjemnem slogu opisuje, kako se je v preteklosti stapljal nomadski narod Samov s švedsko civilizacijo na skrajnem severu države. Ta severna dežela se slabšalno imenuje Lapland (Dežela cunjarjev); znanje o njej je na splošno zelo majhno in zmotno. - Za redno zbirko Prešernove družbe 2002 zdaj prevajam švedski roman M. Fredriksson: Anna, Hanna in Johanna, ki opisuje življenje štirih rodov zapored v pokrajini Dalsland in soseščini.

Vaš pomemben prevod so Linnéjeva pisma Scopoliju 1761-1773. Trinajst ohranjenih pisem v faksimilu ter prevode iz latinskega v slovenski in angleški jezik je izdalo Prirodoslovno društvo Slovenije leta 1995. Knjiga je dragocen dokument prvih pisnih kulturnih stikov med Švedsko in našo domovino. Kako jo je sprejela slovenska javnost? Kaj Vas je v teh pismih prevzelo?

Privabilo me je Linnéjevo zanimanje za mojo domovino, za katero je zvedel, da je botanični raj, a je bila v pogojih 18. stoletja predaleč, da bi jo obiskoval. Marljivo in ostro je opazoval rastline in žu-

*Linnéjeva pisma
Scopoliju 1761-1773.
Linné's letters to Scopoli
1761-1773.
Naslovnica*

želke, ki mu jih je poldrugo desetletje pošiljal Scopoli iz Idrije. Pisma izražajo Linnéjevo silno ljubezen do spoznavanja narave in spoštovanje Scopolijevega dela. Otroško se je razveselil neznanega volčiča iz podrasti idrijskih gozdov. Deset let zapored je rastlino omenjal v pismih, jo imenoval po Scopoliju in mu z njo namenil nesmrtno slavo. Pisma prej še niso bila prevedena iz latinščine, takratnega jezika učenjakov, razen nekaj stavkov, ki so se prepisovali tudi z napakami v slovenskih, nemških in italijanskih študijah o Scopoliju. – Prevod je po trudapolnem delu obležal za dolgo v predalu. Vodstvo Slovenske matice mu je bilo naklonjeno, urednik njenega Glasnika iz novinarskih vrst pa je bil pripravljen dati v tisk samo polovico, slovenski prevod. "Prav poceni se ne dam," se mi je zapelo in sem odnesla celoto domov. Za izid leta 1995 gre moja zahvala PDS, predvsem tajnici Marjani Peterlin in uredniku Proteusa Stanetu Peterlinu, za fino opremo pa oblikovalki inž. arh. Didi Kobe, ki je faksimilu starih pisem izkazala posebno spoštovanje tudi z dobavo papirja starinske izdelave. Knjiga je bila prijazno sprejeta med slovenskimi biologi, v širši kulturni javnosti pa doma bolj skromno kot na tujem.

Ko že omenjate kulturno javnost, še vprašanje: v 10. številki Proteusa je izšel Vaš članek Ob Prešernovem rojstnem dnevu 2000, kjer pravite: "Z leti se vse redkeje povezano spominjata in častita pesništvo in naravoslovje. Slednje se nič ne omenja med slovenskim kulturnim praznikom, čeprav je še v nedavni preteklosti na oboje sijalo enako prijazno sonce kulture. Ali je hudournik časa odplaknil slovensko naravoslovje na drugi breg?"

Ta delitev me res moti, ker je kultura celota. Kulturnih nosilcev ne gre ločevati po strokah tako, da nekaj strok ostane zunaj. Slovenski kulturni praznik je en sam dan v letu in naslov že dolga desetletja obsega samo 'lepe umetnosti', kot da drugo ustvarjanje v Sloveniji ne spada več pod kulturo in da med njima ni vezi. Za primer sem navedla dr. Pavla Grošlja, stvarnika revije Proteus v tridesetih letih. Kot dunajski študent biologije se je v mračnih časih na prelomu stoletij boril za priznanje obstoja kulture na Slovenskem. Predaval je od Trsta dalje po vsej deželi o Prešernu;

v študiji o Prešernu in Petrarci, ki jo je izdala Slovenska matica 1902, je prevedel več Petrarcovih sonetov kot pred njim Stritar. Žalost za minulim časom je tudi še mlajši spomin, ko nam je profesorica botanike prinesla v razred cvet samoperke (*Parnassia palustris*), da bi vedeli, kaj je Tavčarjevo Cvetje v jeseni, bela zvezda kristusovih srajčk na Metinih prsih.

Ob dvestoletnici Prešernovega rojstva ste za revijo Ljubljana, ki jo dobivajo meščani, napisali članek Ljubljana v očeh švedskega prevajalca Prešerna. Kakšno je sporočilo članka?

Književnik Alfred Jensen (1856-1921), prevajalec slovanskega slovstva po nalogu Švedske Kraljeve akademije, je leta 1895 prispel po sledi za Prešernom v Ljubljano. Še isto leto je v Stockholmu objavil študijo: Prešeren, narodni pesnik Slovencev, kjer je objavil tudi devet lastnih prevodov Prešernovih pesmi v švedščino. To študijo sem po sto letih prevedla v slovenščino in priobčila v reviji Jezik in slovstvo. Našla sem opis potovanja, kjer je Jensen prikazal Ljubljano, kot jo je osebno doživel pol stoletja po smrti pesnika. Jensenova podoba niti malo ne spominja na tisto, ki smo jo kot 'resnično' gledali v TV nadaljevalki.

V Vašem življenju je od leta 1945 zelo prisotna Idrija, veliko po zaslugi Scopolija. Ali bi mi o svojem odnosu do Idrije lahko povedali kaj več?

S Scopolijem se je začelo, ko sem bila stara 16 let. V Peklu pri Borovnici sem prvič videla skopolijo. Študent botanike Marko Zaločkar mi je povedal ime in na kratko idrijsko zgodbo o rudniku Hg in Scopoliju. Žal je bila med Idrijo in nami, potepuhi po naravi osovražena laška meja, neprehodna za nedeljski izlet. - Leta 1944 se je v Očkovi postojanki v Bedrovi grapi Idrija zelo približala. Po prihodu v dolino bo meja daleč proč, nekje za Trstom in Gorico, smo pričakovali. - V svobodi smo prihajali iz obeh SVPB, "Pavle" in "Franje", večkrat v Idrijo in Cerkno. Nekoč so nam slovesno povedali, da ima bivše osebje "Pavle" v Idriji domicil. Ali veste, če je to kje v idrijski zgodovini zapisano? Ali je bila le beseda slavnostne-

Z muzejskim društvom iz Idrije v Prešernovo Vrbo 2001. Kaj novega naklepata na robu J. Čar in D. Soban?

ga govornika? Zatrдно vem, koliko mi je ta čarobna beseda pomenila v letih po krivični razmejitvi, ki je Lahom odrinila Gorico in Trst. Mami in očetu sem povedala, da imam v Idriji domicil. Edino mesto, ki je od zasedene zemlje mojih dedov ostalo v mejah Slovenije, me sprejme za svojo meščanko. Mesto s prvo slovensko realko, veliko starejšo od ljubljanske. – Najraje sem prihajala v muzej, mimo zbirke še gor h Gantarjevim, k znanki Fanči iz "Pavle". Kmalu me je dr. Drago Mušič iz Zgodovinskega društva, raziskovalec dela B. Hacqueta, povabil, naj v idrijskem muzeju predavam o Scopoliju. Spoznala sem ravnatelja Srečka Logarja. Po predavanju sta me nekoč z ženo povabila domov na predstavo knapovskih žlikrofov. Vse mi je bilo novo, ko smo jih v krogu nabadali na vilice in pomakali v maščobo okrog pečene kosa mesa v ponvi sredi mize; samo konec ni bil staromoden, žena nam je namreč meso razdelila in povedala, da je v Scopolijevem času pripadel cel kos hranitelju družine, rudarju. Dolga leta sem prihajala z znanci, ko je muzej vodil Jurij Bavdaž, vedno isto pot, preko Cerknega in "Franje", nazaj pa mimo Divjega jezera. – Sredi 80. let je direktor muzeja Samo Bevk uvedel Muzejske večere. Takrat sem ponovno predavala o Scopoliju. V hudi poledici novembrskega večera so oživele poti in predavalnica se je napolnila do kraja. Ljudje so z žarom poslušali in mi po koncu prišli stisnit roko. V Ljubljani človek ne doživi te toplote in zanimanja. V spoštovanju kulture in njenih virov pa se izkaže duh naprednega mesta. Idrijo cenim in dajem za vzgled slovenskega mesta, kjer imajo meščani kot celota to notranjo zlahtnost. Ne samo poslušajo, tudi delajo, zbirajo stare vire, poročajo. Občudovala sem projekt, ki ste ga vi, takratna predsednica skupščine občine Idrija, in direktor Mestnega muzeja Samo Bevk s krajevnimi sodelavci brez hrupa

izpeljali za obnovo od plazu prizadete "Franje". Kje na Slovenskem bi še poravnali podobno ujmo tako s srcem in pametjo? Zdravnik dr. Jože Pfeifer je dokumentirano opisal 500-letno zgodovino idrijskega zdravstva, kjer je začetek s škodljivostjo poklica povezane medicine dela. V desetletju, ki ga težijo zapiranje podjetij in protesti odpuščenih brez kruha, se je po 500 letih zaprl idrijski rudnik in noben rudar ni ostal na cesti. Mestni muzej se je z ravnateljema Ivano Leskovec in Samom Bevkom z obdelavo tehniško-industrijske dediščine razvil prav do evropskega vrha. Poet idrijske krajine v risbi in besedi, pri rastlinah pa po srcu brat, akademski slikar Rafko Terpin mi je pre naredil v praznike že veliko dni, ko sem prišla na razstave ali brala pisanja, ki segajo v neznano starino duha in preprostih življenj na idrijskem območju. Lepote idrijskih Rak mi je pokazala sijajna biologinja Marija Bavdaž. Od izletov Muzejskega društva, ki so mi odkrili neznano, se rada spominjam tistega z dr. Kordišem od klavž pa do pragozda Bukov vrh. Navdušilo me je spoznanje geoloških zanimivosti, ki nam jih je izvrstno razložil profesor dr. Jože Čar. Lep je bil izlet s takratnim kustosom muzeja Tomažem Pavšičem po sledi Langobardov v Čedad in doževno vilo Manin. Razveselila me je pozornost članov Muzejskega društva, ki so mi za 80-letnico priredili prijateljsko srečanje na Sinjem Vrhu.

V Proteusu marca 2000 ste napisali članek Po sledeh ljudi, ki so sadili drevesa. V njem ste opisali, kako Vaš nekdanji študent Jože Ruprecht, anesteziolog in doktor medicinskih znanosti univerze v Rotterdamu, ljubiteljsko v Brabantu obnavlja 3 km dolg zapuščen hruškov drevored. Po tem vzgledu ste dali pobudo za obnovo dobovega drevoreda ob idrijskih Rakah. Poslali ste pisma županu, ravnateljici muzeja in

nekaterim ljubiteljem naravne in kulturne dediščine. Spomladi 2001 ste na sestanku v Idriji z županom dosegli soglasje, da bo zadeva stekla. Nam lahko na kratko predstavite bistvo vaše pobude?

Dobov drevored ob Rakah je bil verjetno nasajen v času velike obnove idrijskih Rak 1766-1770. Znamenit je zato, ker je med najstarejšimi, če ne prvi tistih drevoredov na Slovenskem, ki niso služili gospodskemu dostopu do graščinskih vrat, ampak javni rabi preprostih ljudi: utrujenemu popotniku za senčni počitek, mestu klancev – Idriji – za edini dolgi sprehod po ravnem, kamor so hodile žene z otroki, ven iz mestne vročine in strupenih živosrebrnih izparin, zvečer pa zaljubljeni pari. Spomin in pojmovanje se vežeta na humanista B. Hacqueta. Ko na stotinah metrov nasajena, zdaj že precej prekinjena črta mogočnih dreves spremlja na drugem robu ceste Rake, tehnično stvaritev izjemnega obsega in obstoja, oboje soustvarja klasično podobo kulturne krajine, ki ji je v Sloveniji težko najti par. Z inženirjem gozdarstva Ignacem Pišljarjem sva dobe prešela: še stoji okrog 20 krepkih, lepo zelenelih starcev, drevored pa nujno kliče po mladih osebkih. V pogovorih z gozdarji pravega srca, pa z županom in prav tako z gospema Ivano in Tanjo imam trdno zaupanje, da se bo predlagano zgodilo. Priložnost je, da Vam povem, da je Jože Ruprecht (tisti že davno edini medicinec, ki je spoznal skopolijo) v tem času slavnostno odprl dosajeni dvojni hruškov drevored, navdih za ohranitev dobovega drevoreda na Rakah.

Ob Vaši pobudi in pomoči so letos občina Idrija, Mestni muzej Idrija in Slovensko švedsko društvo postavili na pročelju Švice spominsko ploščo z napisom o sodelovanju naravoslovcev Linnéja in Scopolija, prostor pred njo pa poimenovali Scopolijev trg. Povejte nam kaj več o Slovensko-švedskem društvu, katerega podpredsednica ste od ustanovitve.

Pred šestimi leti nas je deset ustanovnih članov med ljubitelji Švedske poiskala dipl. ing. org. dela Majda Kobal. Ob težavah novega, neprofitnega društva nudi "streho" kot tudi obilno drugo

Ob ustanovitvi društva ljubiteljev naravne in kulturne dediščine v Idriji, leta 2001, pa prvič nastane skupna spominska ploščo, ki jo bodo postavili na pročelju Švice v Idriji. Ploščo bodo postavili na pročelju Švice v Idriji. Ploščo bodo postavili na pročelju Švice v Idriji.

Carl Linné
1707-1778

J. A. Scopoli
1723-1786

Carl Linné
1707-1778

J. A. Scopoli
1723-1786

Ob ustanovitvi društva ljubiteljev naravne in kulturne dediščine v Idriji, leta 2001, pa prvič nastane skupna spominska ploščo, ki jo bodo postavili na pročelju Švice v Idriji. Ploščo bodo postavili na pročelju Švice v Idriji.

"Tantus amor florum - Tolikšna ljubezen do cvetov" je do kraja povezovala Linnéja čez razdaljo več tisoč kilometrov z idrijskim naravoslovcem. Vabilo k odkritju spominske plošče, namenjene prijateljstvu C. Linnéja in J. A. Scopolija. Idrija, poleti 2001.

V vojnem muzeju Franja na ogledih delegata organizacije UNESCO, švedskega arhitekta Bengta O. H. Johanssona, s poslancem Samom Bevkom, direktoricama Idrijskega in Cerkljanskega muzeja in člani ministrstva

pomoč predsednik Janez Pergar. Tajnica je vsa leta Majda Kobal, ki temu delu posveča vso energijo in sposobnosti. Iz mnogih virov od arhivov do interneta je nabirala snov o kulturnih stikih med državama, ki je bila prikazana na treh razstavah v Ljubljani in eni v Stockholmu. Ob prevodih te snovi iz švedskega jezika sem zvedela veliko zanimivega. Za spomenikom Carlu G. Svensonu, ki ga je ob Blej-

skem jezeru Društvo postavilo krajinskemu arhitektu, ki je okrog leta 1910 zasadil znameniti blejski park, nam velik dosežek pomeni tudi spominska plošča v Idriji, ki jo je odkril prvi veleposlanik Švedske v Sloveniji, John Christer Åhlander ob letošnjem občinskem prazniku. Zavedam se, da gre največja zasluga za doseženo mesto Idriji, še posebno nadvse vztrajni in trudapolni zavzetosti direktorice muzeja Ivane Leskovec. Še enkrat hvala!

Najbrž je naključje nanoslo - ali pa ne, nekateri menijo, da naključij ni - da je UNESCO kot poročevalca v zadevi vključitve "Franje" v svetovno kulturno dediščino poslal švedskega arhitekta Bengta O. H. Johanssona. Pri njegovem obisku ste lahko sodelovali kot zdravnica - udeleženka partizanske sanitete. Po empatiji do narodnosti in znanja jezika pa ste lahko zgladili pot. Pripravili ste mu tudi temeljito pisno poročilo v angleščini. Kako ste se razveselili novice, da je delegat po ogledu naslovil na UNESCO zelo dobro priporočilo za sprejem "Franje" na ta seznam?

O naključjih: seveda so. Le večina verstev dopoveduje, da jih ni, in to zaradi ustrahovanja verujočih z grožnjo trajne roke bogov nad nami. Če naključij ne bi bilo, v svetišča ne bi udarjala strela in potresi ne bi rušili

božjih hramov do tal, kar vse se dogaja že od pamtiveka. Veliko naključij je slabih, nekatera so pa dobra. Upam, da je bilo tisto, po katerem vprašujete, dobro.

Pozitivno poročilo o "Franji" sem pričakovala trdno in brez skrbi. K temu me je navedlo Švedovo natančno vrtanje v vsak detajl in večurno vztrajanje v vlažni in drgetajoče mrzli grapi. Veličastnost "Franje" ga ni zgrabila le po službeni dolžnosti, ampak sama po sebi, čeprav se je ves čas držal strogo službeno. V prisposobi lahko povem: če se severnemu medvedu ledena plošča zdi nezanesljiva in si od nje nič ne obeta, hitro sestopi. Johansson pa je z vztrajnostjo ogledovanja prekosil pričakovanja. V operacijski baraki se je obrnil v vsak kot in me tako mimogrede vprašal, če so kirurški instrumenti še isti kot med vojno. Seveda niso, sem povedala, večino je ujma odnesla. Na srečo je stara instrumentarka v Ljubljani po lastni iniciativi doma hranila nekaj starih, za odpad namenjenih instrumentov še iz vojnega časa in jih je rada dala za "Franjo redivivo". (znova oživljeno)

Vso obsežnost, ki jo je izkusil in preveril Bengt Johansson, je prikazala novica v Delu, 22. 8. 2001. Citat poante poročila: "Če sta Hirošima in Auschwitz zaslužila prostor na seznamu svetovne dediščine zato, da

ne bi pozabili na nečlovečnosti druge svetovne vojne, je bolnišnica Franja pričevalka druge strani tega obdobja zgodovine. Njena zgodba je zgodba o pomoči trpečim. "Franja" je edinstveno delo človeškega ustvarjalnega genija."

Ogledovanje "Franje" z gospodom Johanssonom je bilo menda zelo zanimivo. Nam lahko poveste, kako je potekalo?

Arhitekt Johansson je dajal delu ton z vprašanji brez hval, leporečenja in ovinkarjenja, po luteranskem načinu naravnost v sredo problema. Ta način, tako drugačen od našega, poznam in cenim iz časov dela na Švedskem. Vse razčistiti do jedra, posebno natančno pri gradnji novih na mestu porušenih barak. Direktorica Mestnega muzeja iz Idrije in vodja oddelka v Cerknem sta priskrbeli odlično dokumentacijo. Komisija z eksperti dveh ministrstev je s plahtami načrtov in merilom spremljala delegata od okna do okna, od lestev do vrat. Zakaj so ena vrata taka, druga drugačna? Ker so bila v teku gradenj nanesena ponoči v grapo iz zapuščenih poslopij; saj bolnišnica ni imela tesarske delavnice! Kaj varuje stavbni les pred trohno in gnitjem? Na dan z recepti, da ne bi vsebovali okolju neprijaznih snovi, ki pronicajo v zemljo. Spomnila sem se starih lesenih hiš švedskega podeželja, ki stojijo stoletja pobarvane s falurdečo

Vprašanja v operacijski baraki

barvo, stranskim produktom pridelovanja bakra v rudniku mesta Falun, pokrajina Dalarna. Vsebuje še dovolj rude, da uničuje bakterije in plesni. "Ja," se je arhitektu razjasnil obraz, "lepa barva, zelo in dolgo učinkovita, pa še poceni, ali ne?"

Samo Bevk me je zadolžil za razlago pomena tipa skrivnih bolnišnic, ki je bil edinstven v NOB Slovenije. Več tednov sem pripravljala podatke, ki sem jih oddala kot pisno poročilo v angleščini. Kratka vsebina je sledeča: v strašni bitki na Neretvi je vojska na pohodu vodila s sabo ranjence in bolnike s pegavim tifusom. Neizmerno tragedijo so po vojni v filmu z Richardom Burtonom kazali kot herojstvo. Toda leta 1942 je bila ta vest sprejeta v Glavnem štabu NOV Slovenije kot nerešen problem sanitete gverilskega vojskovanja, ki je sprožil slovensko osrednjo obravnavo s sledečimi zaključki:

- borce na pohodu rešiti bremena ranjencev in bolnikov,
- za slednje preskrbeti varna zavetja, pomična in stalna,
- za težje in nepomične ranjence postaviti v težko dostopnih gozdovih skrite osrednje bolnišnice, opremljene tudi za kirurške operacije. Njihova varnost je v tajnosti in natančno izdelanem sistemu konspiracije,
- po mednarodnih pravilih nuditi nujno pomoč tudi ranjencem sovražne strani in civilnemu prebivalstvu,
- načelniki sanitete naj pri načrtovanju bojnih akcij v štabih korpusov vplivajo na premišljene odločitve s ciljem ohranjanja človeških življenj.

Po sprejetju programa je od 1942 dalje nastajal sistem osrednjih bolnišnic v Kočevskem Rogu in korpusih ter številnih pomičnih bolnišnic. Delo iniciatorja tega programa, dr. Frana Novaka Luke, poznejšega akademika, je izčrpno opisala prof. dr. Zora Konjajev leta 1999 v knjigi *Zvestoba Hipokratu*, ki obsega tudi osebne spomine 'doktorja Luke'. Kot vojni muzej se je v naš čas obdržala edinole bolnišnica Franja.

Ob povratku delegacije s "Franje" ste imeli na gozdni poti pod sotesko še zanimiv postanek ob cvetlici Mercurialis. Nam ga lahko opišete?

Če odidete spomladi na to pot, bo po sliki švedskega bankovca za 100 kron lahko najti v cvetju trajnico nizke podrasti, ki ima tako nezatno drobno zelenkasto cvetje, da ne zbuja zanimanja. Linné, ob čigar portretu je naslikan zakonski par rastline, pa jo je rad kazal na vrtu kot primer dvodomne zeli, ki ima po spolu ločene cvetove, ene s prašniki, druge s pestiči, zraven pa še vsak spol na posebni rastlini. V knjigi švedskih rastlin, *Flora suecica*, je pod imenom *Mercurialis perennis* uporabil svoj značilni delikatni način opisa: "Mož in žena vsak v lastni postelji in lastni kamrici". Na poti iz "Franje" so iz stebelca še nekam prezeblega možica na zelenih nitkah že bingljala možka sovetja, potrdilo švedskega imena 'skogsbingel' – gozdni bingelj. Arhitekt B. Johansson, ki je kopijo pač videl nešteto krat na bankovcu, živ original pa prvič zdaj v gozdu, ga je v ekspertu lastnem stilu zvesto preveril s kopijo iz denarnice, se potem razveselil in rastlinico vzel s sabo za spomin, ko sem mu zatrčila, da jih bo v gozdovih poglalo še na tisoče.

*Mercurialis perennis, slika moške in ženske rastline
ob Linnéjevi sliki na švedskem stokronskem
bankovcu*

Mislím, da lahko zaključiva pogovor, čeprav je snovi še veliko. Za zaključek nam samo še povejte, v čem najbolj uživata, kaj imata najraje. Morda bi nam zaupali tudi, kaj vse bi še radi postorili. Glede na to, da ste polni energije, saj ste samo v zadnjih nekaj mesecih poleg vsega drugega za Prešernovo družbo iz švedščine prevedli preko tristo strani obsežen roman, Vam načrtov zagotovo ne manjka.

Najbolj? Predpona naj- me ni ujela v mrežo niti v najstniških letih. Življenje ima toliko lepih strani. Rada se odprem veselju, ki mi ga prinese dan. Tega sem se oprijela v dijaškem času, ko smo se mladi naravoslovci družili, že usmerjeni v posamezne stroke, v vedoljubnem klubu DL. DL kot okrajšava za "drugo leto": načrte, ki jih nismo opravili v tekočem, smo prelagali z mladim upom na drugo leto. Potem pa na lepem pride čas, ko je že DL samo v sebi načrt, up. Če bo stalo na trdnih temeljih in dobro prevetreno, bo mogoče vanj zašlo kakšno srečno naključje. Nazdraviva si na DL, hej!

Spoštovana profesorica Darinka Soban, zahvaljujem se Vam za izčrpne odgovore. V imenu bralcev Idrijskih razgledov, vseh Idrijčanov, ki vas poznajo in cenijo ter v svojem imenu Vam ob jubileju želim veliko sreče in zdravja. Naj se Vam izpolnijo vsi Vaši načrti in želje. Želim tudi, da bi se še velikokrat srečevali v Idriji ali drugje na Vam tako ljubih cvetnih poljanah. Člani Muzejskega društva zelo težko čakamo pomladi in obljubljenih pohajanj z Vami po Planinskem polju in še kje.

Zorko VELIKAJNE

Prispevek k opisu govora Kanomeljske doline

*Kanomlja
iz Oblakovega Vrha,
1959.
Fotografija iz arhiva
Mestnega muzeja Idrija*

Dolina Kanomlja leži na severozahodnem delu idrijske občine, razteza pa se od Spodnje Idrije do Oblakovega Vrha v dolžini dvanajst kilometrov. Onkraj sedla na Oblakovem Vrhu leži Dolenja Trebuša, ki spada že v tolminsko občino. Pod Oblakovim Vrhom izvira rečica Kanomljica, ki se pri Spodnji Idriji izliva v Idrijco. Ob Kanomljici je speljana regionalna cesta iz Spodnje Idrije preko Oblakovega Vrha do Dolenje Trebuše.

Z desne strani obrobajo dolino Rovtarjev vrh, Pleče, Rejcov grič in Kobalove planine. Na levi pa se dvigajo Šebreljski vrh, planota Krnice in Jelenk. Pobočja teh hribov so strma, poraščena z gozdom in precej vodnata. Svet se malo razširi le ob Kanomljici in ob cesti.

Zaokroženih naselij ni. Sredi pobočij se na obeh straneh nizajo posamične kmetije, malo večja gostota hiš je le ob cesti. Po zaselkih se dolina deli na tri dele, Spodnjo, Srednjo in Gorenjo Kanomljo. Vse tri pa štejejo le dobrih tristo prebivalcev.

Do druge svetovne vojne se je večina prebivalstva preživljala s kmetijstvom in delom v idrijskem rudniku živega srebra. Po vojni pa so se mnogi izselili v bližnjo Idrijo ali Spodnjo Idrijo. Tisti, ki so ostali, so se skoraj vsi zaposlili v idrijskih ali spodnjeidrijskih podjetjih, tako da je pravih kmetov ostalo le nekaj.

Upravno je bila Kanomlja dolgo časa po vojni del spodnjeidrijske krajevne skupnosti, svojo krajevno skupnost pa je oblikovala šele pred dobrim desetletjem. Zaradi bližine obeh večjih centrov in dobrih prometnih povezav se v zadnjih letih prebivalstvo iz doline ne izseljuje več.

Kanomeljski govor spada v rovtarsko narečno skupino, vendar se precej razlikuje od sosednjih cerkljanskega in idrijskega. Meja tega govora poteka na črtah Oblakov Vrh – Rovtarje vrh – Pleče – Rejcov grič – Kanomeljsko Razpotje in Oblakov Vrh – Rzelj – Krnice – Prehod. Severno se že čuti vpliv cerkljanskega narečja, vzhodno pa leži Idrija s svojim značilnim govorom.

Narečno besedilo

'Furman je bi ū Ka'nuoml ū'sa:k k'met, ka je 'jemu 'tu:k 'zemle, de je 'laxt 'jemu ū š'ta:l 'tut 'kuoĭne. 'Nucaŭ ix je za 'di:l da'ma:, ve'lik je b'lu 'furnye z d'rovam, uoylem, pa 'tut pa d'ruyix ap'raŭkax se je b'lu 'luoži 'pelet kot jet x'nayam.

'Kukr če neĭ bo, že an dan p'rej je b'lu 'pouxn prštim'waĭne mpa 'rihtajne. 'U:s je b'lu zauš'timat, 'a:kse pŕ ka'liēsax na'mazat, 'di:t kla'pi, če se je š'lu pa ap'raŭkax, de sa i'm:l ki 'sedet. 'Tut 'kuoĭne sa an dan p'rei že s'pucal, s'nu: naba'sal ū 'ža:kĭ za'sa:ba. 'Tist dan ka sa šli, je 'moŷu 'a:dn že pa tom us'tot mpa nafutrat kuoĭne, de sa 'laxt z'ŷu:daĭ šli at 'du:ma.

'Tist 'caĭt, ka sa se yaspad'dari uštim'wa:l, je h'lapc napre'ŷowau 'kuoĭne. Pŕŷ'nou ix je is š'ta:le, na'toknu na ūrat laip'kis, paĭ pa še ka'mat na vŕx. L'pu: mu je paš'timaŭ ŷ'riwa, de ŷa ni 'cukal. Če sa b'li kuoĭni spa'čiti, sa kar maĭ naŷajal zaŷp'riešt. 'Kumaj sa ix sp'rajĭ hšt'rajnx mpa p'rieĭ za 'ki:kne, paĭ pa še št'rajnye za d'rikle. 'Waibat mpa 'ŷajžla je p'rieŷu pa yaspad'dar u ra'kię, ka je 'sieđu na 'u:s.

'Kodaj je šla 'tut yaspad'dine z'nem mpa kię at'ru:k. Ta d'ruŷi sa pa da'ma: p'rou teš'ku: ča'ka:l, če 'nem 'boje keĭ 'dabŷa pŕ'nesl. Yaspad'dine je 'tut že p'rej prštim'wa:la, keĭ bo 'nesla pre'dot u 'Idrię, de bo da'bila kešn 'sout. Ū 'žoklce je 'di:la 'putr, ka ŷa je našpa'ra:la, 'jeĭca, 'fožu, kešn 'kuoš me'sa:, 'tut če bi ŷa ka'mu:t s'ni:dl da'ma:. Ū 'iesen 'tut 'japka,

krem'pi:r, 'kešna 'zieṅnata ḡlawa, pa še kej se je dabil zaḡ'žoklc. Pat'ri:p je b'lu 'pouxh, d'nara pa le an 'tu:k. Ta ḡlaṅnu kar je b'lu t'ri:ba 'kupt, je bi petruḡl za taš'ta:l'ska l'tierna, za petru'leṅka al pa bḡ'liṅka. Pa še kḡ'bit za kḡ'bituḡka. Paḡ 'cukr ṁpa 'sou, ta'ba:k za yaSPA'darje. Če je še kej d'nara as'ta:l, pa še an par zḡn sa'rouḡa ka'fieta ṁpa kešn bambuḡnčk za at'rake. Še 'pouxn pat'ri:p je 'widla yaSPA'dine za kupt pa je b'lu 'mal 'kodaḡ d'nara še za kej druḡiḡa. Uḡ se je s'pet 'di:la u'žoklce na 'u:s.

'Kuḡini sa 'tist 'caḡt ka sa aprau'lal pa pḡ Kawa'čic u š'ta:l 'i:dl s'nu: is 'žakle ṁpa ča'kal de sa yaSPA'dari pa'i:dl še an 'yuḡeš al pa 'župca u Ne'biḡsix. Za 'tu: je 'tut 'moyu bit kešn 'sout.

'Puḡt da'mu je p'recen bel 'doux da'ra:la kot 'dal. Bel je b'la s'tḡma, 'večkat je b'lu t'ri:ba pa'čivat. Za'tu: je b'lu pa: pa Ka'nuḡml kar 'ni:kai yaš'tiln, 'kuḡdr sa se 'furmani uḡstau'lal. Ka sa i'mi: l z'miḡraj že 'kešny na 'wazu, ka sa ḡa pa 'puḡt pab'ra:l, ka se je x 'nayam na'yuḡtaṅ pa ap'raḡkax, je b'lu pa yaš'tilnax z'miḡraj 'dast kampa'nije. Pa 'tut s'ku:s bel ve'sieḡu je 'blu. ḡlix p'rou a'kajen 'furman je k'ričeḡu pa 'puḡt ya'r'won, 'pi:u, pa tut d'ruym je u'ka:zaḡ de sa 'pi:l. Če ne, je d'ḡau, was bom pa kar 'dal s'puḡkaḡ. Pa sa u'si 'pi:l, pa 'kok l'pu:. Naj'večkat je 'bla že 'tḡda 'toma, ka sa 'pḡšl na ta'domač t'na:l, pa če je yaSPA'dine še 'tu:k pre'ḡajнала za da'mu.

Kei nam pa'vi: taš'tara ka'nuḡmḡska 'furmanska 'pi:sm, si pa sa'mi raz'lašte. Le pas'lušte:

Pa ka'nuḡmḡski 'ci:st je 'furat p'rou 'fajn, Sa 'ri:tki štac'juḡni, pa 'kiḡlnarce 'fajn. Bom 'kuḡinčke us'taḡu, bom 'fajfca pḡzyau, Bom 'kiḡlnarca p'rašeḡ, če ṁ 'žihr p'rejn s'paḡ.

Glasovne značilnosti

Vokalizem

Dolgi vokali

Kanomeljski govor je podobno kot cerkljansko narečje, ki je odpravilo intonacijske opozicije in skrajšalo dolga i in u v i, u, ostal brez dolgih i in u. Cerkljansko narečje je zato ozka diftonga ie, uo preko redukcije drugega elementa monoftongiziralo v dolga i in u ter s tem ponovno prišlo do dolgih i in u. Vendar ta dva vokala zdaj zastopata praslovanski e in o, ne pa praslovanske i, y in u. To značilnost ima tudi kanomeljski govor.

Namesto dolgega in ozkega e se govori dolgi i: 'di:l, 'ki:kne, pat'ri:p, 'pi:sm, pa 'ci:st, sa i'mi:l, je 'di:la, bi s'ni:dl, 'pi:t, 'ni:kai ali pa diftong ie: pr ka'lisax, uḡ'riešt, pḡ'pieḡ, ra'kiḡ, 'kiḡr, zieṅnata, ka'fieta, z'miḡraj, ve'sieḡu.

Na mestu knjižnega dolgega in ozkega o se govori diftong uḡ: 'kuḡine, Ka'nuḡmle, z 'uḡylem, 'kuḡs, pet'ruḡl, bam'buḡnčk, 'yuḡleš, 'puḡt, 'kuḡdr, na'puḡtaḡ, s'puḡkaḡ, štac'juḡni ali u: 'u:s, s'nu:, at'ru:k, 'tu:k, l'pu:, teš'ku:, ka'mu:t, za'tu:, s'ku:s.

Kratki vokali

Samoglasnik i se skoraj dosledno izgovarja kratko, ne glede na to, ali je naglašen ali nenaglašen: ḡ'riwa, d'riklc, br'liṅka, kḡ'bit, kla'pi, spa'čit, je 'widla, je bi, ix, tist, u'si, ve'lik, yaš'tiln. Na začetku besede ga lahko nadomesti protetični j: 'jemu, 'jet (imel, iti).

Kratki e se govori predvsem v enozložnih besedah pa tudi na mestih, kjer se sicer izgovarja o, ji in a: je, se, če, že, še, kmet, bel, znem, kešn. V zadnjih treh primerih gre za razvoj e iz o ali a preko polglasnika oziroma za onemitev j.

Kot polglasnik pa se e izgovarja v besedah: 'toma, 'kodai, kot a pa v 'a:dn, za'sa:ba.

Samoglasnik a se izgovarja lahko kratko ali dolgo: ap'rauk, 'cait, a'kajen, 'laht, x'nayam, kar, was; u š'ta:l, 'a:kse, 'ža:kl, ka'ma:t, me'sa:, d'na:ra, sa naba'sa:l, je as'ta:l.

Kot polglasnik se a izgovarja v besedah 'tok, 'kok. Lahko pa se tudi preglasi v o ali e: prou, pŕ'ynou, 'zemle.

Kratki naglašeni o se izgovarja kot a v besedah x'načam, at'rake, 'dal, 'dast. Tako se izgovarja tudi na nenaglašenem mestu v besedah: ap'rauk, kla'pi, ka'mu:t, ra'kię, a'r'u:k, ta'bak, spa'čit, a'kajen, yas'tiln. V vseh primerih gre za akanje, ki je značilno za to narečno skupino. V besedah: kot, bo, 'moyu, 'boje, pa se o izgovarja kot polglasnik. Srednji o se govori v besedah pred l: sou, soụt.

Samoglasnik u se izgovarja v glavnem kratko tako v naglašениh kot nenaglašениh zlogih: 'furman, 'tut, 'nucau, d'ruyix, s'pucal, 'cukal, 'putr, 'kupt, 'cukr, 'župca, uštaulal.

Konzonantizem

Zvočniki m, v, n, r, l, j, lj, nj

Zvočnik v se pred vokalom, pred zvočniki n, r, l ter na koncu besede izgovarja kot u ali w: sa'rouya, na u'rat, ta y'launu, sa aprau'lal, na 'wazu, was, prou. Lahko pa se tudi asimilira z vokalom o v 'u:s.

Pri zvočniku m ni večjih odstopanj v primerjavi s knjižnim jezikom. Kot zlogotvorni pa se m izgovarja v besednih zvezah: mpa (in pa) ter če m žihr (če bom lahko).

Zvočnik n v položaju pred bilabialnim zapornikom p preide v m: mpa (in pa).

Zvočnik r se v soseščini z vokalom govori kot r. Tako se izgovarja tudi na koncu besed d'ruyix, ap'raukax, prej, 'rihtajne, u'rat, y'riwa, 'kukr, yaspadar, 'putr. Kot zlogotvorni r pa nastopa v besedah vrh, zrn, stŕma. Zlogotvorni r je pred labiodentalnim v prešel v ro: z d'rouam (z drvmi), kar je značilno tako za cerkljansko kot za črnovrško narečje.

Zvočnik l se na koncu besede izgovarja kot u: je naš'timau, je 'nucau, je p'rieu, je k'ričeu, bo s'pau ter 'zieunata. L se kot l govori pri samostalnikih srednjega spola na -lo, ki so se maskulinizirali: 'di:l, t'na:l, ter prislovih 'ma:l, 'dal (malo, dol). Tako se govori tudi v deležnikih na -li v množini, kjer se je reduciral končni i, in v deležnikih na -la in -lo: sa i'mi:l, je 'di:la, ni 'cukal, sa sp'ra:il, je da'ra:la, je as'ta:l. Lahko pa na koncu besede tudi onemi: je bi (je bil).

Zvočnik lj pa običajno otrdi v l: 'zemle.

Zvočnik j se izgovarja kot i tam, kjer se je intervokalični posttonični v pred i in e najprej palataliziral v v, nato pa se je artikulacija tega glasu olajšala v i: sa sp'rajl, bom us'taju, ter v sklopu jn: 'kuojn, pre'aj' nala. Tako se govori tudi v izposojenkah: 'fajn, 'fajfca, 'yajžla.

Zveneči in nezveneči soglasniki

Pri teh soglasnikih ni najti posebnih razločkov v primerjavi s knjižnim jezikom. Značilna je le izgovorjava zapornika g in pripornika h. Mehkonebni zapornik g je postal pripornik γ. V kanomeljskem govoru se dosledno izgovarja tako: z 'uoyle, γaspa'dine, γ'lawā, je pry'noy, sa naya'jal. Soglasnik h pa se v izglasju izgovarja kot x: ka'liesax, Ne'biesax, ix, γlix, 'doux, vrine pa se tudi v sklop ln: 'pouxn. V drugih pozicijah – na mestu k se izgovarja kot h: h št'rajnx.

Oblikoslovne značilnosti

V besedilu, ki ga obravnavamo, lahko odkrijemo več oblikoslovnih značilnosti.

Samostalniki srednjega spola so se tudi v tem, kot v nekaterih drugih slovenskih narečjih, maskulinizirali: 'di:l, na ta'domač, t'na:l.

Določna oblika pridevnika se izraža s členkom ta: ta s'tara, ta γ'launu, ta d'ruym.

V besedilu najdemo namesto glagolske oblike hoč obliko če: 'kukr če. Prisotna je oblika glagola biti in nedoločnika s predlogom za izražanje modalnosti: je b'lu za uš'timat. Glagol morati se izraža z obliko moči: je 'moyu, namesto oblike bodo pa se govori oblika 'boje.

Pri povratno osebne zaimku se imamo v roditeljski obliki za 'saba (s seboj). Orodnik ednine zaimka on pa ima obliko znem. Zanimiva je oblika osebne zaimka ona v mestniku ednine, ki se glasi p'rejn (pri njej). V zvezi kateri od otrok pa je predlog v roditeljski množini izpadel, tako da se glasi kię at'ruk.

Pri prislovih najdemo oblike yar'won, dal'won, ko'won (navzgor, navzdol, tja ven).

Med vezniki je najbolj značilna zveza in + pa, ki se glasi mpa.

Nedovršni glagol napregati pa se v preteklem času glasi napreyowau – osnova se podaljša za ow.

Besedje

V kanomeljskem besedju se precej izrazito kaže vpliv nemškega jezika, ki je bil posledica bližine Idrije. V idrijskem rudniku, ki je bil do konca prve svetovne vojne pod avstrijsko upravo, je delalo veliko moških iz Kanomlje. Ti so prevzeli mnogo nemških besed, ki so jih sicer uporabljali pri delu v jami. Že v našem kratkem zapisu naletimo na

besede š'tala, 'nucau, furnya, x 'nayam (zu Fuss),
přštim'wajne, 'rihtajne, 'a:ks, s'pucal, nafu:trat,
'cajt, lajp'kis, š't'rajnya, 'ki:kne, 'yajžla, 'sou't,
'putr, našpa'ra:la, ka'mu:t, 'křbit, ka'fieta, za 'kupt,
kampa'nije, ylix, fajn, 'fajfca, 'žihr, 'žoklc, l'tiernu,
d'riklc, da'ra:la, yarwon.

Nekaj pa je tudi domačih besed ali besednih zvez:
'waibat – vajeti, br'liuka – leščerba, kř'bitovka
– svetilka na acetilenski plin, 'pouxn – polno, sa
aprau'lal – so šli po opravkih, p'recen – precej,
s'ku:s – vedno, zmeraj, a'kajen – pijan, vinjen,
s'puokau – odložil, raztovoril, na t'na:l – na
dvorišču, za da'mu – domov, p'rejn – pri njej.

Povzetek

Govor kanomeljske doline spada v cerkljansko narečje rovtarske narečne skupine. V njegovih glasovnih značilnostih imamo opraviti tako s sistemom dolgih vokalnih fonemov kot s kratkimi vokali, tako da se v kanomeljščini izgovarja deset vokalov skupaj s polglasnikom.

V konzonantizmu izstopa najbolj dosledno nadomeščanje g z γ, soglasnik h pa se v izglasju izgovarja kot x, kar je sicer splošni pojav v slovenščini.

Pri ostalih konzonantih srečamo podobno izgovorjavo in spremembe kot v ostalih govorih rovtarske narečne skupine. Kanomeljski govor se nekako zajeda med dva bolj razširjena govora –

cerkljanskega in idrijskega. Za prvega sta značilna zlasti dva pojava, po katerih se tudi hitro prepozna. Prvi je ta, da so oblike deležnika na l pri glagolih z osnovo na vokal v prvi osebi ednine ženskega spola navadno brez –la: sn se 'ba: (bala), 'di:la (delala), pama'za: (pomazala), 'ti: (hotela), zya'ri: (zgorela) poleg 'ma: (malo). Drugi pa se kaže v tem, da se je pred začetnim o izoblikoval protetični w ali u: wa'či, wat'rac, 'wače, 'wakna, wab'li:čt. Za idrijščino pa je značilna predvsem izrazita dolžina za dolgi in ozki e, ki se govori kot i: γ'ri:ma, ap t'ri:x, t'ri:ba, sa za'či:l, pa'si:bej. Namesto običajnega diftonga uo se govori dolgi wo: p'wo:l, l'wo:xk, d'wo:st, k'wo:nc. Tako kanomeljščina predstavlja pravzaprav vmesni člen med enim in drugim.

Pričujoči kratki članek ni mogel dati odgovorov na vsa vprašanja o glasovni in oblikovni podobi kanomeljščine. Natančnejše raziskave in analize bi gotovo odkrile še druge zanimive podrobnosti.

Viri in literatura

- Mira Bončina: Govor v zvočnem zapisu.
Kleindienst L.: Bom knapa uzela, bom zmeraj vesela.
Kmečki glas, 1995.
Logar T.: Slovenska narečja. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993.
Logar T.: Konzonantni sistemi v slovenskih narečjih. Skripta.
Filozofska fakulteta Ljubljana.
Logar T.: Sistemi dolgih vokalnih fonemov v slovenskih narečjih.
Skripta, Filozofska fakulteta Ljubljana.
Ramovš F.: Morfologija slovenskega jezika. Skripta.
Filozofska fakulteta Ljubljana.
Toporišič J.: Slovenski knjižni jezik 1. Založba Obzorja Maribor,
1965.

Jernej SEVER

Kratko in preprosto o človeku in človeškem

Življenje se dogaja v odnosu med prvim in drugim. Brez tega odnosa ne bi moglo biti nobenega življenja. Vsako živo bitje je, ker ni bog in ne more biti kar samo zase, vključeno v ta odnos. Vsako bitje rabi hrano, spolnega partnerja, skupino ali samoto. Bitje torej preživi ali se konstituira le, če ima dostop do drugega in drugačnega. Brez drugega sploh nič ne bi moglo biti. Imeli bi boga, ki bi bil brez zunaj in znotraj. Čista totaliteta. Kot totaliteta pa tudi ne bi mogel reflektirati.

Zavest je nekaj jezikovnega. Pomeni to, da stvar poprisotiš, da ji na nek način daš bit. Bit sama je jezikovni produkt. Ni nič takega, kar bi bilo že prej v svetu. Je zgolj ugotovitev, da nekaj je. In prav v tem ugotavljanju je na nek način prazna ugotovitev. Ugotovitev brez pomena, ki oddaljuje prvega od drugega. Drugi namreč izvirno nikoli ni zgolj da je. Drugega vedno rabimo.¹

-
- ¹ Bit je na nek določen način vpisana v sam znak. Znak zameji dogajanje sveta. Razreže ga na koščke. Znak je statičen in kot tak ostane v času in kolikor ostaja v času, pomeni nenehno prisotnost. Ko imam človek znak, je na nek način varen. Delček drugega je vedno z njim. Je vsaj delno v njegovi lasti. S poimenovanjem je človek postal skoraj bog.

Prav zato, ker ne moremo brez drugega in ker drugi ni v naši lasti, je med prvim in drugim nepremosljivo brezno. Torej prostor, ki se nikoli ne more izničiti. Ne more postati ne-prostor zato, ker drugi ne more postati kar prvi. Brezno zahteva nenehno usmerjenost na drugega. Prvi mora paziti, da mu drugi, takrat ko ga potrebuje, ne pobegne. Če bi drugi šel, z vsem skupaj ne bi bilo nič. Prvi lahko preživi le, če vso svojo energijo usmerja v drugega. Odsotnost drugega ni prijetna. Lahko vodi v popolno lakoto in s tem tudi v smrt, v odtujenost in osamljenost ali pa v nepotešen spolni nagon. Svet je v bistvu zelo preprost. Včasih se ti zdi, da ni dosti drugačen od pravljice.

Zaenkrat sem se gibal na področju bivajočega, torej v samem odnosu med prvim in drugim, ki še ne pozna časa in tudi ne pozna jezika. Bivajoče se dogaja, gre svojo pot. Težko bi rekli, da je struktura, in skoraj nemogoče ga je opisati z jezikom. Besede gredo preprosto mimo.

Izven odnosa med prvim in drugim ne more biti nič. Zato tudi jezik ni kar prišel od nekje, niso ga prinesli marsovci, ampak je nujno vpet v ta prvotni odnos. Začetek sveta ni mit. Mit je nastal kasneje. Mit je nastal za nazaj, ko smo že imeli jezik. Miti so navadno lepi. Mogoče je tudi moje razmišljanje mit. To bi zelo težko vedel.

Odnos med prvim in drugim je torej nekaj izvornega, ali drugače, na nek način je meja vsega živega. Nič živega ne more biti izven tega odnosa. Prav tako bi namreč lahko rekel, da je tudi veselje živo. Ampak veselje je abstrakcija, je nekaj, o čemer se da pisati pesmi in sanjati, za samo življenje pa nima bistvenega pomena.

Jezik in čas je potrebno poiskati prav v tem odnosu. Prostor izvorno ne more biti nič drugega, kot razlika med prvim in drugim. Torej brezno, ki je med njima. Jezik je za strukturaliste zaporedje znakov oziroma struktura znakov. Če hočemo torej imeti jezik, moramo najprej imeti znak. Znak stoji namesto tiste stvari, ki jo označuje. Postavi se na mesto drugega. Drugo uvrsti v nek sistem. Znak iz dogajanja izloči posamezne dogodke. Dnevu reče dan in noči noč.

Znak je človek postavil namesto stvari in tako stvar začaral. Označena stvar je bila več ali manj v njegovi lasti. Če ni imel dovolj moči, je na pomoč poklical bogove. Struktura zaščiti prvega pred odsotnostjo drugega. Da mu neko gotovost. Pove mu, da se bo stvar vrnila nazaj. Da bo za nočjo prišel dan. Znak je torej stalnica, ki označuje dogajanje sveta in znotraj tega dogajanja poišče dogodke, stvari, ki se ponavljajo. Prav zaradi tega, ker znak označuje ponovitev, napoveduje prihodnost. Znak vedno pove več. In bolj ko znak govori, bolj postaja jezik. Struktura se sedaj narine na naturo. Človek ni več zgolj naravni človek, torej ni žival, ampak je že kulturno bitje. Ima orodje, orožje in ustvarja mite. Iz tega vidika je kultura kompenzacija brezna med prvim in drugim. Oziroma je zakritje tega

brezna. Drugo sedaj ni več čisto drugo, ampak počasi postaja lastnina. Moški odkupi svojo ženo od drugega moškega in jo na ta način dobi v last, dobi jo v zameno. Ženske so lahko zelo drage. Vendar, ko jo enkrat imaš, ti ne more nikamor pobegniti. Brez ženske pa tako ali tako ne bi bil mož. Kultura, struktura in kmalu zakon in zakonska zveza preprečujejo drugemu, da bi kar tako prosto koračil po svetu, kamor se mu pač zaljubi.

S pomočjo znaka, torej kulture, se prvi zavaruje pred odsotnostjo drugega. Znak, ki stopi na mesto stvari same, pomeni po Derridaju ekonomski ovinek. Pomeni to, da neko stvar, ki je ne moreš imeti v sedanjosti, preložiš na nek trenutek v prihodnosti. Ta preložitev pomeni zanikanje in potlačitev ali pa preusmeritev želje v prihodnost. To preusmerjanje je izključno človeška stvar. Če drugi, ki ga prvi želi, v trenutku želje ni dostopen, se ta želja kompenzira v jeziku. Človek se mora na nek način zamotiti, da se reši želje. Poskuša misliti na kaj drugega ali pa se pretvarja, da si tistega v resnici sploh ne želi. Ker postane negotovost za človeka nevzdržna, negotovost pa je predvsem v možni odsotnosti drugega, poskuša to drugo uvrstiti v sistem. Sistem pomeni gotovost, pomeni vero v ponovitev. Za obdobjem lakote bo prišlo obdobje obilja itd. Lakoto je lažje prenašati, če imaš upanje ali gotovost, da bo za njo prišlo obilje. In noč bi bila neznosna, če ne bi vedeli, da za njo pride dan. Človekova želja na ta način pade v jezik, postaja vedno bolj jezikovna. Človek ima torej moč, da preusmerja svojo željo. Moč za preusmeritev želje mu dajeta mit in kultura. Z začetkom logičnega mišljenja pa ima vedno bolj pomembno vlogo razum.

Čas prav tako kot jezik izvira iz odnosa med prvim in drugim. Ker lahko drugi prosto odide, med njegovim odhodom in prihodom vlada razdor, brezno. Ko odide prijatelj ali prijateljica, je človeku najbrž neprijetno. Koliko mu je neprijetno, je odvisno od dolžine odsotnosti. In prav tako je tudi veselje ob prihodu odvisno od te dolžine. Živali ne merijo razdora med prisotnostjo in odsotnostjo. Tudi otroci tega nekaj časa ne počnejo. "Kmalu" je za njih neznana beseda. Za živali in otroke je torej vsaka odsotnost enako neprijetna. Čas, kot mera odsotnosti, olajša čakanje. Ko otrok razume, da mama pride kmalu, njenega odhoda skoraj ne opazi. Ta navidezna neopaznost pa traja le do pričakovanega prihoda. Takoj, ko je čas pričakovane odsotnosti minil, se prihod zavije v skrivnost, postane negotov. Mogoče pa se sploh ne vrne! Zaradi nepredvidljivosti predvidljivega človek rabi bogove. Bogovi so že močno vpeti v strukturo časa, ki se oblikuje že pred zavedanjem svoje lastne končnosti. Čas je torej v prvi vrsti mera za odsotnost drugega, ki je pomemben za prvega.

Kultura se torej vmeša med naravni odnos med prvim in drugim. Ta odnos na nek način zameji. Mu določi pravila. Z jezikom si človek olajša odsotnost. Hkrati pa prav jezik človeka tudi razpenja v čas. Kolikor mu čakanje olajša, mu ga tudi oteži. Smrt vzamemo tragično predvsem zato, ker jo razumemo kot večno ločitev. Drugi je torej dokončno odšel. Je dokončno stran. Na podlagi jezika pa se oblikuje tudi zasebnost ter subjektivnost. Subjekt pobegne v jezik zato, da mu je lažje. Subjektivnost je abstraktna določitev, ki daje človeku gotovost. Čisto abstraktno, kulturno je recimo zavarovan

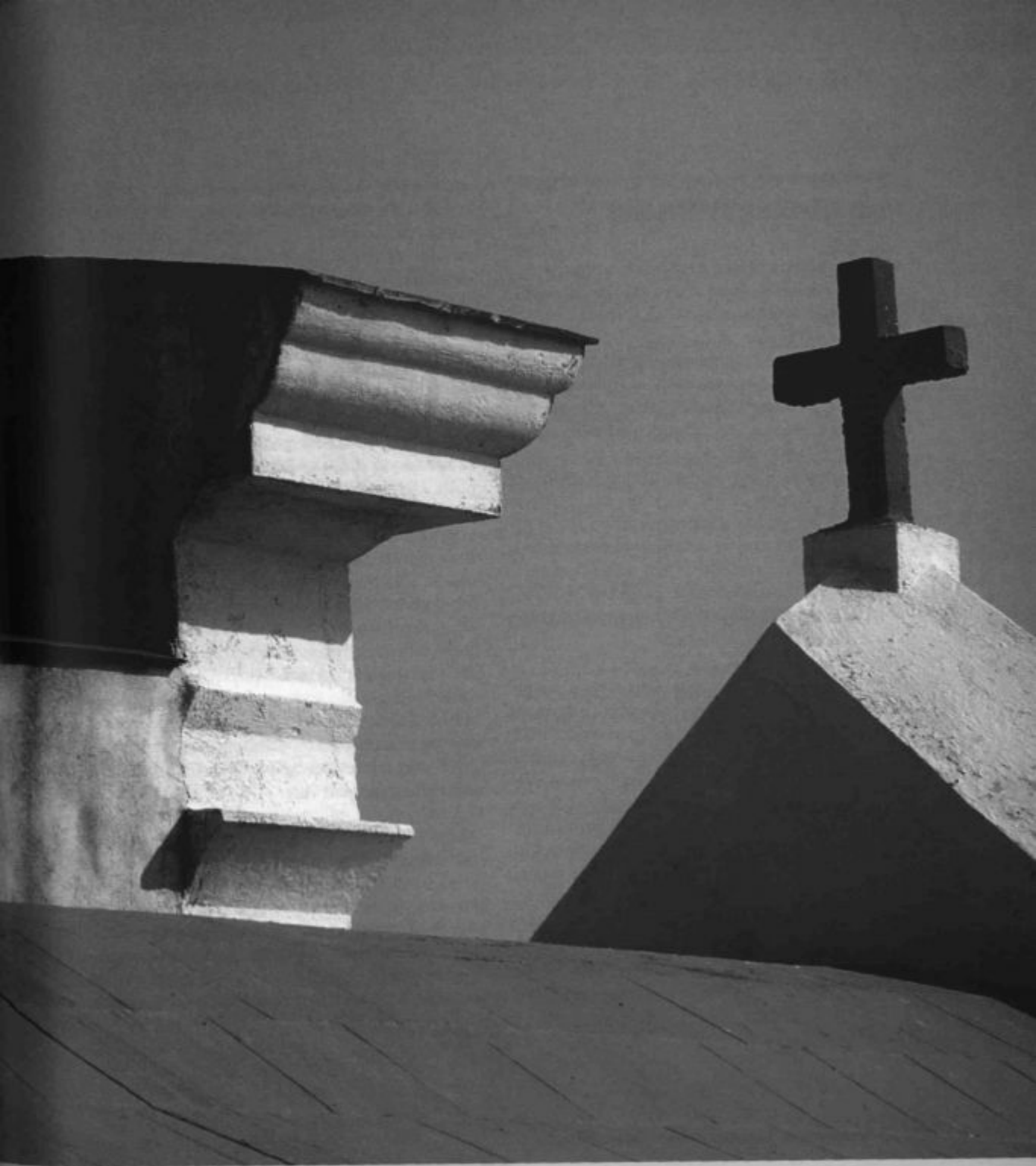
pred odsotnostjo. Subjekt se lahko zavaruje tako, da najde svoje mesto znotraj družbe. Recimo nek določen poklic. Ta poklic je nekaj abstraktnega, nima neposredne zveze z drugim. Poklic je nekaj, kar človek ne more izgubiti. Zato ima nenehno občutek, da nekaj poseduje. V moderni dobi, ko ni več metafizičnega boga, ko človek brezna med prvim in drugim ne more več kompenzirati v bogu, torej v neki veri, v upanju po večnem življenju, ko bog ni več prisoten, ampak pobegne v neznano, mora subjekt dobiti drugačno prisotnost. To je lastništvo nad materialnimi stvarmi. Materialne stvari človeku ne morejo več pobegniti. So njegova lastnina, zaščitena z zakonom. To je torej njegova gotovost. Da ima hišo, avto in ženo. Odnos med subjekti je na nek način vedno predvsem abstrakten odnos. Resnična želja je v takem odnosu zakrita.

Pomanjkanje izvorne bližine človek v modernem svetu kompenzira s tem, da se še bolj usmerja v svojo dejavnost, delo, torej da še bolj poudarja njegovo abstraktno subjektivno vsebino. Delo torej nima več funkcije priskrbeti človeku potrebne stvari za preživetje, ampak postane stvar utemeljevanja oziroma izvir moči, iz katerega lahko usmerja svoje želje. Subjekt je torej abstraktna vsebinska tvorba, ki človeku omogoči, da prenaša odsotnost drugega, torej da ne joka več kot otrok. Problem subjekta pa je v tem, da tudi želeti ne more več kot otrok. Subjekt ostane na distanci do objekta in prav v tej distanci je njegova moč in hkrati njegova velika revščina.

Klemen PUST

Zrcalo ponovno odkritega sveta

Pričujoči zapisi so začeli nastajati kot nekakšen poskus kritičnega vrednotenja posameznih knjig, ki sem jih prebral v zadnjem času. Spotoma se je nabiralo vse več podatkov in odločil sem se, da jih objavim v celoti, saj obstaja skupna paralela izbranim tekstom, to je pogled sodobnega človeka s »konca zgodovine« na »včerašnji svet« in njegovo mentalno podobo.

Michel Houellebecq: OSNOVNI DELCI

spremna beseda Marko Trobevšek, prevedla Mojca Medvedšek, Cankarjeva založba, zbirka XX. stoletje, Ljubljana, 2000, 321 strani.

Pri pisanju o tako pomembnem delu, kot je Houellebecqov roman "Osnovni delci", si človek ne more pomagati, da se ne bi začel zapletati v neskončne primerjave, reference z drugimi podobnimi stvaritvami. V tem konkretnem slučaju mi na misel namreč prihaja Ellisov roman "Ameriški psiho", ki je bil v ZDA izdan že leta 1991, pri nas, v slovenskem prevodu, pa leta 1994, ravno tako v zbirki XX. stoletja, specializirani za temeljna beletristična dela pravkar minulega stoletja. O tem delu je zanimivo recenzijo na straneh Idrijskih razgledov leta 1997 objavil eden najprodornejših slovenskih mlajših pisateljev, idrijski rojak Aleš Čar.

Ta primerjava ni iz trte izvita. Oba avtorja sta namreč "sinova" Dostojevskega, obe deli pa govorita o približno isti stvari, odtujenosti, mehanični hladnosti sveta pred koncem tisočletja. Seveda moramo vsako posploševanje jemati z največjo rezervo, četudi se nam zazdi na trenutke zelo vabljivo. Sam se bom omejil predvsem na podobnosti med obema deloma, manj pozornosti pa bom posvetil mnogim razlikam med njima. Pri obeh avtorjih je močno opazno namerno zmanjševanje pomena spolnosti, saj le-ta postane zgolj zunanji videz, dejavnost kot vsaka druga, brez višjih emocionalnih konotacij. To samo po sebi ne bi bilo nič posebej novega, vendar moramo biti pozorni na stopnjo intenzitete pri opi-

sovanju običajnih in malo manj običajnih postopkov, ki se jih njuni antijunaki lotevajo. Tu ni več zaslombe pri kakršnikoli človečnosti, humanizmu ali socialni integraciji sami. Vse dejavnosti, vsa miselna stanja so izenačena. Človek se je izvotlil, postal je lupina, orošana vsakršne zavestne vsebine, tako rekoč izenačil se je z bliskanjem na televizijskem ekranu, tem srebrnem zaslonu, ki je postal največji simbol človeškega napredka in po drugi strani največjega razkroja.

Tako lahko tudi nasilje postane samo še ena rubrika konzumne družbe, enako kot prestopki po časopisih. Uspeli smo spodrezati tanke niti, ki so nas vezale z Naravo, s prvinskim v nas in okoli nas, z najglobljimi strastmi. Ko se nam je to po-ne-srečilo, so ta sporočila iz trenutka našega učlovečenja zakrnela in brez potrebnega gnojila tudi odmrila. S tem je naša celotna eksistenca izgubila svojo podstat ter se preobrnila v simulakro. Razkroj se povrne v zunanjo stvarnost, tokrat prek nas in naših konstruktoev. Sledi logični zaključek: popredmetenje narave, uničevanje okolja, umetne omame, skrajnosti vseh vrst in oblik. Družba je nezadostna, človek je bolan, svet pa se nam s pravo, žlahtno camusovsko brezbriznostjo, neusmiljeno posmehuje. Potrebno se bo ustaviti in pogledati vase.

Vlogo "izpraznjevalcev smisla" pri Houellebecqu prevzamejo pripadniki t. i. hipijevske generacije, ki so iskali svobodno ljubezen in svet brez norm. Po avtorjevem mnenju so pod tem svobodnjakarstvom skriti egoizem ter arogantno samoljubje. Današnja duhovna kriza naj bi bila zgolj končna postaja stanja, začetega takrat, v 60. in 70. letih 20. stoletja. Tako stališče izhaja tudi iz avtorjeve ne-

posredne življenjske izkušnje, saj sta ga kot otroka (rojen je leta 1958!) starša zapustila in odšla na "osebnostno izpopolnjevanje". Vzgajala ga je babica, ločena starša pa zanj nista več našla časa.

Houellebecqovi Osnovni delci so, podobno kot Ellisov Ameriški psiho, takoj po objavi naleteli na pravi val ogorčenja. Kritiki in bralci so bili osupli, nihče pa ni prav vedel, kam bi to delo sploh uvrstil. A reakcija kljub vsemu ni bila tako huda kot pri Ellisovem delu. Morda je to posledica bolj "evropskega" Houellebecqovega pristopa, kjer je literarna vrednost bolj izpostavljena, zato delo posledično izpade kot bolj umirjeno ter bolj reflektivno.

O čem pravzaprav govori ta nenavadna knjiga? Najbolj izstopa motiv dveh bratov, Bruna in Michela, sinov iste matere, a dveh očetov. Sta karakterno precej različna, Bruno je zapisan strasti, je podanik seksualnosti, v prostem času pa je neuspešen pisatelj. Tu se pokaže Houellebecqovo mojstrstvo, saj nepričadeto, stvarno prikaže Brunov globlji psihološki ustroj, pri tem pa ne izgublja niti med opisanimi hedonističnimi uživancijami. Njegov polbrat Michel je seveda njegovo popolno nasprotje, doživljamo ga kot hladnega znanstvenika, ki v svoji genialnosti preseneča celo največje ume. Svojo zgodbo konča s prepusitvijo vodi, prostovoljno odide v smrt, ta smrt pa je simbolična - v življenju je raziskoval eno neskončnost (vesolje), po smrti pa drugo (oceani).

Vzporedno s tem dogajanjem spremljamo še eno raven: žensko plat zgodbe. Mati obeh polbratov je seksualno permisivna, razuzdana, če hočete. Predstavlja negativni pol knjige, bolj k pozitivnemu je usmerjen lik babice, kot utelešenje bitja-za-druge

(reminiscenca na avtorjevo lastno avtobiografijo). Na skrajno pozitivni strani tehtnice sameva Anabelle, ki se v Michela zaljubi še kot najstnica ter se ob njem razvije v žensko - ne da bi se enkrat samkrat telesno združila. Na koncu se zopet združita v perspektivi smrti.

Kar se tiče stila, je potrebno ugotoviti, da je le-ta mojstrsko izoblikovan. Houellebecq uporablja naturalistične opise orgij, tehnično izrazje, poetske primere, pogovorni jezik itd. Vse to nam pričara občutek odtujenosti, samote, nič. Razvezanost tradicije ter navad trasirata pot k razkroju, ki se mu lahko upre samo simbolika Ženske, v njeni celoviti pojavnosti.

Philippe Sollers: KRASNI CASANOVA

prevod in spremna beseda Primož Vitez,
Založba Mladinska knjiga, zbirka Zenit,
Ljubljana, 2000, 216 strani.

Z navdušujočo hitrostjo je bilo lani, komaj dve leti po nastanku izvirnika, v slovenščino prevedeno delo z nadvse intrigantnim naslovom. V rodni Franciji je bilo bolj ali manj prezrto, čeprav gre za precej produktivnega pisatelja, ki ima za seboj že okrog trideset romanov in velja za enega najboljših sodobnih francoskih pisateljev. Je pripadnik t. i. "lacanovskega psihoanalitičnega kroga", med drugim pa je bil urednik revije "Tel Quel". Trenutno službuje pri legendarni francoski založbi Gallimard, ureja pa tudi revijo "L'infini".

To Sollersovo besedilo se opira na Casanovino lastno delo "Zgodba mojega življenja", ki jo je Casanova pisal zadnjih devet let svojega življenja (1789-1798) - takrat je bil v izgnanstvu na Češkem ter se očitno neizmerno dolgočasil (a tudi kratkočasil). V tem delu Casanova obračuna sam s sabo in s svojim življenjem, pri tem pa je prav nepopustljivo iskren, če odmislimo določena razumljiva mistificiranja, ki nam jih vsili naš nezanesljivi spomin. Sollers velikega "portretiranca" predstavi izrazito pozitivno, razumevajoče, lahko bi rekli, da se je popolnoma vživel vanj - z njegovimi dobrimi in slabimi stranmi vred, pri tem pa uporablja tudi navedke iz že omenjenega Casanovinega dela. Predstavi nam ga predvsem kot izjemnega esteta, misleca (morda celo največjega v 18. stoletju) z neizčrpno radovednostjo, vedoželjnostjo, celo obsedenostjo z znanjem - na vseh področjih. Tako je med bolj zanimivimi spekulacijami tudi trditev, da naj bi se Casanova in Mozart ne samo poznala, ampak skupaj tudi poglobljeje spoznavala različna razvedrila tistega časa, Casanova pa naj bi celo imel precejšnjo vlogo pri ustvarjanju libreta za Mozartovo opero "Don Juan". Mogočna freska večine 18. stoletja (Giacomo Casanova je živel od 1725 do 1798) nam skozi zgodbo posameznika pravzaprav prikaže sliko hitro spreminjajoče se novoveške družbe, kjer ni več sidra na trdnem dnu, avtorju pa smo vendarle hvaležni, da nam sicer umirjeno perspektivo, uokvirjeno v idealu tistega časa, v iznajdljivem, vsaj okvirno poštenem, ambicioznem, psihično trdnem junaku, razgiba z nadihom dekadence in moralnega razkroja.

Delu bi bilo sicer mogoče očitati preveč očitno franško, saj avtor precej omenja Francijo in francoskost, vendar pa ob dejstvu, da je bil celo bivši francoski predsednik Mitterand velik ljubitelj Philippa Sollersa, to nekako zbledi. Če bi hoteli na kratko povzeti pričujoče delo, je najbolje, da uporabimo misel prevajalca in pisca spremne besede Primoža Viteza: "... ob branju se nekako ne moremo znebiti vtisa, da gre pravzaprav za tisto vrsto besedila, ki ponavadi spremlja drug, večji in obsežnejši tekst. Pred sabo imamo torej romaneskno spremno besedo k veličastnemu literarnemu (avtobiografskemu) opusu Giacomu Casanove z naslovom "Zgodba mojega življenja" (Histoire de ma vie, 1789-1798)."

ŽIGA HERBERSTEIN - VOJŠČAK, DRŽAVNIK, DIPLOMAT IN MIROTVOREC, ur. Just Rugel idr.

**Društvo za promocijo stikov med Slovenijo
in Rusijo "Dr. France Prešeren", Moskva, 2000,
205 strani.**

Povsem po naključju mi je v roke padlo izredno zanimivo delo o dolga leta pozabljenem rojaku Žigi (Sigismundu) Herbersteinu iz nam bližnje Vipave. Njegova življenjska pot je vijugala med letoma 1486 in 1562, v času, oplojenem s humanističnimi, reformatorskimi in protireformatorskimi idejami. Bil je pripadnik starodavne plemiške rodbine Herbersteinov, ki naj bi izvirala še iz nekdanjega

karantanskega plemstva. Šolal se je doma v Vipavi, kjer se je naučil slovenščine, v Krki na Koroškem (Gurk) in na dunajski univerzi, kjer je dokončal študij zgodovine. Od leta 1515 je deloval kot diplomat v službi habsburških cesarjev Maksimiljana I., Karla V. in Ferdinanda I. Diplomatske misije so ga vodile na Dansko, v Švico, na Češko, Ogrsko, Poljsko in, kar je najpomembnejše, dvakrat je potoval tudi v Rusijo, prvič leta 1517, nato pa še enkrat leta 1526. Tam je deloval kot mirovnik, predvsem pa kot opazovalec in poročevalec o pokrajini in ljudeh. Njegovi cesarski patroni so mu naročili, naj opiše geografske, verske in družbene posebnosti narodov Rusije. Kot rezultat teh dveh misij so leta 1549 izšli še danes slavni "Moskovski zapiski" (Rerum Moscoviticarum comentarii), ki so jih dobrih 200 let intenzivno prevajali ter navajali kot referenco, saj so bili eno prvih del z natančnejšim opisom ruskih razmer in zgodovine v zahodni Evropi. Ravno tako pomemben pa je Žiga Herberstein tudi zaradi svojega pozitivnega mnenja o slovenščini, kar je nato služilo kot vzpodbuda za nadaljnji razvoj slovenske protestantske književnosti.

Knjiga o tem velikem možu je za slovenske razmere pravzaprav nenavadno bogato opremljena z najrazličnejšimi didaktičnimi pripomočki: reprodukcije zemljevidov, kart, grafik, koloriranih grafik, heraldičnega materiala, tiskanih knjig, rokopisov idr.; fotografije eminentnih arhitektur, ornamentalike, slikarskih upodobitev, ikon, krilnih oltarjev, narave in še in še, vse pa si sledi s skoraj neizčrpno živopisnostjo. Če temu dodamo še razvejan, temeljito izdelan strokovni aparat, potem je jasno, da smo

Slovenci dobili knjigo, izdelano z največjo pazljivostjo in ljubeznijo. Zanalasč sem uporabil izraz izdelano, saj se nam poleg pisnega dela v spomin vtisne tudi estetska podoba knjige. Že na platnicah namreč na sprednji strani zagledamo doprsko upodobitev moža, o katerem nato teče beseda, ta kip pa (kot vidimo kasneje) stoji pred vhodom v Vserusko državno knjižnico tuje literature, kot prvi in edini kip Žige Herbersteina na svetu.

Pomudimo se še malo pri tekstualni polovici tega dela. Prispevki vseh avtorjev so nadvse strokovni, vsak pa obdela svojo temo v zvezi z življenjem in delom Žige Herbersteina. Začne se z uvodom glavnega urednika, nato pa se zvrstijo naslednji avtorji: V. Janin (priznani ruski arheolog in zgodovinar, akademik), A. Lenarčič (slovenski publicist), dr. J. Šavli (slovenski zgodovinar - heraldik, po izobrazbi sicer ekonomist, drugače pa eden snovalcev t. i. "venetske" teorije) in ruska strokovnjakinja dr. A. L. Horoškevič. Gre za dvojezično delo, kar pomeni, da so vsi teksti, vključno z opombami, tako v slovenskem kot v ruskem jeziku - posebnost, ki bi jo bilo potrebno večkrat upoštevati.

Morda bi delu lahko očitali za odtенок preveliko navdušenje nad panslavizmom, lahko bi celo rekli panrusizmom, vendarle pa je potrebno upoštevati, da je izdajatelj Društvo za promocijo stikov med Slovenijo in Rusijo "Dr. France Prešeren" ter gre v prvi vrsti za zanesenjaško delo. Za konec navajam citat Žige Herbersteina z ene prvih strani knjige: "Ni dovolj, če se človek rodi v plemiški stan, svojo plemenitost mora vsak dan dokazovati s svojimi dejanji."

KAPELA ODREŠENIKOVE MATERE, M. Apa - O. Clement - C. Valenziano

fotografije Aurelio in Francesca Amendola,
prevedel Rafko Vodeb, Družina d.o.o., Ljubljana,
2000, 297 strani.

To delo smo čakali z veliko nestrpnostjo in zanimanjem. Reči je potrebno, da je prvi vtis več kot pozitiven, še posebej zato, ker so avtorji (tu mislim vse sodelujoče) v eno celoto uspeli pretopiti mnogo raznolikih podob nekega teološko-filozofskega, pa tudi estetskega programa. Že vrabčki na vejah čivkajo, da je pater Marko Ivan Rupnik za mozaično poslikavo (!) omenjene kapele lansko leto prejel Prešernovo nagrado. Prav tako znani so tudi številni spori v zvezi s to podelitvijo. Na tem mestu se ne mislim podrobneje ustavljati ob teh kramarskih zdrahah, ki me sicer precej spominjajo na podobne kolobocije okrog projekta zaščite Robbovega vodnjaka. Raje se bom posvetil umetnini sami.

Začnimo s povzetkom teološkega orisa kapele, kakor ga beremo v knjigi (delo t. Špidlika). Osnovna ideja celotne postavitve je srečanje vzhodne in zahodne Cerkve na začetku tretjega tisočletja, tako da je sprednjo steno stran s podobo Nebeškega Jeruzalema izdelal ruski (vzhodni) umetnik, stranske stene s prikazom Kristusovega odrešenjskega dela pa zahodni umetnik; zadnja stena je mišljena kot sinteza, srečanje neba in zemlje. Po krščanskem razodetju je Bog pravzaprav Sveta Trojica, Jeruzalem pa je svetopisemska podoba Cerkve, ko ta doseže svojo popolnost. Od vseh svetnic ima samo ena že vizuelno posebno mesto, to je seveda Marija, Božja

mati, oddvojena od ostalih svetnic kot kraljica, na prestolu slave. V takem kontekstu (Maria Theotokos) pomeni "vrh svetosti". Na zadnji steni, ki seveda predstavlja sintezo med "sestopajočim ritmom" leve stene ter "dvigajočim se ritmom" desne stene, se sestopajoči Kristus sreča z dvigajočimi se ljudmi. Po steni Nebeškega Jeruzalema sledi stena Učlovečene besede. Pomen vsega Kristusovega življenja na zemlji je v skrivnosti Božjega sestopa. Tako mozaik osrednjo pozornost namenja najbolj značilnim sestopom (Marijino oznanjenje, križanje, Kristusovo rojstvo, njegov krst in sestop v predpeklo). Temu se pridružujejo še štiri manjše podobe (Jezus se poniža in podvrže postavi, pri vstopu v tempelj se sreča s pogani, v osebi Kanaanke, obeduje z grešniki, svojim učencem umiva noge kot zadnji med njimi). Sledi stena Vnebohoda in Binkošti, kjer avtor združi motiva Gospodovega vnebohoda in prihoda Svetega Duha. Ob strani je Marija v t. i. "ognjenem krstu" s prošnjama za prihod Duha (kar se že udejanja) ter drugi Jezusov prihod. Tako se ritmem vnebohoda konča v Marijinem vnebovzetju. Na zadnji steni je že po tradiciji upodobitev Poslednje sodbe. Obravnavana kapela s tem zadnjim dejanjem nima namena končati "stvari" sveta, temveč želi povzeti vso zgodovino, kakor jo vidi Bog, kot vsepričujočo. Dominantna je podoba Kristusa, ki od zgoraj sestopa na oltar, pripravljen za večno bogoslužje (bizantinski motiv - pozor na obliko križa). Ob Kristusu Pantokratorju sta Marija in Janez Krstnik. Markantni so tudi liki Stare zaveze (Noe, Mojzes, Jona, Jožef), ki pomenijo Kristusa in naj spominjajo. Vidimo tudi predstavnike različnih poklicev ter duhovnika (Janez Pavel II.), zgoraj so mučenci, pri nogah vseh teh figur pa je Peter ob sedežu svojega še živečega naslednika; Peter mora odpreti nebeška vrata, saj mu je to nalogo zaupal sam Kristus.

Pri tem mozaiku ni ločitve na dobre in hudobne, čisto potih je ob strani nakazan pekel, a brez nakazane usode "prekletih". Od običajne predstavitve poslednje sodbe je ostal zgolj nadangel Mihael s tehnično dobrih in slabih del. Vse niti ima v rokah Odrašenik, ki odreši celotni univerzum, obenem pa apelira na sedanji trenutek in našo stvarnost.

Pri estetski ravni te umetnine si pobjižje oglejmo študijo prof. dr. Milčka Komelja. Ta strokovnjak je bil eden prvih, ki si je kapelo v celoti ogledal, prav njegovo mnenje pa je bila ena glavnih premis, po kateri se je žirija odločala pri podelitvi Prešernove nagrade patru Rupniku.

V kapeli so poslikane tri stene in obok, udejanjen je izvirni ikonografski program pojmovanja vere kot ljubezni, izraža pa optimistično vizijo dopolnitve odrešenjskega načrta v človeški zgodovini. Figuralna motivika izvira iz izročila vzhodne umetnosti, a je prežeta z novimi simboličnimi pomeni ter izvirnim teološkim razumevanjem, v povezavi s sodobnim ekspresionističnim izrazom. Barve so sijoče in se v muzikalnem ritmu povezujejo, abstraktno mozaično tkivo med njimi učinkuje kot poetična osnova vesoljnega duha, žarečega skozi materialno masivnost, in se razrašča v mistično prežarjeno svetlobo oboka. Smislu za material se pridružuje izjemna slikarjeva dojemljivost za duhovno vsebino, kar inovativno povezuje bizantinsko izročilo in zahodno abstraktno umetniško izkušnjo. Dojemljivega obiskovalca s svojo vznemirljivo močjo in duhovnim sporočilom prevzame kot za današnji čas nenavadna, a iz avtentičnega religiozno ustvarjalnega doživljanja nastala umetnina, učinkujoča kot nerazdružno z arhitekturo povezana ambientalna celota.

Po tej analizi kapele skozi besede avtorjev knjige še nekaj besed o knjigi sami. Gre za precej obsežno delo velikega formata in je pravi estetski in refleksivni biser, prepoln najrazličnejših referenc. Slovenska izdaja seveda ni prva, temveč je povzeta po originalni, ki je izšla v Vatikanu, kar že samo po sebi pričča o izredni odmevnosti Rupnikove mojstrovine. Stranem s tekstom se nevsiljivo pridružujejo tiste z neposredno likovno izraznostjo kapele v njeni dejanski prisotnosti. Na ravni teksta je potrebno omeniti, da je kot neke vrste predgovor tudi govor Janeza Pavla II., ki ga je imel za L'Osservatore Romano, med ostalimi pa je tudi predgovor dr. Franca Rodeta. Ob koncu knjige so navedeni še vsi tehnični podatki, vključno z avtorjevimi opisi podob, lociranih v kapeli.

Eric J. Hobsbawm: ČAS SKRAJNOSTI

podnaslov: Svetovna zgodovina 1914-1991, prevod Seta Knop, Katarina Jerin, Srečo Balent, Znanstveno in publicistično središče, zbirka Spekter, Ljubljana 2000, 612 strani.

Končno, lahko rečemo. Končno smo dobili objektivni (!), sintetiziran pregled večjega dela minulega stoletja. Da gre za monumentalno delo, pričča že samo precejšen obseg dela, še bolj pa dejstvo, da smo ga v slovenščini dobili relativno kmalu po izidu originala. Tako se uvrščamo med razvite narode sveta, ki si med drugim delijo tudi vrhunske kulturne dosežke. Eden takih je tale knjiga priznanega in upoštevanega britanskega zgodovinarja E. J. Hobsbawma.

Rodil se je že leta 1917 v Aleksandriji. Čas starega, dobrega Britanskega imperija, kulturne, politične in ekonomske supremacije Evrope je v mladem intelektualcu pustil močno sled. Ko bere njegove knjige, ima bralec vseskozi občutek, da je Britanija še vedno vladarica sveta, vendar pa je to bolj občutek kot pa resen, oprijemljiv občutek. Druga njegova značilnost, objektivnost, pomešana s temeljitostjo ter iskrenim zanimanjem za širše svetovno dogajanje (ostanek kolonialne vzgoje?), je precej prijetnejša. Omogoči nam, da se znajdemo v tako neverjetno razvejani temi, kot je prikaz nekega stoletja z ostro refleksijo vred. Verjetno sploh ni potrebno omenjati izjemne eruditske širine zamaha, s katerim prehaja skozi desetletja na različnih geografskih širinah in dolžinah.

Knjiga je razdeljena v tri dele, pri čemer imamo na začetku seznam ilustracij, uvod in zahvale ter t. i. "pogled s ptičje perspektive", kar ni nič drugega kot sistematična predstavitev nadaljnje tematike. Povsem na koncu so navedene reference, predlogi za nadaljnje branje ter indeks. V vsakem od treh delov imamo več poglavij, od katerih vsako obdela določen pojem oziroma določeno obdobje, ki je pustilo sled v svetovni zgodovini. Tu se moramo seveda vprašati zakaj se je avtor odločil ravno za ti dve letnici kot cezuri začetka ali konca obravnave 20. stoletja. Prva letnica, torej 1914, je še kar razumljiva, saj gre za leto začetka prve svetovne vojne, čeprav se ponavadi za logični (ne časovni) začetek prejšnjega stoletja šteje njen konec (1918), ne pa njen začetek. Kakorkoli že pristopimo k stvari, pa velja dejstvo, da so meje umetna zadeva in poleg vsega drugega tudi precej subjektivne. V tem duhu je potrebno motriti tudi drugo zamejitev, ki posega neposredno v tkivo našega časa. Naša doba še ni

končana, procesi, začeti okrog začetka 90. let, nas še kako prizadevajo tudi dandanes. Hobsbawm je imel v mislih predvsem padec komunističnih trdnjav po vzhodni Evropi, najbolj pa, jasno, razpad mogočne Sovjetske zveze. To je prineslo neslutene in predvsem nesluteno hitre spremembe po celem svetu, skupaj z novo gospodarsko, tehnološko revolucijo. Končala se je hladna vojna, nastopila je nova zavest vključno z vse bolj prisotno "new age" mistiko. Pri vseh teh visokoletečih definicijah je človek kar presenečen nad lahko berljivo stvarino sicer za kakšnega manj sposobnega avtorja precej problematične teme. Ne morem pa si pomagati, da ne bi pri pasusih o socializmu in komunizmu skeptično odkimal ob nekaterih posplošenih trditvah, ki tako rekoč izenačujejo vse totalitarizme 20. stoletja. Tak pogled je vendarle precej shematičen, ne zajame pa niti vseh odtenkov znotraj enega samega totalitarizma.

Danes ponovno "ustvarjamo" zgodovino, kot so jo ljudje v vseh dobah ter krajih. Vendar ta doba je naša in po tem se je bomo spominjali. V sak čas ima svojo lastno unikatnost, ravno naš spomin pa je tista stična točka, ki združuje naše usode, saj se vsak spominja drugače, tako kot tudi vsak živi drugače.

ATOS, NA MEJI ZEMLJE IN NEBA (antologija grške krščanske poezije)

**Gorazd Kocijančič (izbor, prevod in uvod),
Lucijan Bratuž (fotografije), Pavle Rak (uvodni
esej - prevod: Jasna Hrovat), Mladinska knjiga,
Ljubljana 2000, 128 strani.**

Nadvse zanimiv projekt se je porodil v glavah treh prijateljev. Sklenili so, da bodo skupaj obiskali Atos ter o svojih izkušnjah "sestavili" knjigo, ki bo navdušila oko in duha radovednih bralcev. Kocijančič je širši javnosti že znan kot popularizator krščanstva in polemik o vseh vidikih le-tega. Po študiju na Filozofski fakulteti (klasična filologija) se je začel intenzivno ukvarjati z začetki Zahoda in njegove civilizacije, kot jo poznamo danes. K temu prav gotovo spada tudi krščanstvo s svojim mogočnim duhovnozgodovinskim ozadjem. Svoje sta dodala še znani fotograf Lucijan Bratuž in srbski pisatelj slovenskega rodu Pavle Rak, ki je svojimi poznanstvi trojici tudi omogočil vstop v drugače precej skrivnostno meniško skupnost.

Atos (starogrško Athos) ali Sveta gora (Hagion oros) je najbolj vzhodni gorati polotok Halkidike, kjer višina dosega 2033 metrov. Na tem področju živi več kot 2500 menihov v 12 vaseh in 20 samostanih, po določilih grške ustave pa jim je priznana notranja samouprava avtonomnega meniškega ozemlja. Kot piše Pavle Rak, je po antični legendi nastanek Atosa posledica bojev med Atlanti in bogovi. V tej bitki so zmagali olimpijski bogovi in Pozejdon je ujel ter zvezal traškega Atlanta Atosa, na katerega je zvalil veliko skalo, s katero ga je Atos

pred tem hotel zdrobiti. Nato ga je prepustil mlajšemu, bistremu in krvoločnemu nečaku Apolonu, pod katerega patronatom so na gori nastala svetišča in žrtveniki. Skozi zgodovino se izmenja ogromno različnih osebnosti, cesarji, metropolitni, patriarhi ter običajni menihi, med katerimi so se nekateri povzpeli v legendo, kot na primer Janez Damaščan. Med ostalimi ima tu svojo "izpostavo" tudi Srbija. Gre za legendarni Hilandar, ki sta ga ustanovila nič manj proslula Štefan Nemanja in Sava Nemanjić (Sveti Sava), njegov najmlajši sin.

Kar se tiče poezije, gre za prvi obširnejši prevod grške krščanske poezije v slovenščino. Uvodni Kocijančičev zapis nam o tem spregovori podrobneje: začetek pripade sv. Gregorju iz Nazianza (po starejši transkripciji sv. Gregor Nacijanski) iz časov cerkvenih očetov (patristika!), torej predvsem 4. in 5. stoletja. Tu klasični metrum že počasi zamenjuje nova metrika, katere razvoj je povezan predvsem z razvojem cerkvenega petja. Tedaj nastajajo krajše himne, troparji (troparia), v sedmem in četrtem stoletju pa še številni kondakiji (dolgi spevi, ki razvijajo teološko in duhovno vsebino). Tedaj je bil najpomembnejši pesnik sv. Roman Melod, največji bizantinski pesnik sploh. Upoštevani so tudi že omenjeni Janez Damaščan, Janez Geometer in mnogi drugi. Čaščenje Gospoda je bilo glavno vodilo, pri tem pa so se ustvarjale nove oblike intuitivno-mističnega zrenja in nova racionalno-teološka spoznanja, kar se je posledično pokazalo v izjemno preprosti, a obenem nadvse pretanjeni poeziji. Človek bi pričakoval, da lahko v divjini, osami, nastane le kaj zelo "zateženega", a je v resnici branje nadvse prijetno, vsak posameznik pa s temi spoznanji lahko pridobi nove perspektive pogleda na svet.

Marguerite Yourcenar: HADRIJANOVI SPOMINI

prevod: Saša Jerele, Cankarjeva založba,
Ljubljana 2001, 277 strani.

Eruditinja, besedna aristokratinja, neprekosljiva jezikovna stilistka, prva članica Francoske akademije – to so le nekateri izrazi, s katerimi ponavadi opisujejo to pravzaprav enigmatično francosko avtorico z izjemno sposobnostjo empatije – tako do sočloveka kot do neke zgodovinske dobe. Pravzaprav sta obe najpomembnejši deli izpod njenega peresa, drugo je *Opus nigrum* (zgodba o Zenonu, alkimistu iz 16. stoletja, ki je izšla leta 1968), umeščeni v človeško preteklost, v nek pretečeni čas, čas, ki je minil in ga ne moremo več obuditi – razen morda prek umetniškega dela, kjer ima seveda glavno vlogo literatura. Ta si ne domišlja, da bi lahko popolnoma natančno, historično razbrala zbledele palimpsestne zapise "minulega sveta". Njena naloga in pravica je na novo prekasiti resnično dogajanje, kot se je zgodilo, ali kot mislimo, da se je zgodilo, ter prek tega, s postopkom umetniške sublimacije in nivelacije, posamezne nepovezane drobce transponirati v neko višjo, idealno (seveda vedno zgolj kvaziidealno) celoto. Pri tem se je kljub vsemu potrebno držati določenih dejstev, saj ne gre za fantazijski roman niti za romansirano biografijo. Edini fragment, ki tako umetniško entiteto loči od suhoparnosti znanosti oziroma šundovske eluzivnosti, je "poseg avtorja", posameznika z enciklopedičnim znanjem in dominantnim umetniško-kreativnim potencialom – torej potrebujemo eruditinjo s superiornim

stilističnim in miselnim "aparatusom". To je naloga, katero je Marguerite Yourcenar opravila z odliko.

Prva verzija Hadrijanovih spominov je nastala že med letoma 1924 in 1929, a ni zdržala avtoričine neprizanesljive samokritike. Nato je vsa leta do 1951, ko je izšla prva integralna verzija dela, vneto brskala po zgodovinskih virih in pilila svoj razkošni slog. Upoštevala je večino do tedaj poznane strokovne literature, brala antične klasike, se udeleževala ekskurzij po prizoriščih mogočne freske človeške usode, ki je tedaj obstajala samo v njeni glavi, zorela, brstela in čakala trenutka dopolnitve. Vmes je izdala nekaj nadvse zanimivih del, vendarle pa je bil njihov poglobitveni namen slejkoprej samo priprava na glavne dosežke njenega talenta. Omenimo nekaj del: Aleksis ali študija o brezplodnem boju (1929), Pindar (1932), Smrt vodi vprego (1935). Poleg tega je pisala tudi poezijo in drame, posebnega pomena pa so njeni eseji, kot sta Mišima (oziroma Michima) – o japonskem pisatelju – in Domišljajske ječe (1964). Že samo njeno umetniško ime predstavlja simbolično ponazoritev njene osebnosti in življenja. Je skoraj anagram njenega rojstnega priimka de Crayencour. Kot vidimo, je bila plemiškega rodu, po materini smrti pa jo je vzgajal oče, francoski plemič svobodnega duha. V otroštvu ji je tako bila prihranjena muka organiziranega osnovnega šolanja, izobrazila se je doma, v očetovi gromozanski knjižnici. Pomanjkanje stika s sovrstniki ji je določilo njeno nadaljnjo življenjsko pot. Vedno je živela v neke vrsti "sijajni izolaciji", v skrivnostni odmaknjenosti, od koder je z distanco (a s pristno človeško toplino) spremljala sodobno, za njo prehitro življenje ter se predajala študiju njej najljubših

zgodovinskih obdobjih: grško-rimske antike in novega veka (predvsem baroka). Rojena je bila v Bruslju, leta 1903. Dejstvo, da je bila flamskega rodu, jo je delalo bistveno drugačno in če poznamo antagonizme med Francozi in Belgijci, je ugotovitev, da so jo Francozi posvojili in jo kot prvo žensko sprejeli med Nesmrtni, v Francosko akademijo torej, še toliko bolj pomenljiva.

Hadrijanovi spomini so pisani v obliki pisma, ki ga ostareli cesar Hadrijan pred smrtjo piše svojemu adoptiranemu sinu in nasledniku, slavnemu "filozofskemu cesarju" Marku Avreliju (film Ridleyja Scotta, *Gladiator*, se dogaja prav v času njegovega vladanja), kar v tistih časih ni bilo nič nenavadnega. S temi zapisi naj bi mladega, naivnega, a zelo bistriga pretendenta za prestol poučil o pasteh in slasteh življenja. Publius Aelius Hadrijan je bil rimski cesar v letih 117-138, značilnost njegove vladavine pa je bila odpoved novim osvajanjem in socialne reforme, s čimer je želel preprečiti propad rimske države. Neprestana vojskovanja so namreč precej oslabila položaj Rima v širšem prostoru Mediterana, ogrožena je bila sama eksistenca večnega mesta. V tem času so nastale mnoge obrambne naprave in postojanke, na primer novi limes na Donavi (proti Germanom) in Hadrijanov zid na severu rimske province Britanije (proti keltskim Piktom in Škottom). Poleg tega je prišlo do množičnih uporov, največji je bil judovski upor v Judeji, v letih 132-135, pod vodstvom Bar Kohbe (imenovanim tudi Simon), in nezadovoljstva med kmečkim prebivalstvom (predvsem koloni). Hadrijan je zelo cenil starogrško kulturo in tradicijo, zaradi česar so mu v predvsem vojaško usmerjenem Rimu očitali po-

mehkuženost, še bolj pa jih je razjarilo (predvsem senatorje) njegovo obračanje k semitskemu Vzrodu, saj je doumel, da se tam skriva gospodarska moč imperija - in res se je po letu 476 tam še dolgo časa šopirilo bogato Bizantinsko cesarstvo.

Skupna značilnost pričujočega dela bi torej lahko bila plemenita humanost, ki se kot najdragocenejši kadilo dviga iz vsake posamezne vrstice. Skozi ostarelega humanista Yourcenarjeva izrazi credo svojega mišljenjskega diapazona in čustvenega univerzuma. Celota pomeni fino tkanje "sedanjega" in "tedanjega", kjer podobne cezure izgubijo vsakršen smisel in v ospredje pride sinhronost čistega duhovnega užitka kot tudi telesnega ugodja.

Jožek ŠTUCIN

Življenje pis pis, smrt paf paf

S podatki bom kratek. Tudi sicer sem bolj kratek, v smislu izraza, seveda, prej pesnik kot pisar. Čeprav je ketna vseh na papir položenih besed že dolga. Pesmi pišem od gimnazijskih let naprej, zakaj, pa ne vem. Sem nehal tuhtati. Vsake toliko zberem zemeljske moči in prijazne ljudi, ki dajo tudi kaj denarja, ter natisnemo zbirko. Ko pišem to spoved, 25. januarja 2002, jih je izšlo pet, dve pa sta v delu in pred izidom. Ostalih začetkov in nikoli zakoličenih nadaljevanj je toliko, da jih nima pomena omenjati. Konca pred sabo ne vidim, razen tistega, ta trdega, tako da se nadejam še kakšne zbirke. Naslovi knjig in drugih tekstov so dostopni na cobissu. Odtipkati Jože(k) Štucin, pa bo zmetalo ven. Pisane vztrajno, a odločno postaja postaja duha, ki mi jemlje glas. Vedno manj govorim (razen v učiteljski službi in v zavetju domače hiše, kjer sem klepetav, zgovoren in šaljiv), vedno več pa pišem. Tako pač je.

Prestar, da bi se mučil s tem, zakaj in čemu. Zanima me le, kako. Ostaja še veliko dela. Jože me je prijazno povabil, naj po dolgih letih spet dam na ogled svoje obličje bralcem Idrijskih razgledov. Izkoriščam priložnost, da izrazim navdušenje nad vztrajnostjo revije, nad kvaliteto in združevalno močjo, ki me vsakič, ko pride, razveseli. Čestitke, res. Ponujam pa vam nekaj pesmi iz zbirke v izhajanju in prgišče krajših besedil, ki jih združujem pod staro besedo Čuja.

Za ta bolj firbčne: Cerkljan že 46 let, po poklicu najprej tovariš, zdaj gospod učitelj glasbene vzgoje na OŠ Franceta Bevka v Tolminu, tam tudi živeč, član Društva slovenskih pisateljev (zelo ponosen na to), član Društva novinarjev Slovenije, urednik lokalne revije Sotočja, član uredništva Primorskih srečanj, mama vsem poznana zgodovinarica Ana, žena Mojca Habetova iz Idrije, defektologinja in logopedinja (kot bi že takrat, v gimnaziji vedel, kaj bom rabil na pozna leta), dva otroka, Katja in Marko, še šolajoča, še šolajoč tudi sam, zgleda, da ne bo nikoli konca, vpisan namreč izredno na FF v drugi letnik slovenščine, ambidekster, glasbeni kritik za razne medije, najraje za Primorske novice, tudi literarni kritik, pred nekaj leti odkril lepoto hribov, celo plezal (5+), goreč anti-lovec, ex baskitarist v rock ansamblu Alpenjoe, na eks silno redko, miroljuben.

Živi in mrtvi
ZAJČKOVA PESEM

Toliko tišine v njegovem
smrčku.
Toliko plahosti v njegovih
očeh.
Toliko mehkode v njegovem
kožuščku.
Svet pa trda kripta,
ki prede labirinte.
Neimenovana zloba,
ki lomi igrive trenutke.
Na koncu so vse modrosti
ena sama prašna
metafora.
Zajček pa je živ.

ODPUSTKI

Odpuščam sanjam, ki mi
odjedajo luno.
Odpuščam telesu, ki mi
narahlo odmira.
Odpuščam deklicam, ki
pomladi cvetijo.
Odpuščam vetru, ki je
neviden.
Odpuščam strahu, ki se
stopnjuje.
Odpuščam angelom, ki so
metulji brez krvi.

TIHA SILA

Deluje kot vztrajnik –
mehanika je
svetla neskončnost.
Veter pometa sanje,
nevidne roke božajo
princeske,
gozdovi se klanjajo
samoti.
Tiha sila išče
izhod – gore se umikajo,
morja se odcejajo,
reke usihajo.
Na polovici mlinske
ure se meljejo
mrtvi časi.

ŽAR IHTE

Sovražnost na obrazih
 mimobežečih muh.
 Leteče celice počivajo
 na luninih pramenih.
 Gomazenje žužkov
 presega stopnjo strpnosti.
 Pike na metuljevih
 rokah bledijo v noč.
 Čas žareče ihte
 kliče po ostankih.
 Preživelim se ne bo
 pisala zgodovina.
 Čas bo zredčen,
 nato bo sledil
 žar hotenja.

ZLATA VRATA

Škrtno pismo – elektronsko
 in sploščeno.
 Nova formula
 se glasi: stik in spoj.
 Zemlja pod oknom
 se razmakne: nove
 kamenine, novi prti,
 sladke korenine,
 žoltave plasti ognja,
 analiza suhih slojev,
 žare, konji, bobni
 in temno jedro.
 Majhen impulz,
 grešna iskra, in
 svetlobi je odvzeta
 rumena barva.

POSTRANČICA

Tanke oči, krastast
 jezik, mehur sreče
 pod zadkom.
 Težka noga
 pade iz veselja
 na tipalčice, členčiče ...
 Gola bit je le
 še zrcalna slika
 smrtne groze –
 ena slučajnost
 zamenja drugo.

TAN

Vzameš mu kost
in se razsujе. Kot
plaha goba z roba
gozda.
Pomahaš mu v slovo,
kakor dečku,
ki odhaja na fronto –
razprši se v nič.
Prhek kot stara nit
leze iz zemlje,
vetrovi ga lovijo,
zrak ga mesari ...
Črnilo je njegov
dnevni strup, šilce tinte.
Bržg ga za hip dvigne,
nato poparjen obleži.

TARČA

Jutro me zaloti na
pločniku. Drenjajoče
in dremajoče ...
Pohod po trasah,
po mrežastih vzorcih,
se začenja odkrito.
Gostota zapeljanih
je povezana z ritmom
moje razredčenosti.
Ena sama moralka, ki se
razliva po produ
urbane puščave. Zveza
samot. Zaveza
živih ur.
Zveza
zvokov
in
vokalov.

JUTRO

Prebodena stena neba –
svetloba, ki seže
do korenin.
Macesni se lesketajo
v rosnih meglicah,
noč odteka, jutro raste.
Pod obokom ugaslih
zvezd: sipina mrlečih duš,
veselje mlečnih isker,
dišava polj, živahnost ptic.
Od daleč se srečujeva.
Ti še pod odejo čričkov,
jaz že obrasel z žarki
avgustovskih lijan.

O tistih stvareh

DUEL

Govorila sva o tistih stvareh. Njegov monolog proti mojemu. Beseda proti besedi. Zdelo se je, da se skušava prepričevati. Kot sonce, ki z žarki premaguje mrz. Aspekti so se kresali. Petarde pod jezikoma so norele. Vse je sililo na dan, v bel odtis. Vsa praznina zamolčanega ni mogla prekriti polnosti želje – biti pojasnjen enkrat za vselej, biti obit s smislom izrečenega.

Dvoboj na trhli podlagi. Pastoralni pozivi s strani. Neki jezdec je celo pridržal konja, da bi ujel kakšno misel, nato je odjahal naprej. Najin duel se je potegnil pozno v noč, globoko v elektronske zvarke. Nekam pod odejo vsakdanjosti.

Zmaga je visela v zraku. Zmaga obeh.

TRAKTAT O TRAKULJI

Izlet po oblikah izraza – približek skupinskemu. Nasprotje od samega začetka. Na eni strani nikoli ponovljivi obrazi, na drugi pa množica krempljev, ki diktirajo pravilnik, kodeks. Vsa umetnost je lahko samo izrekanje z variantami. Ni druge poti do pomiritve. Če je odmev močnejši od njegovega krika, je to zagotovo umetnost. Živa nit v trebuhu, v črevesju, v srcu, v možganih ...

Trakulja se pase po ostankih in zažira substanco telesa. Simbolno bitje je mogoče brez težav povezati s pesmijo. Oboje je križano z dušo in pojeno s krvjo. Dramatične vreznine se zdijo tako patetične. Valovanje besed ni pasjansa, v kateri zmaguje red, besede niso lozinke čuvajev pred praznino, besede so rezervni deli za čute. Kdor napiše ogenj, je ponovno sestavil zgubljeni občutek za vročino, kdor napiše ljubezen, je vzel s police stikalo za vžig repatice, kdor napiše trakuljo, je podvojil svojo notranjost.

MALIKUJEM TIŠINO IN PRISLUŠKUJEM, KDAJ BO BESEDA

Ime ji je Zvezda. Kliče me vsak dan. Po telefonu, po elektronskih labirintih, po silicijevih vlaknih. Njen glas je resnično tih, pravzaprav neslišen. Pravi, da ljubi tišino, da je prav tišina njen odmev.

Potem ji odgovarjam. Vse je v simbolih. Dopisovanje dveh tišin se na prvi pogled zdi nesmiselno. Kot bi nemi spregovorili s pogledi. Ampak je učinkovito; tišina ima svoje zvočne odtenke. Potem molčiva. V kamnu, v dežju, v burjah, v besedah ...

PRILIKA O PRILIKI

Prvo telo je že imelo možnost. V mehko meso bi bilo enostavno zarezati znak, a so okoliščine preprečile čudež.

Drugo telo se je bohotilo v površinah. Same ploskve. Nagle mišice, naga stegna, razkošno zatilje. Nihče ni vedel, kaj bo še nastalo iz atletskega relikta, a znak ga je zaobšel.

Tretje telo se ni ničemur več upiralo. Razstavljeno ožilje, razpuščeni lasje, popolnoma osvobodjena avra, koža kot platno ... Znak se tudi za to zlato polje možnosti ni zmenil.

Četrto telo se je postaralo. V celicah so se kopičila jezerca nesnage, dlake so postajale steklene, misel je samevala brezciljno, gibanje se je upočasnilo do lebdljivosti prostega pada. Umirjeno srce ni ničesar več pričakovalo, na prekatih pa je bil vtisnjen svež vodni žig z opombo: ZA ODPIS.

VRATOLOMNO

Prostor je bil tesen. Silno tesen, zatesnjen. Ob uri so se vanj zgnetli obrazi. Skozi mnogo vrat, skozi razne vhode in ozke line ter se namestili po določenih mestih. Na znak se je začel blebet. Šum je prekašal vse šume sveta. Gomazelo je v mavričnih frekvencah, pretakalo se je od najvišjih do najnižjih leg. Delo odmeva je bilo težko – redno je kasnil.

V tesnobo je vsakič vstopil tudi Vratolomno. Kar spretno se je zrinil do svoje statične točke, se fiksiral in vključil šumni aparat. Rad se je poigral s prevpitjem. Ko je na kakšni strani tesnobe začutil povišano jakost, je pozornost usmeril prav tja in se spopadel z izstopajočim glasom. Skoraj vedno mu je uspelo premagati sogovornika.

Nekega dne je Vratolomno zbolel. Ob uri, ko bi se moral zriniti v tesnobo, je bil čisto nepokreten. Nekako mu je zatajil gibalni organ. Vse je sicer delovalo, gibí so bili mogoči, celo noge so se pre-

mikale, le resničnega premika ni in ni hotelo biti. Trudil se je na vso moč. Toda nič. Očitno je bilo, da bo za tisti dan obsojen na samoto.

Ko je takole ostal doma, v svoji čumnati sam, se je zgodil čudež. Tesnoba samote je tako močno pritisnila nanj, da česa podobnega v skupnem prostoru še nikoli ni doživel. Stisk je tiščal h kostem sleherni košček telesa. Kot lateks se mu je lepila koža ob mišice, meso pa se je zažiralo v hrustanec ...

Popolna stiska, kot nebeško stanje posvečenih. In za nameček, četudi je bil doma čisto sam, je šumelo krog njega s tako močjo, s tako frenetičnimi glasovi, da je radostno zavzdihnil. Izziv je bil strašen. Zakričal je in prevpil tišino.

Nato je Edvard Munch naslikal Krik.

LUNA, JUTRO IN LJUBEZEN

Noči so mrzle, a sijoče. Hrepeneča pesem bedi in sanja z odprtimi očmi. Izza mračnjaških lis, ki lazijo po nebu, se v njeno srčiko stekajo lunini žarki. Hlad je opojno topel, kot bi vsa vesoljska zrcala fokusirala sončno energijo v lenoben lunin nasmešek. Rahlo telo preveva smisel – sanjati in biti sanjan. Sij, ki kot neustavljiva večnost lije z neba, ožarja besede. Piše pesmi. Lunin obraz je lep. Dve samoti se srečujeta v skrivnostnih iskrah noči. Izmenjata si srce. Ostati sam, za vekomaj, in na plečih nositi breme teme: luna bo pesnica, pesnik bo luna. Zakinkati vase, v svojo polnost in sredobežnost, nekam globoko v bit, v resnico in spoznanje, ter vzpostaviti dialog z jazom. Pretok misli je neposreden, pesniško jezikav in iskren. Pesmi se rojevajo iz niča, iz hrepenečih dotikov, iz vesoljskih meglic, iz rose, iz šepeta angelov, iz utrjenih zvezd, iz srčne aritmije, iz zbežljanih bitij, iz mesojedih marjetic, iz plahih zajčkov, iz kač, iz ...

... jutra, ki za hip odpihne luno. Dan je ostrina noči. Do bolečine razvit film. Plazilci dobijo noge, mesnati zmaji se podajo na lov za pajki. Strah je temelj svetlobe, njen izvir. Pohod na piramido luči je kakor avantura v podzemlje; ljudem se dogaja dnevno popotovanje na konec sveta. Vsak dan. Vse se koplje v vijolični mavrici ozonske smrti. Pesmi kapljajo kot vroč vosek na pesek. Črke strupeno pikajo, besedam se vidi, da so hudičevke, toda dnevna ploha obsije bitja do vidnosti. Spomini se rojevajo podnevi.

Ritmično nihanje se še dotika sončne gugalnice. Igra korakov in balet lasnih pramenov. Igra igrivosti, ki narekuje navihano besedišče. Ki išče besede radosti in odprtosti, prešernosti in blage mimikrije v rajskem vrtu mladosti. Navihanka se suče kot vrtavka, preskakuje mravljjišča, poljublja črčke, objema vesolje. Iz besed se

ljubezen preceja v dotik. Ocean je neskončen. Rosna kapljica je ocean, morje je nebeško zlitje kapljic, dotiki so radostno spoznanje drugega (in drugačnih, rožnatih, odsevanih v zrcalu, mimohitečih, cvetočih in plahih). Kakor obup, ki ga v radost zarezje slovo. Odhajanje je umiranje. Male smrti padajo druga za drugo. Na robu dne je jesen. Čarovnica iz temne reke zla meša napitke nesporazumov. Na prizorišče se vsili princ Dvom.

Toda v ljubezen zaviti žarki se vrnejo kakor dar novih besed. Jutro je odsanjano, ljubezen odljubljena, lunin sij nežno položi v dušo prgišče metafor. Nove pesmi rodijo novo bitje. Krog je sklenjen, čudež pesnjenja pojasnjen – sanjati z odprtimi očmi in vsrkavati lunine žarke do sitosti, do polnosti papirnatih šalčk.

Anita VIDIC GRAH

Rumeno modro

Otroškost je ostala v meni. Mogoče zaradi let, ki sem jih dolgo puščala v šolskih klopeh. Kot sem dolga leta brala le pravljice. Želje po odrasti, imeti, biti, nisem imela nikoli. Le videti in čutiti. S časom tudi sprejemati. Deliti? Redko, ker težko s kom. Najlažje s prvimi jetrniki spomladi, s kalužnicami in ciklamami že skoraj na zimo. Z žužki in srebrnimi bukvami. Rada imam pokopališča, tržnice, nabrežja in mesta ponoči. Dobre ljudi. Jagode, skledo radiča, ocvirke. Poletje. Vonj trav in sveže pečenega kruha. Lenuharjenje. Svet preko interneta. Ples. Svojo končnost in mir.

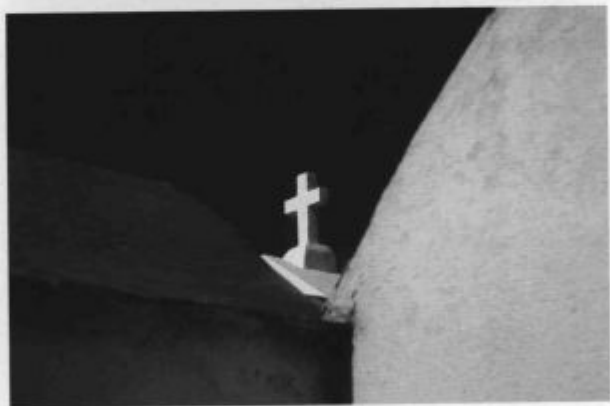
S tem polnim predalčke. Zapišem redko, vsega skupaj se izcimi kakšen razpoloženjski odstavek. Tudi fotografiram ne veliko. Zadovoljim se s slikco kar tako, zamižim, rečem klik in shranim.

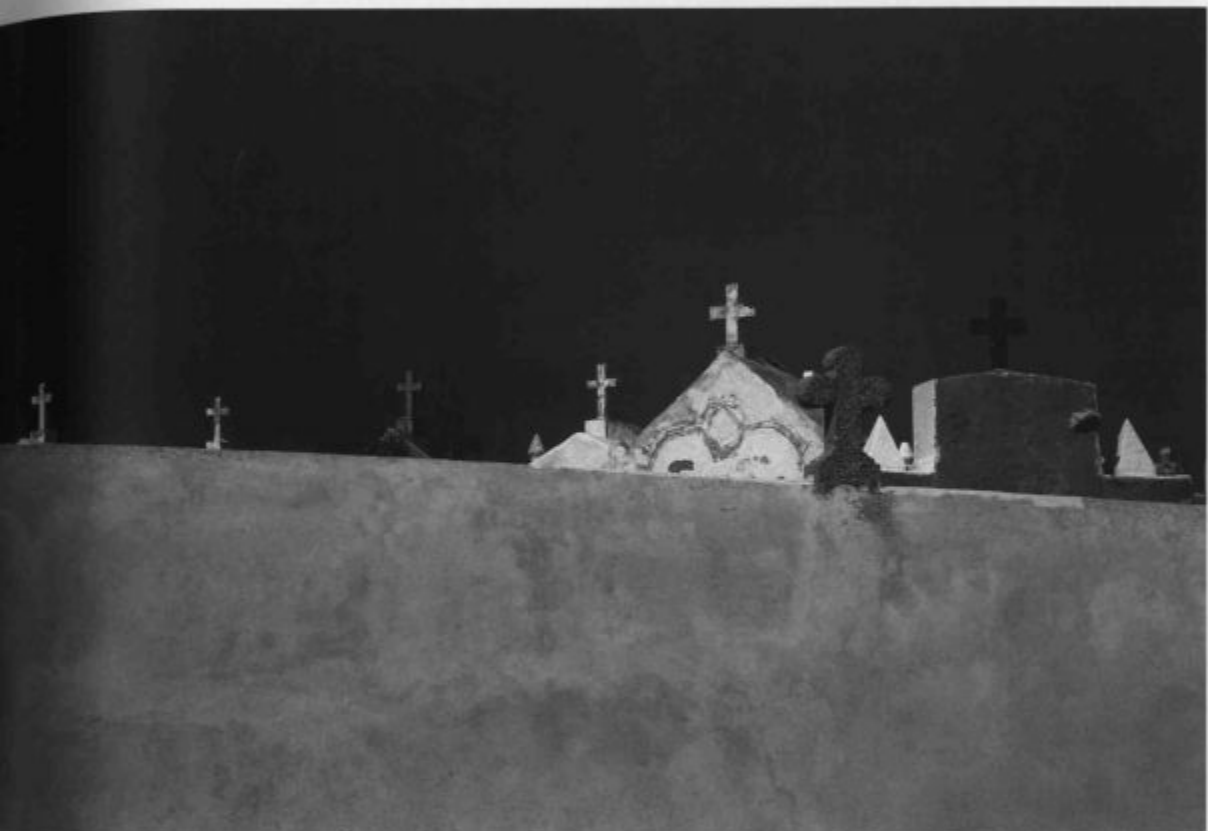
Fotografije so s pokopališča Bonifacio na jugu Korzike.

Jože ČAR

Živi spomini, vprašljiva sedanjost in upanje na prihodnost

Ob knjigi Rafaela Terpina Stara Idrija v linorezu,
Muzejsko društvo Idrija, Idrija, 2001.

*Pront nad Hladnikom,
okrog leta 1900
(Terpin, 2001)*

Ta zapis ni recenzija. O imenitni knjigi linorezov akademskega slikarja in izjemnega poznavalca arhitektonsko-urbanistične zgodovine Idrije Rafaela Terpina bodo pač pisali strokovnjaki - arhitekti, urbanisti, etnologi, zgodovinarji, umetnostni zgodovinarji, umetniki in morda še kdo. Meni so linorezi priklicali v spomin predvsem mnogo lepih in nepozabnih pogledov na Pront, Riže, Grapo, Žabjo vas, Kurji vrh, Gaso itd., na ajkrle, padičke, ganke, ksimse, drvarnce, štalce, hkrati pa so me presunili v spoznanju, kako je tudi arhitektonska ostalina minljiva in odvisna tudi od človeške nestanovitnosti. Poleg tega mi je knjiga vzbudila veliko, veliko pomislekov in tudi nekaj premislekov. Tem je posvečen moj zapis.

Iz odličnega literariziranega avtorjevega uvodnega teksta in izjemnih komentarjev k nekaterim linorezom izhaja pravzaprav vse. Skoraj vse. Z njim želi avtor opozoriti in ohraniti živ spomin na izjemnosti nekdanje stare idrijske rudarske hiše ter na spontani in prostorsko logično-racionalni urbanizem. V tekstu so posejane tudi od srca izrečene pripombe na arhitektonsko in prostorsko zmedo, ki je nastala v Idriji v prvih desetletjih po drugi svetovni vojni, na sramotno zanikanje arhitektonske tradicije, gluhost za originalne rešitve in preprosto lepoto idrijske hiše ter papagajsko spogledovanje z »evropskimi trendi«. Če se ob tehtnem uvodnem razmišljanju v knjigo in komentarjih linorezov spomimo še nekaterih drugih, vsem dostopnih objavljenih tekstov, in sicer Terpinove razprave z naslovom *Razmišljanje o idrijski rudarski hiši* (Idrijski razgledi, 37, 1-2/1992), njegovih natančnih študij o arhitektonsko-urbanističnem razvoju posameznih predelov mesta, objavljenih v Idrijskih razgledih (*Ulica svete Barbare pred letom 1945*, IR, 42, 2/1997; *Preob-*

razba ta novega placa, IR, 44, 1/1999; *Zgornja Gasa pred letom 1945*, IR, 46, 1/2001), prispevka Mirjam Gnezda *Idrijska rudarska hiša, mit ali resničnost* (IR, 45, 2/2000) in končno še razprave arhitekta Rafaela Bizjaka *Urbanistični razvoj skozi stoletja v Idrijskih obzorjih* (Mestni muzej Idrija, 1993), potem lahko zapišemo, da je bilo »o blišču in bedi« idrijske hiše pravzaprav že vse bistveno povedano.

Toda ali Terpinova knjiga res govori samo o "živem spominu" na stare hiše, predele Idrije in na celovit prostorsko-arhitektonski izgled nekdanje Idrije? Ali tudi o današnjem tragičnem stanju idrijske hiše? Ali nam objavljene vedute res nudijo samo "neuporaben" nostalgičen pogled na mesto? Ali niso v odličnih linorezih zaobjete še druge resnice in spoznanja? Z natančnim »branjem« linorezov vsekakor pridemo do globljih uvidov v etnološke in socialno-sociološke vidike Idrije in idrijske hiše, na katere opozarja Mirjam Gnezda v prispevku *Idrijska rudarska hiša, mit ali resničnost* in oceni Terpinove knjige *Čist, enoten, v marsičem zaključen kraj, mesto z dušo in srcem* v zadnjih Idrijskih razgledih (46, 2/2001). Odpirajo se nam že napol pozabljene življenjske zgodbe, zakladnica izjemnih knapovskih anekdot, šege in navade prebivalcev, družabni vidiki življenja stanovalcev, kulturno bogastvo in revščina, možnost in ne možnost prilagajanja času, itd.

Ob vsem tem bogastvu, ki je že skoraj dokončno izginilo, se nam samoumevno porodi vprašanje, ali smo res zamudili vse možnosti, da bi se v naslednjih letih vsaj malo »poboljšali« v »duhovnem in materialnem pogledu«? Še več, ali je morda mogoče stanje na kakršenkoli način celo izboljšati? O tem se je na zelo tehten način spraševala tudi Mirjam Gnezda v predavanju v okviru Muzejskih večerov

dne 27. novembra 2001. Iz razumljivih razlogov predavateljica odgovora ni mogla ponuditi, pač pa je zaključila z retoričnim vprašanjem, ali je danes *Idrijska rudarska hiša mit ali resničnost*, kar je bil hkrati tudi naslov predavanja.

Gotovo, preprostih in hitrih rešitev ni. Obstajajo pa zapletenejše in daljnoročnejše, ki zahtevajo veliko tehničnih premislekov, enotnih pogledov, vztrajnosti ter iskrenega prepričanja v pomen in nujnost »obnovitve« idrijske hiše in rudarske izgleda Idrije.

Z dokončanjem zapiralnih in stabilizacijskih del v rudniku se bodo postopno umirili tudi tereni nad idrijsko jamo. Idrija bo tako imela - drugič v novejši zgodovini - proste večje zazidalne površine »skoraj« v središču mesta. Prvič se je to dogodilo po letu 1970, ko je bil izpraznjen Lenštat in obsežno prodišče ob Idrijci. Leta 1978 sem v sestavku "Geološke osnove za gradnjo novega šolskega centra" v Tribuni, glasilu Občinske konference SZDL Idrija, zapisal: *Mesto Idrija, ob sotočju Idrijce in Nikave, ni bilo nikdar posebno obdarjeno z večjimi površinami za gradnjo. Presenetljivo je torej, da ima danes, morda po nekaj sto letih, ponovno na razpolago večje nezazidane predele prav v centru mesta. In kaj je zraslo na tem dragocenem prostoru? Rumeni in modri hibrid, ki nimata z Idrijo in idrijskim prostorom prav nikakršne povezave. Sta tujka povsem brez korenin.*

Bomo sedaj, ko se nam po dokončnem zaprtju rudnika in postopni umiritvi terena nad jamo v sorazmerno bližnji časovni perspektivi odpirajo nove zazidalne površine - Pront, Smuk, Kalvin, obrobje

Lenštata - naredili staro napako ali bomo ta čas pričakali s primernimi rešitvami? Bomo obnovili spoštljiv odnos do »idrijskega graditeljstva«, kot pravi Terpin? Vsekakor je dovolj časa za pripravo prostoru prilagojenih zazidalnih načrtov, dobrih arhitektonskih rešitev in natančnih pravnih osnov za pozidavo, ki bi lahko obnovili zunanji sijaj idrijske rudarske hiše in povrnili vsaj nekaj nekdanjega izgleda Idrije.

Riže in del Grape, pred 1940. letom

(Terpin, 2001)

Seveda ni sporno, da je stara idrijska hiša v svoji notranji strukturi po današnjih merilih pač povsem neprimerna za bivanje. Prav zato so veliko hiš povsem predelali, še več pa jih je bilo prepuščenih »zobu časa« in so se zaradi starosti počasi sesule. Vendar pa, da ne bi bilo nespornostim: ne zavzemam se za gradnjo novih »starih« idrijskih hiš. Od »starih« bi morda bilo smotno ohraniti po-

leg Kosove za jaškom Frančiške vsaj še Čibejevo v Kurjem vrhu in Trnovcovo v Grapi. Mislim pa, da bi bil za arhitekta pravi izziv pripraviti načrte za »novo staro« idrijsko hišo, s sodobnemu življenju ustrezno urejeno notranjostjo in vsemi bistvenimi zunanji arhitektonskimi elementi, ki »ustvarjajo« zunanjo podobo »prave« idrijske rudarske hiše. Po pobočjih idrijske kotline bi torej v naslednjih desetletjih morale začeti ponovno rasti na zunaj »prav taprave« stare, v svoji notranjosti pa moderne, »nove« idrijske hiše. Zgled nam daje Bizjakova hiša v Skirci! Nova arhitektura pa naj dobi svoj prostor na obrobju mesta.

Dovoljujem si še nekaj drugih premislekov! Razen obnovljenih bodo soglasno z zapiralnim programom postopno izginile tudi še preostale rudniške stavbe. Bo postala Idrija samo še »bleda senca« nekdanjega jasno razpoznavnega rudarskega mesta? Ali bomo to dopustili? Glede na izjemno idrijsko preteklost, želje po razvijanju turistične ponudbe na osnovi rudarske, tehnične in naravoslovne zgodovine ter prizadevanja za uvrstitev Idrije na seznam UNESCO, bi morali storiti vse, da bi ohranili in obnovili vse še preostale (že zelo redke) rudniške objekte in jim dali novo, sedanjemu času primerno vlogo. Celó več! Nekatero značilne rudniške industrijske objekte (izsipnike v Barbare naprimer) bi bilo smiselno na podlagi natančnih in tehtnih premislekov celo ponovno postaviti, seveda v tankočutni arhitektonski in gradbeni preobleki ter z jasno opredeljeno sodobno (morda!) vlogo.

Če bi se zgledovali po številnih prenovljenih starih rudarskih naseljih in mestih v Avstriji, Nemčiji, Angliji itd., kjer so marsikje prenehali rudariti že

v prvi polovici 20. stoletja, bi morali razmišljati tudi o obuditvi rudarskih tradicij, ki so v Idriji že skoraj izumrle. Skromno, vendar svečano in rudarsko obarvano praznovanje knapovskih praznikov ter obujanje različnih dogodkov iz rudarske in rudniške preteklosti bi bil tehten prispevek k temu. Precej lažja naloga pa bi bila vključevanje različnih rudarsko-rudniških elementov (rudarska kladiva, svetilke, jamsko podporje, rudarska obleka itd.) in čipkastih vzorcev - v realistični, poenostavljeni ali povsem svobodni obliki - v različne arhitektonske in urbanistične elemente obnove mesta (fasade, avle, vhode, luči, ograje, podporne zidove itd.). Poleg tega pa oplemenititi idrijski prostor z obeležji. Idrija naprimer še vedno nima spomenika na mestu odkritja Hg (pri Sv. trojici), osrednjega spomenika rudarjem, prav tako tudi ne »kliklercam« itd.

Ob vsem tem me bo gotovo marsikdo proglasil za neresnega fantasta. K sreči to nič ne »kašta«! Vprašanje je seveda, od kod denar, pri katerem se vse začne in konča? Tega seveda ne vem. Vem pa, da brez dobro definiranih idej in želja, načrtov in jasnih ciljev ni upanja, da se bo vsaj nekaj od tega v prihajajočih letih tudi dogodilo.

Izid knjige Rafaela Terpina "Stara Idrija v linorezu" je po mojem globokem prepričanju lahko (!) prelomni dogodek. Pravzaprav bi moral biti. Terpin nam je s svojimi linorezi predstavil Idrijo in idrijsko rudarsko hišo v prostoru in času, idrijsko hišo ovrednotil kot dragocen ljudski arhitektonski dosežek in ji postavil neminljiv spomenik. Knjiga torej ni samo živ spomin na idrijsko preteklost, pač pa tudi resen opomin sedanjosti in - morda - upanje na spoštljivejšo prihodnost.

Stanko MUROVEC

Idrijski gospodarski razvoj

V idrijskih lokalnih listih in revijah pa tudi v drugih slovenskih občilih sem prebral nekaj zanimivih člankov, ki so prikazovali uspešnost idrijskega gospodarstva in dali slutiti, da smo na dobri poti. Ni razlogov, da temu ne bi verjeli, in želeti je, da bi se ta trend nadaljeval.

Do uspešnega razvoja pa ni prišlo samo od sebe. Idrijčani so tradicionalno skrbeli za vzgojo in izobraževanje, zavedajoč se, da samo znanje in strokovnost omogočata napredek. Zgodovinskega pomena je bilo dejanje, ko so se pred dobrim stoletjem zavzeli za ustanovitev slovenske realke, se vztrajno in premeteno borili ter veliko prispevali tudi iz lastnih virov.

Nekdanji ravnatelj te ustanove dr. Stanislav Bevk je ob neki priložnosti pripovedoval, da boj za to šolo ni bil lahek. Avstrija slovenskemu srednjemu šolstvu ni bila naklonjena, a vendarle Slovencem slovenske realne gimnazije ni mogla odkloniti. Toda v želji, da šola ne bi bila učinkovita, jo je locirala v Idrijo, ker Idrija ni bila regionalno, ampak rudarsko mesto. Vendar je idrijska realka opravila svoje. Vzgajala je dijake iz Idrije, širše regije in Trsta, velikega pokrajinskega mesta. Avstrijsko ministrstvo, pristojno za šolstvo, pa je iz protislovenskih nagibov ponudilo idrijski realki možnost, da bi poučevala vse predmete samo v slovenščini. Šola in občina te ponudbe nista sprejeli, ker je bila v nasprotju s cilji usposabljanja dijakov za vrhunsko šolanje. Brez ustreznega znanja nemščine bi bilo idrijskim maturantom onemogočeno šolanje na vseh avstrijskih visokih šolah.

Vloge in moči slovenskega šolstva so se zavedali tudi Italijani. Ko je Primorska po rapalski pogodbi pripadla Italiji in ko so se italijanski fašisti odločili, da jo bodo poitalijančili, so pripravili premišljen načrt. Predvsem so se odločili iztrebiti slovensko inteligenco. V ta namen so odpravili vse slovenske šole in društva. Slovenske državne uslužbenke so premeščali v Italijo, šikanirali so slovenske intelektualce, da so morali bežati v Jugoslavijo ali v tuje dežele. Takrat je bila ukinjena tudi idrijska realka in začeli smo nazadovati.

Po drugi svetovni vojni, ko smo se osvobodili, smo se Idrijčani začeli zavzemati, da bi obnovili realko. Razmere so bile zelo težavne. Realčna stavba je bila med vojno bombardirana, strokovnega kadra ni

bilo, slabo razvito slovensko gospodarstvo je bilo izčrpano, okupator je požgal veliko naselij in jih izropal. Zaradi obnove in nadaljnega zagona je slovenska vlada morala biti zelo racionalna in s skromnimi sredstvi financirati le najnujnejše. Razmeram primerno je bila tedanja skromna organizacija srednjega šolstva prilagojena upravni ureditvi Slovenije. Ko smo se zavzemali za obnovo realke, sem bil idrijski župan in zato s problemi dobro seznanjen. Zelo verjetno takrat naša prizadevanja še ne bi bila uspešna, če ne bi zavzeto nastopili nekdanji realčani. Med njimi so bile pomembne osebnosti iz narodnoosvobodilne vojne, ugledni slovenski umetniki, pomembni gospodarstveniki, šolniki, visoki državni uradniki in cenjene osebnosti drugih poklicev. Njihovi zahtevi se slovenska vlada ni mogla upreti in je 26. junija 1952. leta izdala odločbo o ustanovitvi višje gimnazije v Idriji, naslednice bivše realke.

Prvi maturanti nove gimnazije so že diplomirali na visokih šolah in prihajali na odgovorna delovna mesta, ko se je Idrija začela preoblikovati iz rudarskega v industrijsko mesto.

O tem projektu, ki je bil za Idrijo izrednega pomena, sem pisal v 1-2 številki Idrijskih razgledov 1998. leta in se tukaj ne bom ponavljal. Povem naj le: Ko je leta 1977 prenehal z delom Rudnik živega srebra, je bilo v Idriji že nekaj industrijskih podjetij in obratov, ki so bili organizacijsko, kadrovsko in tehnološko dovolj razviti, da so s prekvalifikacijo in prezaposlitvijo rudarjev preprečili izseljevanje Idrijčanov.

Čeprav ob ukinitvi rudniške proizvodnje v Idriji ni bilo dolgoletnih industrijskih izkušenj, je gospodarstvo hitro napredovalo. Strokovna vodstva so se okrepila s prihodom novih mladih strokovnjakov in se niso več zadovoljevala s prevzemom tuje tehnologije, ampak so jo začeli nadgrajevati. Pospešeno so se vključevali v mednarodne proizvodne sisteme in razvijali svoje obrate širom Slovenije in tujine.

Tak razvoj je bil mogoč, ker se je ustrezno razvijalo tudi idrijsko srednje šolstvo, ki si je zaradi kvalitetnega pouka in domiselnosti vodstva kljub težavnemu boju za obstanek ustvarilo kar velik medregijski šolski okoliš. Gimnazija Jurija Vege je s svojimi oddelki omogočila kvalitetno šolanje, pritegovala večje število domačinov in s tem zagotovila kadre za lokalno gospodarstvo, javne službe in lasten razvoj. Nenehno se je prilagajala potrebam idrijsko-cerkljanskega gospodarstva. Izobraževala je mladino, že zaposlene odrasle raznih strok in poklicev ter preseгла srednješolsko raven, ko je začela izobraževati kadre višje stopnje. Za bodoči razvoj pa je pomembna tudi njena usmeritev v raziskovalno dejavnost.

Težave in uspehi šole so lep primer, kako se da z dobro voljo in sodelovanjem med odgovornimi premagati najtežje ovire.

Danes smo pred novo, še zahtevnejšo fazo razvoja. Po mnenju strokovnjakov bo morala slovenska propulzivna industrija v naslednjem desetletju doseči raven inovativnega gospodarstva. Uvesti bo morala tehnološko zahtevne aktivnosti, razviti nove generacije proizvodov, ki bodo imeli primat na trgu, in zagotoviti lastnim proizvodom prevladujoči položaj. Skratka uvrstiti se bo morala v vrh inovativnosti svoje stroke, ker mednarodni trg priznava višjo dodano vrednost in s tem višji zaslužek ter zanesljiv obstoj le takim gospodarskim organizacijam.

Da bo Slovenija v desetih letih trdno zasidrana med državami tretje stopnje razvoja, je pričakovati od vlade, da bo določila konkretno vizijo razvoja in jo podprla s konkretnimi strokovnimi cilji. Seveda bodo glavno breme za razvoj posameznih gospodarskih organizacij nosili lastniki in strokovnjaki teh podjetij in družb. Toda za hitro napredovanje ni dovolj reševati le problemov proizvodnje in trga. Hkrati je nujno zagotoviti vzgojo kadrov in ustrezne pogoje bivanja zaposlenim (zdravstveno in otroško varstvo, nastanitev posameznikov in družin, kulturno in športno življenje itd.). Idealna, smela in času primerna je zamisel, da bi v Idriji ustanovili idrijskemu industrijskemu prostoru primerno fakulteto nastajajoče Primorske univerze. Kot je navada v svetu, se bo ta prilagajala regionalnim potrebam, gospodarskim organizacijam olajšala stike s slovenskimi in tujimi fakultetami ter raziskovalnimi ustanovami. Ideja o fakulteti v Idriji ni nič bolj smela, kot je bila pred več kot sto leti za-

misel o ustanovitvi slovenske realke. Navsezadnje bi to bilo tudi v interesu Primorske univerze, ki bi povečala območje svojega vpliva, se kadrovske okrepila in izboljšala svoj finančni položaj. Sicer se bodo idrijski študenti zaradi bližine Ljubljane in ugodnih prometnih zvez tudi v bodoče navezovali na ljubljansko univerzo.

Na kratko v razmislek še nekaj misli o idrijskih ne-soglasjih in dilemah.

Nenormalno bi bilo, če med sosedi ne bi prihajalo do nasprotij. Škodljivo pa bi bilo, če bi ta nesoglasja zavirala ali onemogočala skupno sodelovanje v velikih in vitalnih problemih skupnega interesa. Ne-produktivno je medsebojno obtoževanje zaradi neaktivnosti ali neučinkovitosti in ignorirati ukrepe, ki jih vsi ne odobravajo. Ni dvoma, Idrijčani smo sposobni napisati in uresničiti vizijo prihodnosti, le dogovoriti se moramo, definirati skupne cilje in strpno sodelovati. Prihodnost bo nagradila sposobne in izločila neuspešne. Pobudnikom za ustanovitev spodnejidrijske občine ne smemo zameriti. Želja po samostojnem in učinkovitejšem reševanju lokalnih problemov je legitimna. Trezno pa je treba premisliti: Ali bi bili v samostojni občini resnično bolj uspešni? Ali bo zaradi finančnih težav naša država še dolgo prepuščala občinam le toliko sredstev, kolikor je nujno za funkcioniranje? Ali dezintegracije dajejo prednost lokalnim problemom pred primarnimi in osnovnimi nalogami, ki so odločilni za napredek? Ali je sedanja teritorialna ureditev občine na tem geografsko izredno razčlenjenem, a ekonomsko in družbeno od nekdanj in čedalje bolj enotnem prostoru ustrezna? Ali bi v samostojni občini imeli koristi vsi občani ali le posamezniki, ki bi lažje uresničevali svoje ambicije?

V minulih desetletjih je Spodnja Idrija hitro napredovala, ker je tu RŽS zgradil stanovanjsko naselje in ker je občina Idrija načrtovala v Spodnji Idriji, Godoviču in Črnem Vrhu industrijske cone. Za to se ni odločila, ker v Idriji ne bi bilo ustreznega prostora. Od Likarice do Podroteje je na obeh bregovih Idrijce veliko zazidalnih površin. Občina se je tako odločila, ker je bila taka rešitev najcenejša in zato gospodarna.

Tudi v bodoče bo občina morala preprečevati vsako nenačrtno pozidavo tega prostora, ker bo v prihodnosti za Idrijo še zelo pomemben. Odgovorni pa bodo morali o tem pravočasno razmišljati. Regionalizacija bo kmalu aktualen problem. V avstroogorskih časih je Idrija pripadala Notranjski. Med italijansko okupacijo je bila povezana s Primorsko. Po drugi svetovni vojni je bila formalno vedno del Primorske. Vendar slovenska vlada glede regionalizma ni bila prestroga. Dopuščala je, da so se posamezne organizacije povezovale glede na interes. Tako so se na primer zaradi bližine Ljubljane in ugodnih prometnih zvez idrijske ustanove zdravstvenega varstva povezale z ljubljansko zdravstveno skupnostjo. Cestno in elektrogospodarstvo pa je bilo utečeno povezano s Primorsko. Najbrž geografski položaj Idrije tudi v bodoče ne bo dopuščal, da bi se povezovali le v eno smer, in formalna teritorialna ureditev ne bo smela biti odločujoča.

Janez KAVČIČ

Čopičev mozaik Atomium

Intuicija – filozofija, Empirika – znanost in Pegaz – umetnost.

Foto Janko Prelovec

Letos se spominjamo 75-letnice rojstva idrijskega rojaka Ivana Seljaka – Čopiča (1927-1990), ki mu je v desetletjih po drugi svetovni vojni pripadalo vidno mesto med slovenskimi likovnimi umetniki. Uveljavil se je kot odličen risar, slikar, grafik, ilustrator in zlasti kot mojster monumentalnih stenskih kompozicij. Njegovo delo je leta 1988 v Galeriji Idrija celovito predstavila velika pregledna razstava, ki jo je Mestni muzej Idrija posvetil slikarjevi 60-letnici. Muzej je takrat izdal tudi zajeten katalog, ki vsebuje študiji Marijana Tršarja in Janeza Kavčiča, pester izbor reprodukcij in ustrezno dokumentacijo. Daljši zapis o Čopičevem življenju in ustvarjanju so nato objavili še Idrijski razgledi (1988/1).

Razsežni mozaik Atomium, s katerim je Čopič leta 1981 vizualno obogatil večnamenski prostor nove idrijske osnovne šole, spada nedvomno med najpomembnejše tovrstne stvaritve na Slovenskem. Mozaik doslej v pisni obliki še ni bil podrobneje interpretiran, zato si oglejmo njegovo ikonografijo, slogovne značilnosti in vsebinska sporočila.

Za razumevanje Atomiuma je nujno potrebno vsaj z osnovnimi obrisi skicirati stilni razvoj in estetska pojmovanja njegovega avtorja.

Znano je, da je Čopič kot risarsko nadpovprečno nadarjen fant zorel že v tako imenovani »partizanski akademiji« med leti 1943-1945. Dore Klemenčič – Maj, France Mihelič, Nikolaj Pirnat in drugi znani slikarji so mu bili izvrstni mentorji. Že tedaj se je usmerjal v trdno konstruktivno in poenostavljeno prezentacijo motivov, izhajal iz dosledne graditve telesnosti ter dosegal homogeno risarsko – grafično izvedbo. V letih rednega študija in podiplomske specializacije na Akademiji za upodabljajočo umet-

nost v Ljubljani (1945-1952) so trajne sledi v njegov nadaljnji razvoj vtisnili nekateri profesorji. Poleg že omenjenih Miheliča in Pirnata mu je postal vzornik Slavko Pengov, saj ga je navajal k velikim figuralnim kompozicijam. Sugestivno moč barv mu je odkrival Gabrijel Stupica, ki je poudarjal pomen subjektivnega izraza v slikarstvu. Pod vplivom Stupice je Čopič pridobival smisel za občutljivo gradacijo tonskih vrednosti. V specialki mu je Gojmir Anton Kos utrjeval večino gradnje slik na osnovi pretehtanega skeleta in ga usmerjal na eksperimentiranja preko okvirov klasičnega »evklidskega« prostora.

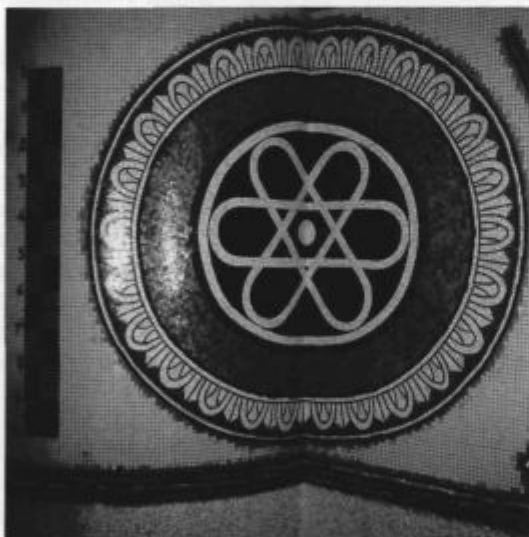
Za formiranje Čopičevih nazorov in ustvarjalnih hotenj je bilo nato odločilno njegovo svetovljansko obdobje. Odpravljal se je na daljša študijska potovanja po Italiji in Franciji, kjer so ga v enaki meri zanimali tako dosežki preteklih umetnostnih obdobj kot sodobni likovni tokovi. S posebnim zanimanjem je preučeval rimske (antične), starokrščanske in bizantinske mozaike, romanske in gotske freske, stensko figuraliko in platna renesančnih mojstrov ter obenem občudoval dela takratnih modernistov in avantgardistov. Leta 1956 se je po nasvetu Vena Piona odločil za izpopolnjevanje v znani pariški slikarski šoli kubista in teoretika Andrea Lhota, ki je v Čopičevo ustvarjalnost vtisnil prvine analitično kubističnega upodabljanja realnosti.

Ob vseh navedenih zunanjih spodbudah pa je Čopič od konca petdesetih let prejšnjega stoletja naprej ostajal zvest predvsem »vsebin« lastnega dela in gradil svoj prepoznavni osebni slog. Njegov način ustvarjanja je vselej zahteval izjemno študijsko pripravo za vsako motivno izvedbo, zato mu je na stotine skic, risb in študij utiralo poti do končnih rešitev. Figuraliko je modeliral s skopimi in stilizir-

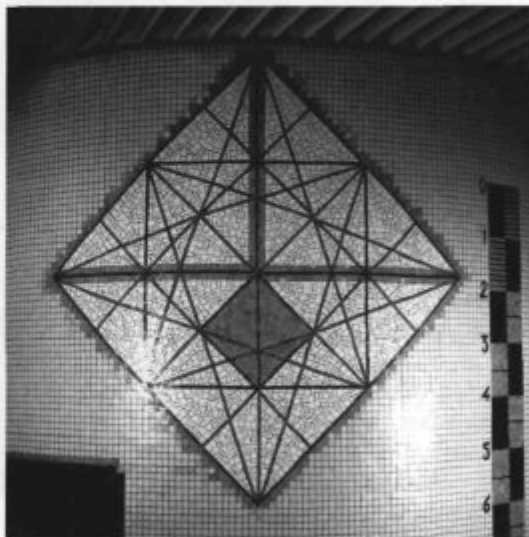
ranimi obrisi ter z domala izklesanimi potezami. Oblikovno je stopnjeval izraznost z nenavadnimi deformacijami in novimi razmerji. Raziskoval je postopke, s katerimi je preobražal prostornino v ploščinske forme in istočasno odpiral večdimenzionalne perspektivne iluzije. V tem smislu se je pogosto odločal za premišljeno sferično prostorsko strukturno igro. Svojsko abstrahiranje je razumel kot občutljivo presnavljanje in domiselno razčlenjevanje oblik, ki naj omogoči prodornejšo izrazno govorico in njeno monolitnost. Ključnega pomena so se mu zdele znakovnost, simbolnost in asocia-

tivnost slikarskih form, zato se je nagibal k arhetipsko sugestivni likovni govorici. Ponavadi so ga razodevale naslednje kakovostne prvine: suverena risba kot osnova, smisel za red in preglednost, prečiščena in tonsko zastrta barvna lestvica, dinamično urejena in obenem uravnovešena kompozicija, poglobljena vsebinska izpoved ter »prometejska« mogočnost in tragičnost. Naštete karakteristike zaznamujejo nepregledno množico njegovih risb, osnutkov ter knjižnih in drugih ilustracij pa tudi grafike, akvarele (tihožitja), platna (figuralika) ter predvsem freske, zgrafite in mozaike.

*Atomski krog – kolobar z ornamentiko
klekljarskega »papirca«.*

Foto Janko Prelovec

*Konstrukcija razmerij
med kvadratom in trikotnikom.*

Foto Janko Prelovec

Izkušnje s snovanji, oblikovanjem in izdelavo mozaikov si je Čopič pridobil četrto stoletja, od konca petdesetih do osemdesetih let minulega stoletja. Z njegovimi mozaiki, ki največkrat kombinirajo dekoracijo, ornamentiko, figuraliko in simboliko, se ponajbolj naslednji kraji: Ljubljana (Skupščina RS, 1958, Društvo novinarjev, 1959), Zagorje (Delavski dom, 1961), Lipica (restavracija, 1962), Brdo pri Kranju (dvorec, 1963-1965), Mislinja (spomenik NOB, 1978), Idrija (Dom upokojencev, 1978, Osnovna šola, 1981), Krško (Delavski dom Edvarda Kardelja – zdaj Kulturni dom, 1980) in Kostanjevica na Dolenjskem (Osnovna šola, 1982).

Našo pozornost zasluži mozaik v Krškem, ki je predstavljal ne le časovno, temveč predvsem neposredno tematsko, slogovno in problemsko predhodnico idrijskemu Atomiumu. Pravzaprav je Čopič slednjega izpeljal iz narativno in motivno bogatejše kompozicije v Krškem kot njen »odvod« oziroma kot reducirano varianto, ki pa ji je v Idriji z barvitostjo ter novimi prvini in poudarki odprl tudi drugačne pomenske razsežnosti.

Mozaiku v Krškem je dal Čopič pomenljiv naslov »Od ideje do realizacije«. Na 18-metrskem navpičnem stenskem formatu (6m x 3m) je s črnimi, belimi in sivimi kockicami upodobljena sledeča ikonografija: Prometej, Intuicija, Arhimed, Empirika, Pegaz (z Apolonom), Dialektika, Konstanta, Gravitacija, Elektromagnet NS, Ikarus in Astronavt. Že na prvi pogled je očitno, da gre za delo z izrazito filozofsko kontemplativno vsebino. Razsežni in razgibani »figuralni traktat« ponazarja polet človekove misli od davnine do danes. Pripoved gradijo predvsem nebrzdani fantast Ikarus, personifikacija Gravitacije – žene, Arhimed s tehtnico – Empirija,

Intuicija – filozof, Prometej – Apolon (Einstein) s Pegazom in Astronavt s svetilko. Bajeslovni heroj, ki je uspel bogovom izmakniti ogenj, je pognal Pegaza iz središčnega »atomskega kolobarja«. Prometeja je Čopič transformiral v Einsteina, ki je z odkritjem jedrske energije postavil človeštvo na razpotje med napredkom in uničenjem sveta. Einsteinu – Apolonu je dodal violino in s tem poudaril povezavo znanosti in umetnosti, ki obe odkrivata neslutene nove svetove; obenem umetnost »humanizira« znanstvene dosežke.

Prav v Krškem je Čopič bolj kot kdajkoli prej udejanil svoje bogato znanje. Z romboidno kompozicijsko povezavo je uravnotežil dinamične in lebdeče figure in simbole, združil človeška spoznanja o atomu, mehaniki, energiji in vesolju, skratka o silah, ki obvladujejo naš svet, ter v likovno podobo pretopil Einsteinove besede, da mu je umetnost pomagala takrat, ko mu ni mogla znanost. Kompozicija je istočasno grajena na principu rastočega zanikanja težnosti. Obe spodnji figuri – Empirija in Intuicija – sedita na trdnih horizontalah. Prometej – Einstein se že poganja v diagonalo na vozu Pegaza z atomskim krogom – kolesom. Gornje figure pa so kot brez teže zaplesale okoli kompasnega kroga štirih strani sveta: najvišje vzpeli Ikarus v pogubnem padcu, Astronavt s svetilko (znanje in raziskovanje) v vzponu, le ženska figura – Gravitacija s horizontalno usmeritvijo ohranja in nakazuje zanesljivo trdnost. Seveda ne gre prezreti, da so tehtnica, svetilka, violina, Pegaz, kapitel in drugi atributi postali emblemi (likovne metafore) za določeno vsebino. Končno je na mozaiku zaznaven celo pretanjen kolorizem: kljub črni, beli in sivi strukturi imajo ob zlato delujočem ozadju drobni kamenčki v gmotah zelenkasti nadih.

Primerjalno s pravkar opisano mojstrovino v Krškem si zdaj oglejmo idrijski Atomium. Namesto navpičnega je razpoložljivi prostor šolske jedilnice zahteval vodoravni format (4 m × 11 m), tako da je površina (brez treh vrat okrog 40 m²) več kot dvakrat večja od tiste v Krškem. Po dimenzijah je izrazito prostranejši samo mozaik na temo kmečkega punta leta 1573 v Kostanjevici (184 m²), ki je kar 23 m širok in 8 metrov visok! Po približnem izračunu je v naš Atomium vloženi okrog 70 tisoč kock umetnega kamna (smalto – ultra); nevtralnno ozadje tvorijo gladke kvadratne kocke, celotno pripoved (figure, simboli, detajli, ornamenti) pa živobarvni »kamenčki« nepravilnih in na površini »naravno« reliefnih oblik. Razumljivo je, da sam umetnik tehnično (in fizično) ne bi zmožel realizirati tako velikopoteznih in monumentalnih kompozicij, kajti sestavljanje mozaikov vselej zahteva veliko spretnih rok. Zato je Čopič dolga leta sodeloval s skupino obrtnikov iz Ljubljane, ki je izdelovala mozaike po njegovih barvnih predlogah in sprotih navodilih. Kot drugod po Sloveniji je tudi izvajalce v Idriji vodil znani italijanski mojster Alfio Tambosso, učenec uveljavljene šole v Spilimbergu pri Vidmu (Udine). Mimogrede velja spomniti, da šola prav letos praznuje že 80-letnico nadvse uspešnega delovanja.

Na prvi pogled je očitno, da je Čopič kot centralni prizor za idrijski Atomium – resda v nekoliko spremenjeni obliki – uporabil spodnji del kompozicije mozaika v Krškem. V obeh primerih se je poslužil triade, ki jo sestavljajo Intuicija (v Idriji Demokrit – Heraklit), Empirika (tudi v Idriji Arhimed) in pesniški konj Pegaz. Slednji je v Krškem nerazdružno dinamično spojen z »atomskim kolesom« in Prometejem – Einsteinom, v Idriji pa se odganja s korintskega kapitela.

Sprehodimo se po fragmentih mozaika z leve proti desni, od zaokrožene stene ob stopnišču do vhodnih vrat v predavalnico.

Na nastanek mozaika spominjajo letnica ter signaturi umetnika in izvajalca. Sledi domiselna konstrukcija kvadrata, ki raziskujoče kombinira mrežo vmesnih kvadratov in trikotnikov ter nakazuje zakonitosti kanonskih (idealnih) razmerij med sestavinami celote, s katerimi so že stari modrijani spoznavali pravila v smislu »zlatega reza«. Navpična letev z decimalno skalo in univerzalni logotip abecede ABC predstavljata startni osnovi pri pridobivanju temeljnega znanja, ki ga šola kot trajno vrednoto posreduje vedno novim generacijam. Atomski krog (kolobar), ki je v Krškem le kolo Prometejevega voza, je močno povečan, poudarjen kot samostojni (makro in mikro) kozmos, obenem pa z ornamentiko asociira na preplet kontur čipkarskega vzorca. Sledi dominantna – osrednja triada (filozofija, znanost, umetnost), ki bo podrobneje komentirana posebej. Pegazov let usmerja gledalčevo pozornost k sklepnemu »astronomskemu krogu«, v katerem je zaznati Veliki in Mali voz ter zvezdo Severnico v centru. V vesoljskem krogu smo postavljeni pred sintezo urejenosti in nepredvidljivih gibanj.

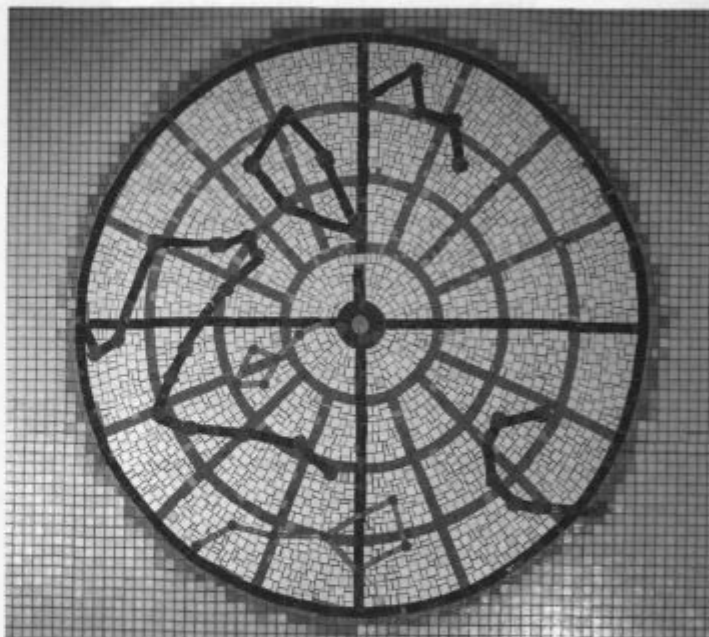
Prisposobe filozofskega, znanstvenega in umetniškega spoznavanja so v smislu dialektične troedine logike in celote razporejene okrog korintskega kapitela – temeljnega kamna, ki simbolizira antično civilizacijo. V razmestitvi postav in njihovih artefaktov je moč odkrivati strukturne sheme vseh geometrijskih likov.

Levi filozof, prekrižan s popotno palico in dolgim papirusovim (ali pergamentnim) zvitkom, s podaljšanim kazalcem desnice opozarja na napisa ATOM in PANTA REI. Mislec lahko pooseblja antično atomistiko (Leukip, Demokrit, Epikur, Lukrecij), istočasno pa tudi objektivno dialektiko, ki jo je z načelom »vse teče« zasnovo grški filozof Heraklit iz Efeza. Seveda gre za artikuliranje temeljnih filozofskih (tudi znanstvenih) vprašanj, ki so danes – čeprav v drugačnih razsežnostih – aktualna kot pred 2500 leti. Dovolj bo, če v tej zvezi spomnimo le na problematiko determinizma in svobode (Demokrit – Epikur), na sodobne dileme v zvezi z jedrsko znanostjo (in energijo) ter na pota in cilje »gibanja« sedanjega sveta in človeka.

Desni modrijan, ki z visoko privzdignjeno levico tehta naš svet, nastopa v imenu antične znanosti, usmerjene že k empiričnim metodam. Upodobljen je impozantni Arhimed, vsestranski grški matematik in fizik, ki je menda odkril težišče predmetov, specifično težo, zakon vzgona in zakon vzvoda, preračunal površine in volumne vseh geometrijskih teles ter konstruiral sloveči vijak za dviganje vode. Spoznal je, da »lahko dvigne svet, če najde stabilno točko«. Spet se lahko vprašamo, kakšne so oporne točke in dometi znanosti danes in jutri.

Nad sedečima avtoritetama filozofije in znanosti se vzpenja krilati konj Pegaz, ki je v grški mitologiji veljal za pesniškega konja. Njegov udarec s kopitom naj bi odprl izvir Muz, imenovan Hipokrena. Muze, devet Zeusovih hčera, so kot boginje umetnosti in znanosti navdihovale razcvet komedije (Talija), tragedije (Melpomene), plesa (Terpsihora), ljubezenske poezije (Erato), epskega pesništva (Kaliopo), resne glasbe (Polihimnija), instrumentalne

glasbe (Evterpa), zgodovine (Klio) in astronomije (Uranija). Pegaz je tudi pomagal heroju Belerofonu premagati pošast Himero, vendar je pozneje istega junaka jezno stresel raz sebe, saj mu ni dovolil bogokletnega dviga na posvečene višave Olimpa.

Astronomski krog kot zodiakalna tarča.

Foto Janko Prelovec

Mitološke zgodbe vsekakor vsebujejo dragocena in trajna sporočila o poslanstvu ter o moči in nemoči umetnosti. Mimogrede – na Pegaza in Hipokreno se je v duhovitih zbadljivkah spomnil tudi Prešeren v svojih Zabavljivih napisih.

Za konec še nekaj besed o stilnih značilnostih Atomiuma. Čopič je, podobno kot zmeraj, skrbno domislil zgradbo celote. Spodaj je potegnil horizontalni vzporednici, ki podčrtujeta konstrukcijo in predstavljata fiktivno klop, na kateri sedita Intuicija in Empirika. Kompozicija celotnega mozaika je zgrajena na ravnotežju, vendar jo znotraj razgibavajo diagonalne smeri. Vse telesne oblike so radikalno ploskovno obravnavane in tudi stebriščni kapitel je v ploskev razgrnjena shematična risba. Po mnenju Marijana Tršarja (katalog, 1988) spominja mozaik na srednjeveške »romanske« risbe – tako z zunanjimi obrisi teles kot s shematskimi silhuetami prsnega koša, trebuha, ključnice in vratnega mišičja. Čopič se je odpovedal tridimenzionalnosti, saj je vso telesno zgradbo z zgubano obleko vred projiciral na narisno ploskev. Negiral je klasično perspektivo, saj so lahko bolj oddaljeni fragmenti (primerjaj Arhimedovi nogi) celo večji od bližnjih. Pravkar omenjeni Tršar je zapisal, da je avtor očitno »želel vso figuraliko približati lahko berljivi shematičnosti, emblemu atoma, ročke in tehtnice ter skrivnostne krožne zodiakalne tarče, ki kot daljni cilj krilatega konja Pegaza sije na belem nebu ozadja«.

Ustvarjalci mozaikov stojijo ponavadi pred občutljivo izbiro, kakšna barvna razmerja naj uporabijo znotraj kom-

pozicije in v kakšnem zunanjem odnosu naj bo mozaik do ambienta, v katerem se nahaja. Z ozirom na pestro barvno skalo večnamenskega šolskega prostora se je Čopič odločil za dokaj zadržano barvno paletu Atomiuma. Uporabil je prevladujoče rjavkasto tople odtenke, ki jim je ob rumenkastem »žarčenju« figur in predmetov belina ozadja v hladnem kontrastu. Kot slikar se seveda ni povsem odrekel tudi živahnim barvnim akcentom, ki pa so harmonično ubrani v sožitja kockastih sestavov.

Atomium je likovno do skrajnosti izčiščen ter vsebinsko poglobljen in večplasten. Bogata figuralna zgodba je posredovana na ravni metaforike, simbolike in pravcatih »stenogramskih« znakov. Zdi se, da spominja na davne monumentalne stenske slikarije ali na srednjeveške iluminirane rokopise in psalterje. Z uporabo prvih antične ikonografske in civilizacijske dediščine nam posreduje izhodišča za sodobna premišljevanja o bivanju in skrivnostih sveta in človeka.

*Mozaik Atomium sestavlja okrog
70.000 kock na površini nad 40 m²*

Foto Janko Prelovec

Andrejka ŠČUKOVT

Kip svetega Jožefa z otrokom v naročju iz Idrijskih Krnic

Kip sv. Jožefa po obnovi.

Foto Majda Kunst

Kip sv. Jožefa z otrokom v naročju stoji v okviru domačije Na hribu v Idrijskih Krnicah, št. 5. Na to lokacijo je bil postavljen leta 1912, ko je postal harmoničen del domačije in širšega ambienta.

Sv. Jožef, ki ga imenujemo tudi Marijin mož in Jezusov rednik spada med osebe, ki jih cerkev še danes zelo časti. V svetu nasploh je bil vrhunec čaščenja sv. Jožefa leta 1870, ko ga je papež Pij IX. povzdignil v zavetnika vesoljne Cerkve. Predvidevamo, da je kip sv. Jožefa iz Idrijskih Krnic nastal dobrih trideset let po tem dogodku, na začetku 20. stoletja. Natančno leto izdelave nam ni znano, prav tako tudi ni znan mojster. Kip sv. Jožefa je kvalitetno delo, kjer se je izdelovalec kipa ali naročnik zgledoval po predlogi – modelu, enem od mnogih kamnitih kipov sv. Jožefa, ki stojijo v naših cerkvah.

Realistično oblikovana sloka postava sv. Jožefa, ki v rokah drži otroka - Jezusa, je v naravni velikosti. Sveti Jožef stoji na višjem betonskem podstavku, le-ta pa na nižji, okrogli, prav tako betonski osnovi. Podstavek je profiliran pravokotnik, ki ima na treh staneh napisane prošnje:

- »sv. Jožef prosi za nas«,
- »sv. Jožef varuj nas« in
- »sv. Jožef tolaži nas zadnji čas«.

Celota je postavljena na zatravljenem »hribčku«. Dejansko je to kupola šest metrov globokega vodnjaka oziroma zbiralnika za vodo, ki vsebuje okrog 60.000 litrov »žive« vode, s katero se še danes oskrbujejo okoliške kmetije.

Kip sv. Jožefa, ki smo ga predvsem ovrednotili kot kvaliteten obrtniški izdelek, so domačini, ko so ga postavili na to lokacijo, namenili tudi za kažipotno znamenje. Šele pozneje smo ugotovili, da označuje dve smeri, pot v Kanomljo in pot v Šebrelje.

Preden so leta 1912 kip sv. Jožefa z otrokom v naročju postavili v Idrijske Krnice na domačijo Na Hribu, je le-ta »prehodil« dolgo in naporno pot.

Kip sv. Jožefa na domačiji Na hribu pred obnovo.

Foto Andrejka Ščukovi

Ljudsko izročilo pravi, da naj bi kip prvotno stal v cerkvi v Logatcu. Nato naj bi ga prepeljali v Otalež (na pokopališče), iz Otaleža pa na sedanjo lokacijo. Ob preverjanju podatkov sem se najprej obrnila na obrtno delavnico Cementnine Oblak v Logatcu, ki nepretrgoma deluje že od leta 1901. V tej delavnici,

kjer še danes izdelujejo cementne izdelke, naj bi na začetku 20. stoletja izdelovali tudi betonske križe in nagrobnike. Vendar ob preverjanju podatkov kljub prijazni pomoči družine Oblak dokazov o izdelavi nismo našli.

Julija 2001 so ob finančni pomoči občine Idrija restavratorji Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine iz Nove Gorice kip sv. Jožefa restavrirali. Kip je bil zaradi mraza, ledu in zoba časa precej načet. Najprej je bilo potrebno osemstokilogramski betonski kip prepeljati v restavratorsko delavnico zavoda. Zaradi lažjega prevoza so kip razstavili na dva kosa (spodnji del je bil po vertikali počen in spojen z železno objemko). Nato je bilo potrebno posamezne dele restavrirati: očistiti, odstraniti alge ter manjkajoče dele domodelirati in nato kip zopet zlepiti v celoto. Dobil je tudi novo vrhno plast, ki so jo utrdili in zaščitili proti vlagi.

Oba betonska podstavka sta bila obnovljena na licu mesta. Takrat so restavratorji odkrili napise na spodnjem podstavku in jih obnovili, tako kot tudi vse tri napise - prošnje na zgornjem podstavku. Četrto stran podstavka pa predstavljajo lesena vratca vodnjaka, ki so bila na novo izdelana.

Restavriranje kipa sv. Jožefa je bilo končano in kip ponovno postavljen v Idrijskih Krnicah konec avgusta leta 2001. 16. septembra je župnik kip blagoslovil.

Ljudsko izročilo še pripoveduje, da sv. Jožef »gleda« proti kapelici v Otalež, v kateri stoji kip Marije, tudi ta v naravni velikosti. Vendar se danes žal ne gleda več, ker so ob obnovi ceste kapelico prestavili na drugo lokacijo.

Karmen SIMONIČ MERVIC,
Judita RUPNIK, Tina RUPNIK

Kozolci v Idrijskem Logu

Travnik. V vetru se zazibljejo trave. Pokončno proti nebu segajo njihovi cvetovi in kličejo h košnji.

Vsako življenjsko pot trave je nekoč spremljal tudi kozolec. To je enkratni objekt domišljije naših dedov, ki so morali krmo za živino in hrano zase pripraviti ter shraniti za zimo. Kozolci so slovenska posebnost, vsaka slovenska pokrajina je rodila svoje zamisli in izvedbe.

Tudi Črnovrška planota se ponaša z lepoto ljudskega stavbarstva, ljubeznijo do lepega, estetiko naravnega ter skladnosti narave in dela človeških rok. Kozolec je bil nekoč odraz socialnega statusa lastnika in blaginje njegove družine. Danes njihovo vlogo prevzemajo silosi, bale sena, zavite v plastično folijo, vezani kozolci postajajo garaže za delovne stroje, drugi tudi propadajo. S tem odhaja v pozabo tudi zgodba trave.

Naj ogledovanje fotografij in skic ter branje teksta v vas spodbudi razmišljanje o lastnem bogastvu domače pokrajine. Škoda je, da ga cenimo premalo,

ne samo naše dediščine, ampak tudi delo tistih, ki to ohranjajo v zapisu črk ali slike. Nazadnje nas prav zaradi nezavedanja samega sebe in lastnega bogastva čaka monotonija in uniformiranost, s katerim nas posiljuje potrošniška miselnost.

Projekt Kozolci

Projekt Kozolci poteka na Osnovni šoli Črni Vrh od leta 1999. Idejo o zbiranju gradiva o kozolcih je dala ravnateljica Mestnega muzeja Idrija Ivana Leskovec, ki v skrbi za ohranjanje naše kulturne dediščine na Idrijskem in Cerkljanskem zaznava procese modernizacije, urbanizacije podeželja in s tem tudi izginjanjem prvinske stavbarske dediščine podeželja. Muzej vsega dela pri ohranjanju spomina na preteklost ne more opraviti sam. Zbrano gradivo bo prispevalo k temu, da bo na ustreznem strokovnem mestu hranjeno gradivo o kozolcih s črnovrškega konca.

Delo je potekalo projektno in je vključevalo različne metode in oblike dela, ki so bile prilagojene starostni stopnji učencev. Člani zgodovinskega krožka pod mentorstvom Karmen Simonič Mervic so na terenu zbirali informacije za vsak kozolec posebej, ga skicirali, fotografirali, izmerili in zbrali osnovne podatke o starosti, graditeljih in morebitnih posebnostih. Tako je nastala zbirka popisnih listov za vsak kozolec posebej.

Etnologija nima izdelanega posebnega obrazca oz. popisnega lista za popis stavbarske dediščine, zato je bilo najprej potrebno pripraviti popisni list, ki je zajel osnovne podatke o posameznem kozolcu. Po-

pisni list vsebuje rubrike: lokacija kozolca, vrsta kozolca, domače ime lastnika kozolca, naslov lastnika kozolca, skico kozolca z merami (višina, dolžina, širina in označbe, skica lege kozolca v kmečkem domu, prostor za zapis podatkov o gradnji kozolca, času gradnje in posebnostih, število oken in štanov, debelina zidov) in prostor za fotografije.

Do sedaj zbrano gradivo je zbiralo in obdelovalo več učencev. Tina Rupnik in Judita Rupnik sta popisali kozolce v Idrijskem Logu. Nina Homovec je zbrala gradivo o kozolcih v Predgrižah. Jožica Rupnik in Erika Kavčič sta popisali kozolce v Lomeh. Zabeležili sta tudi tiste, ki ne stojijo več, pa nanje spominjajo ostanki temeljev. Helena Felc je natančno popisala Žigonov kozolec, Gašper Rupnik pa Smrekarjev kozolec v Črnem vrhu. Neevidentirano je ostalo področje Zadloga in hriboviti predeli nad Črnovrško planoto.

Projekt Kozolec ne obsega samo terenskega dela in zbiranja gradiva o kozolcih. V šolskem letu 1999/2000 je bila na črnovrški osnovni šoli predstavljena obsežna razstava zbranega gradiva, ki so jo dopolnjevali likovni izdelki učencev in učenk razredne stopnje. Likovni izdelki so bili tematsko vezani na kmečka opravila, povezana s košnjo, učenci pa so ustvarjali v glini in grafiki. Pri pouku tehnične vzgoje pa so vsi učenci na predmetni stopnji izdelovali makete kozolcev. Večina maket je predstavljala realne kozolce na Črnovrškem v zmanjšanem merilu. Projekt je tako zaobjel vse učence na šoli in večino učiteljic.

Zbrano gradivo in makete kozolcev smo razstavljali dvakrat. V oktobru 2000 v prostorih Mestnega muzeja v Idriji in na dnevih tehnične kulture od 8. do 12. novembra 2000 v Ljubljani na

Ljubljanskem razstavišču. Razstavo vsako leto pripravlja Zveza za tehnično kulturo Slovenije.

O kozolcih v Idrijskem Logu je nastala tudi raziskovalna naloga. Učenki Tina Rupnik in Judita Rupnik sta jo predstavili na 1. regijskem srečanju mladih raziskovalcev v Idriji. Tekmovanje poteka pod okriljem ZOTK Slovenija - Gibanja znanosti mladini. Naloga je bila najvišje ocenjena, zato sta jo avtorici predstavili tudi na 1. državnem srečanju mladih raziskovalcev v Murski Soboti, kjer sta osvojili srebrno priznanje. Pričujoči prispevek je nastal kot povzetek te raziskovalne naloge.

Predstavitev Idrijskega Loga

Del Trnovskega gozda, visoke kraške planote, je tudi Črnovrška planota. Na njenem severnem delu leži Idrijski Log (94 prebivalcev l. 1994). Od Črnega Vrha je oddaljen 5 km, z Idrijo pa ga povezuje 9 km dolga makadamska in ovinkasta cesta "kjuče", ki se strmo spusti v dolino Idrijce. Z Godovičem je kraj povezan s "francosko cesto" (zgrajena v času francoske zasedbe). Naselje Idrijski Log sestavljajo trije zaselki: Pevc (nastal ob logarski hiši), Idrijski Log in Koševnik. Naselje nima pravega središča. Na križišču poti v Koševniku, od koder poti vodijo v Idrijski Log, Idrijo ali v Črni Vrh, je nekoč stala gostilna, ki je delovala že v času Italije med obema vojnoma, v zadnjem času kot kmečki turizem, danes pa gostilne ni več. Idrijski Log leži na kraškem polju. Svet je zakrasel, tu srečamo vrtače, brezna in kratke ponikalnice. Na dnu kraškega polja so pašniki, travniki in posamezne njive. Rob polja in višji vzpeti svet porašča gozd.

O kozolcu

Kozolec je kmetijska stavba, povečini s streho, namenjena sušenju kmetijskih pridelkov, zlasti sena in žita v snopih pa tudi detelje, fižola. Sodi h kmečkemu domu, stoji blizu hiše ali pa je postavljen zunaj naselja, obrnjen v smeri njive.

Prvi, ki je opisal kozolce na Slovenskem, je bil J. V. Valvasor v knjigi Slava Vojvodine Kranjske. Valvasor je zapisal, da so kozolci nastajali po večini na Kranjskem, ker so tu sejali dvakrat, npr. najprej so poželi žito, nato so polje preorali in posejali še ajdo. Prav tako so tudi seno na travnikih kosili dvakrat na leto. V ta namen so povsod po deželi postavili kozolce (ogredje). Sem so spravili požeto žito, da se je posušilo. V sosednjih deželah so žito sušili na polju, na Kranjskem pa čas tega na dopuščal. Ker so polje spet na novo posejali, se požeto žito ni moglo sušiti na polju. V Slavi Vojvodine Kranjske je tudi bakrorez, ki prikazuje enojni kozolec in kmeta pri spravilu snopov žita vanj.

Kozolci so nastajali predvsem na področjih, kjer je veliko padavin. Pokošeno travo so sušili v kozolcih in drugih zasilno prirejenih ogrojdih z latami ali z napeljano žico.

Nikjer drugod v alpskem prostoru niso kozolci tako gosto posejani kot pri nas v slovenskem alpskem svetu. Vzroki za to so v kulturno zatišni legi Slovenije med Alpami, Panonsko nižino in Sredozemljem, kot je v svoji knjigi zapisal Tone Cevc. Slovenci nismo povzemali kulture drugih in smo ohranjali svojo osebnost. V slovenskih pokrajinah je značilno kombinirano poljedelstvo z živinorejo.

Tone Cevc v knjigi Slovenski kozolec navaja Melikovo razdelitev kozolcev po zunanem videzu na 6 tipov: dvojni stegnjeni kozolec, vezani kozolec (toplar), enojni (stegnjeni) kozolec, stegnjeni kozolec z nadstreškom (plaščem), kozolec na psa (kozla) in prislonjeni kozolec.

Rezultati raziskave

Z delom na terenu je bilo evidentiranih 10 od skupno 13 kozolcev. Evidentiranje je zajemalo fotografiranje kozolca, skiciranje samega kozolca in skiciranje lege kozolca v okviru kmečkega doma. Po pogovoru z lastniki kozolcev je nastal še zapis o gradnji kozolca in njegovi rabi nekoč in danes.

Na osnovi zbranih podatkov na terenu lahko ugotovimo naslednje: Prevladuje enojni kozolci (8), le dva sta vezana. Večina enojnih kozolcev se še uporablja za sušenje sena, otave, detelje, ovsu in fižola. Vezana kozolca uporabljajo kot garažo za kmetijske stroje, za drvarnico in žago.

Posebnost je starost kozolcev. Enojni kozolci so po večini »mladi«, postavljali so jih pred dobrimi 15 do 20 leti. Prav zato prevladuje kot gradbeni mate-

rial beton, strehe pa so večinoma pokrite s salonitno kritino. Po starosti izstopa le en enojni kozolec v Idrijskem Logu 17, »Pr Pavri«, ki je še v celoti lesen, podprt s koli, ki jim pravijo »šprajci«.

Deli kozolca in pripomočki

Za posamezne dele kozolca in pripomočke, ki so jih ali jih še uporabljajo pri polnjenju kozolca, se uporabljajo domača imena. Večina izrazov je še vedno v uporabi.

Deli kozolca

- **rigli:** prečniki, s katerimi sta povezana dva stegnjena kozolca v dvojni stegnjeni kozolec
- **križi:** mrežnata konstrukcija, s katero je zgornji del vezanega kozolca predeljen na tri dele
- **brana, štulbah:** osrednji hodnik v zgornjem delu vezanega kozolca
- **lina:** luknja v čelu vezanega kozolca
- **okno, brana, vrata, štant:** razmik med dvema stebroma, ki sta povezana z latami. Štant ima dve okni, ki ju ločuje vmesni dodatni leseni steber, v katerem so pritrjene late.
- **lata:** lesena, okrogla, debelejša palica. Late tvorijo notranje ogrodje kozolca, nanje se nalaga seno, snopi žita...
- **podstrešek, plašč, lopa, birtoh, fertok, klanica, linda, plašivec:** prostor pod podaljšano streho pri kozolcu z nadstreškom
- **čelo:** del stavbe vezanega kozolca
- **lajšta:** lesena debelejša palica
- **špirovč:** tram, na katerem sloni ostrešje
- **šinklni:** ozke lesene deske, s katerimi je pokrita streha, nakrojeni kosi lesa iz enega kosa razrezanega debla
- **krajniki:** krajne deske hloda

Edini v celoti zgrajeni kozolec iz lesa v Idrijskem Logu se počasi podira.

Foto Tina Rupnik, september 1999

Pripomočki

- **hlapec:** držalo za odrnco
- **podajevnica:** posebno oblikovane vile, s katerimi so podajali snope žita tistemu, ki je polnil kozolec
- **odrnca:** deska, ki so jo postavili na hlapca, da je nanjo stopil tisti, ki je polnil kozolec

Primer enojnega kozolca

Kozolec	enojni
Hišna številka	Idrijski Log 17
Domače ime	pri Pavri
Podatke zbrali	Tina Rupnik, Judita Rupnik
Informatorji	Stanislav Gostiša, Ludvik Gostiša
Datum	september, november 1999

Kozolec je star več kot sto let. Celoten kozolec je zgrajen iz jelovega lesa. Graditelj kozolca ni znan, saj je domačija zamenjala lastnika. Kozolec je najnjen, ker se krajni stebri vdirajo v tla.

Nekateri pripomočki za polnjenje kozolca so še ohranjeni. Ti pripomočki so hlapec (držalo za deske), odrnca (deska za polnjenje kozolca do vrha) in podajevnica (pripomoček podoben vilam, ki je služil za podajanje snopov).

Ohranjene so tudi lesene vile, ki pa jih danes ne uporabljajo več. Kozolec je bil včasih napolnjen s travo, ječmenom, ovsom in pšenico. Krit je s krajniki in ker je že zelo star, so ga dodatno podprli s posebnimi koli, ki jih imenujejo šprajci.

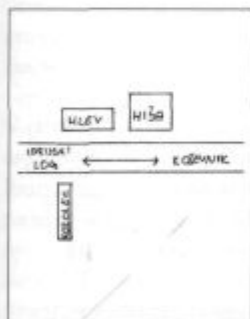
Kozolec so gradili tako, da so najprej lesene stebre obdelali na tleh in vanj vdolbli luknje. Nato so v zemljo izkopali luknje, vanj postavili lesene stebre in nato še late.

Primer vezanega kozolca

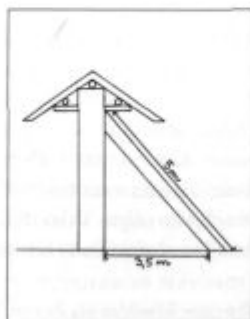
Kozolec	vezani
Hišna številka	Idrijski Log 12
Domače ime	Pri Ajharju
Podatke zbrala	Tina Rupnik, Judita Rupnik
Informatorji	Bernarda Lampe
Datum	november 1999

Kozolec naj bi bil star okoli 89 let. Zgradil ga je Jernej Lampe. Stebri so zidani iz klesanega kamna. Vmesni stebri so bili iz smrekovega lesa. Uporabljali so ga za hrambo sena, žita in strojev ter različnih kmečkih pripomočkov. Lego kozolca so ob gradnji kozolca določili sami.

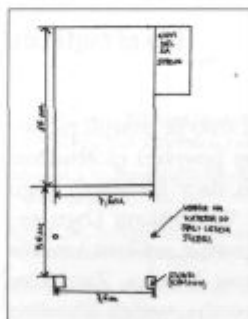
Leta 1941 so ga usposobili za bivanje. Takratnemu gospodarju so Italijani požgali hišo. Zato so danes v kozolcu še vidni ostanki sobe. V kozolcu so bile tudi vaške veselice in svatovščine. Za ta namen so ga primerno okrasili.

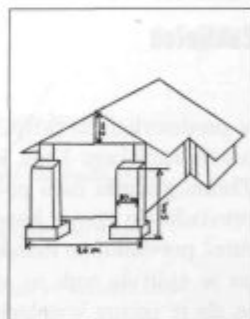
Lega kozolca v prostoru kmečkega doma
skica: Tina Rupnik

Ostrešje
skica: Tina Rupnik

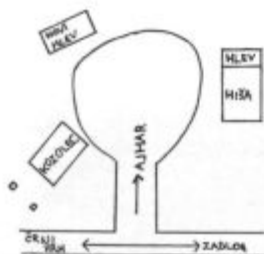

Tloris

Skica zunanjščine in osnovne mere

Lega v prostoru kmečkega doma

Kozolec nekoč. Na prvi fotografiji je vidno, da je kozolec spremenil vlogo. V sprednjem delu so Ajharjevi živeli v času med drugo svetovno vojno in še po njej. Fotografija naj bi po njihovem pripovedovanju nastala takoj po drugi svetovni vojni. V zadnjem delu kozolca je bilo spravljeno seno.

Na drugi fotografiji so takratni gospodar, gospodinja in njun sin. Današnjemu gospodarju Rudiju Lampetu so to stari oče, stara mama in njegov oče. Lepo je viden sprednji del kozolca. Fotografija naj bi nastala okoli leta 1950.

Zaključek

V predstavljenem prispevku smo se omejili na območje Idrijskega Loga, ki po površini ni obsežno. Zbrani podatki nam povedo, da v Idrijskem Logu prevladujejo enojni kozolci. V Idrijskem Logu namreč prevladujejo manjše kmetije, velikost kmetije pa je vplivala tudi na velikost kozolca. Zanimivo je, da je večina kozolcev »novih«, večina jih nima dvajset let. Zato se zastavlja vprašanje, ali so ti novi zamenjali prej obstoječe lesene kozolce. Na drugi strani pa so morali za spravilo krme in pridelka uporabljati tudi druge gospodarske objekte.

Kozolci so v današnjem času vedno manj v uporabi, saj je na voljo veliko raznovrstnih sušilnih naprav, ki omogočajo hitrejše sušenje sena. Te naprave so razni sušilni stroji in ventilatorji, ki dokončno posušijo seno, ko je to že spravljeno na seniku. Pokošeno travo danes tudi balirajo v bale. Po baliranju bale ostanejo na travniku. Nekatere umaknejo pod streho kozolca. Tako današnji enojni kozolci za kratek čas služijo tudi kot prostor za skladiščenje.

Enojni kozolci so danes namenjeni predvsem spravilu in sušenju fižola, ki ga kmetje pridelujejo za svojo rabo. Vezana kozolca v Idrijskem Logu sta namenjena spravilu kmetijskih strojev, predvsem traktorjev. V Košandrovem kozolcu si je lastnik

Enojni, stegnjeni, Pr' Jakap, Idrijski Log 8, septembra 1999, ko so polnili kozolec: tisti, ki je spodaj, z vilami podaja travo tistemu, ki stoji na odranci. Ta mora travo dobro zatlačiti med late. Kozolec je bil zgrajen pred petnajstimi leti, stebri so betonski, drugi deli so iz jelovega lesa. Streha je pokrita s krajniki.

Enojni, stegnjeni, Pr' Lipet, Idrijski Log 14. Kozolec je redko uporabljan, fotografiran je bil v času, ko so na letih sušili fižol.

Foto Judita Rupnik in Tina Rupnik

Enojni, stegnjeni, srednji Kušandrov, Idrijski Log 13. Stari načini spravila pridelka. Na letih se suši fižol. Ob kozolcu balirana krma za živino, novo zamenjuje staro.

Foto Judita Rupnik in Tina Rupnik

uredil žago, saj naravne razmere pogojujejo rast gozda. Na žagi gospodar žaga debela in izdeluje deske.

V prihodnje lahko pričakujemo, da se bo uporaba enojnih kozolcev še zmanjševala in bo vezana le na kratkotrajno sušenje fižola v jesenskem času. Veza na kozolca pa bosta najbrž ohranila svojo spremenjeno vlogo, ostala bosta garaža in delavnica. Stavbarska dediščina se umika uniformiranim stavbam modernega časa in današnjega načina življenja, ki opušta kmetijsko proizvodnjo. Tudi Idrijski Log postaja kraj, kjer ljudje samo stanujejo, svoj zaslužek pa si iščejo v bližnjih večjih centrih v Idriji, Spodnji Idriji in Ajdovščini.

Literatura in viri

- Čop, J., Cevc, T.: Slovenski kozolec. Slovenske hay-rack. AGENS d.o.o. Žirovnica, 1993.
- Valvasor, J. V.: Slava Vojvodine Kranjske. Mladinska knjiga, Ljubljana, 1977, str. 18.
- Žvanut, M., Vodopivec, P.: Učbenik za zgodovino 7. razred. Modrijan, Ljubljana, 2000, str. 69.
- Atlas Slovenije, Založba Mladinska knjiga in Geodetski zavod Slovenije, Ljubljana, 1992, str. 142-143.
- Enciklopedija Slovenije, 5. knjiga. Mladinska knjiga, Ljubljana, 1991, str. 356.
- Krajevni leksikon Slovenije. DZS, Ljubljana, 1995, str. 165.
- Judita Rupnik, Tina Rupnik, terenski zapiski.

Rajko PAVLOVEC

Ferdinand Seidl leta 1919 o meji med Jugoslavijo in Italijo

Ferdinand Seidl je bil naravoslovec in so ga zanimale zlasti geologija, meteorologija ter botanika (R. Pavlovec, 1992), vendar je posegal tudi na druga področja, celo v politična vprašanja. Vse življenje je živel in deloval v Sloveniji in to deželo tudi ljubil, oče je bil Čeh, mati pa Slovenka (L. Tončič, 1992). Rodil se je leta 1856 v Novem mestu, kjer je leta 1942 tudi umrl. Kar 27 let je bil profesor v Gorici (1887-1915), kjer je spoznaval probleme na stiku dveh narodov. Ljubezen do narave in Slovenije je večkrat poudarjal. V knjigi o alpskem rastlinstvu (F. Seidl, 1918) pravi: "Spoznavaj domovino, da jo prisrčneje vzljubiš." Predvsem ga cenimo na podro-

čju geologije, saj je napisal vrsto poljudnoznanstvenih in strokovnih člankov, med drugim prvo slovensko poljudnoznanstveno knjigo s tega področja o zgradbi Kamniških Alp (F. Seidl, 1907-1908). Zanimiva je tudi drobna knjižica, v kateri je opisal geološke zanimivosti okolice Gorice, nekaj tudi iz doline Soče in Trnovskega gozda (F. Seidl, 1913).

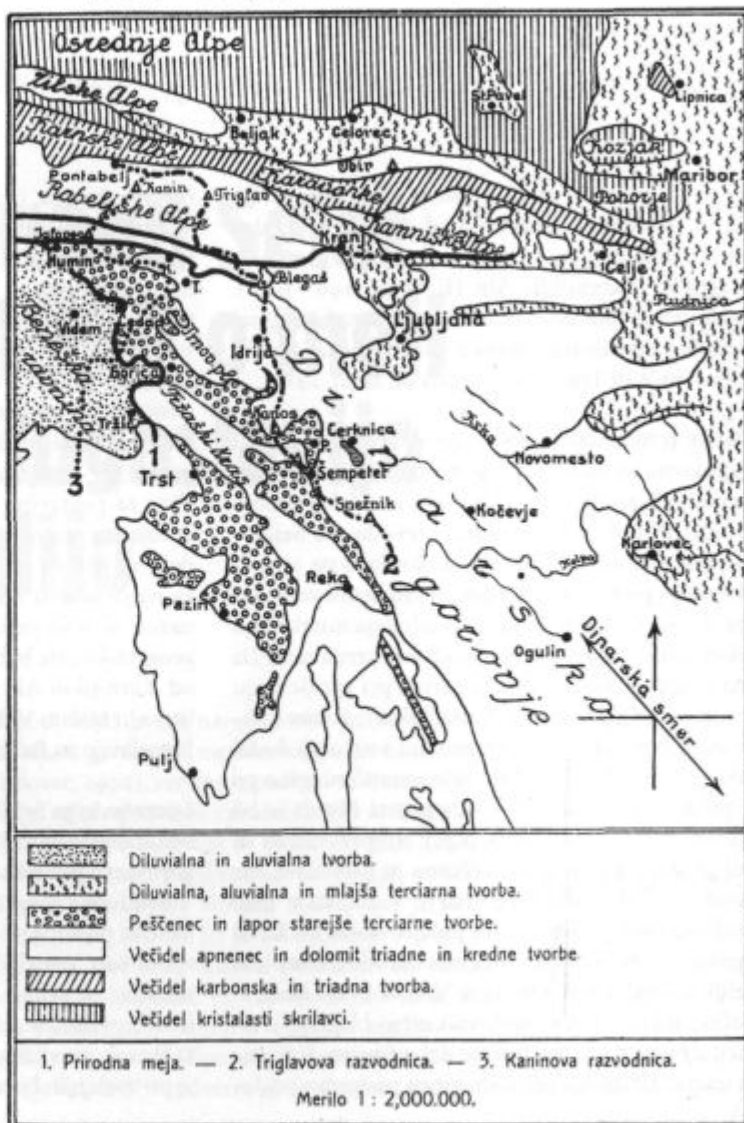
Članek o možnostih postavitve državne meje med Jugoslavijo in Italijo je F. Seidl najprej objavil v Slovenskem Narodu (1919). Ponatis je izšel v drobni brošuri in tudi v francoskem prevodu. Ta Seidlova razmišljanja so manj znana, dotikajo pa se tudi idrijskega področja. Ob omenjenem Seidlovem prispevku se nam odpira najprej naslednja misel. Veno Pilon (1965) pravi takole: "Seidlovo predavanje (iz anatomije) je bilo zelo suhoparno, pri spraševanju je zahteval na pamet dobesedni tekst iz šolske knjige in ni trpel, da bi kdo premaknil vejico ali dodal piko." Seidl je bil najbrž res zelo natančen, težko pa si predstavljamo, da bi bil suhoparen. Morda je bil tak samo pri pedagoškem delu? Njegovi članki in knjige so pisani živahno, prijetno in privlačno, kar poudarja tudi I. Rakovec (1943). V članku o meji med Jugoslavijo in Italijo se pokaže dokaj širok, saj upošteva interese obeh držav in narodov. Osnovno Seidlovo stališče je bilo, da je "država zveza ljudi, ki hočejo ustvariti in pospeševati svojo blaginjo". Namen države pa je, da "varuje državljanom življenje in imetje, izboljšuje jim življenje in podpira v prid-

bivanju imenja, brani naj jih vnanjega sovražnika". Vse to se čuti tudi iz Seidlovega razmišljanja o meji, kjer "razmotriva to vprašanje ne samo z narodopisnega, prometnega in strateškega stališča, ampak tudi z geološkega in geomorfološkega" (P. Grošelj in sod., 1936). Za izpolnitev navedenih smernic pravi Seidl, da je "meja črta ozemlja, na katerem narod strnjeno prebiva; zaključuje naj to ozemlje v prometnem oziru, pušča le glavne prehode v sosednje države in omogoča uspešno obrambo". Dobro rešitev za postavitve meje vidi v tekočih in stoječih vodah ter gorovju, ki je razvodje rek. Vendar je dobro čutil, da je od vseh najpomembnejša zahteva narodnostna meja. Ker pa se Seidlu zdi, da novi nazori še niso preizkušeni, skuša ugotoviti, "katere geografske črte bi bile sposobne, da tvorijo, segajoč od Karnijskih Alp do Adrije med slovensko Ljubljano in laškimi Vidmom, državno mejo, ki bi ločila Jugoslavijo in Italijo".

Ozemlje, ki ga Seidl obravnava v zvezi z jugoslovansko-italijansko mejo, deli na Julijske Alpe, Dinarsko gorovje in Beneško ravnino. Ob tem poudarja, da se "novodobna geografija smatra za prirodopisno znanost, ki postopa po metodah prirodopisja, ako hoče v oblikah zemeljskega površja poiskati prirodne skupine ali skupinam prirodne meje. Prirodopisje jemlje predmete, ki jih hoče med seboj omejiti, po zahtevah pravilnega logičnega mišljenja v celoti, to je po vseh njih bistvenih znakih, in dosega na ta na-

Geološki zemljevid. — Bistveno po prof. Kossmat-u 1913.

Razmišljanjem o meji med Jugoslavijo in Italijo je Ferdinand Seidl dodal poenostavljen geološki zemljevid, v katerega je vrisal vse tri variante meje, o katerih razpravlja

čin prirodno delitev; ne jemlje jih po samo jednom znaku, ker to vodi do umetne delitve". Ta stališča je čutili v vseh nadaljnjih razglabljanjih. Jasno je, da pri geografiji misli na klasično geografijo in ne na ekonomsko, politično, turistično in druge veje, ki so se razvile predvsem v zadnjih obdobjih.

Veliko težo polaga Seidl na razvodja. Eno imenuje Triglavovo razvodje, ki poteka deloma po deželni meji med Kranjsko in Goriško, Kaninova pa po delu državne meje med Goriško in Italijo. Nadalje posega precej na področje geologije. Pravi, da južna meja Alp ni jasna. Geograf prof. Krebs predlaga, naj bi ta meja potekala po Vipavski dolini, "ki je zaradi strmega roba Trnovske planote na vsakem zemljevidu razložna". Sledi zanimiva Seidlova pripomba, da ta meja ni naravna meja, ampak je izbrana le za šolsko rabo.

Seidl poudarja dinarsko smer severozahod-jugovzhod. V tej smeri poteka Dinarsko gorovje pa tudi veliko geoloških struktur. Pripominja, da je dinarsko smer mogoče videti na geološkem zemljevidu pa tudi na geografskih kartah, na katerih je relief dovolj poudarjen. V dinarski smeri poteka tudi Idrijski prelom od Kobarida čez Idrijo, mimo Planinskega in Cerkniskega polja do Kolpe. Očividno je to dolgo prelomno cono dobro poznal. Zanimivo in precej svojevrstno pa je Seidlovo stališče, da se ob črti Žaga - Kobarid - Podbrdo - Kranj začenja

Balkanski polotok. Ta meja še danes ni povsem razčiščena. M. Pak (1987) pravi, da Balkanski polotok nima niti enotne gorske pregrade, ki bi ga ločila od ostale Evrope, niti ni etnična in naravna celota. Splošno sprejete meje so Donava, Sava in Kolpa do Reškega zaliva.

Ob nekoliko natančnejših geoloških podatkih omenja Seidl tudi kamnine v idrijski okolici, ki večinoma zadržujejo vodo. Nasprotje temu so prepustne kamnine na Krasu. "Na teh tleh se je marsikje ustanovila gola kraška puščava, nasprotni peščenjak in lapor pa ustvarja blagodejno zelene oaze... Prijazni grič, na katerem stoji starejši del mesta Gorice, je po njem dobil svoje slovensko ime."

Za prebivalstvo pravi Seidl, da živi na ozemlju, ki so ga hoteli tako ali drugače razdeliti. Podrobneje opisuje, da žive na ozemlju Julijskih Alp in Krasa že nad tisoč let Slovenci, medtem ko so Italijani na Beneški ravnini vstevši bivšo avstrijsko Furlanijo. V mestih na obmejnem področju je prebivalstvo večinoma mešano ali priseljeno od drugod. Ob tem navaja zopet naslednje stališče: "Zavedamo se, da odloča za narodnostno omejitev poljedelsko kmetско prebivalstvo, ne pa vključeni drugorodni otoki."

Dokaj napredna je Seidlova pripomba, da sta razširitev različnega prebivalstva in orografsko-geološka meja podobna. Za Italijane je po njegovem

mnenju primernejša ravnina, naravi Slovencev pa bolj ugaja gorovje. V novejšem času, pravi Seidl, so šole, vojaška obveznost in uradi vplivali na napredujočo italijanizacijo, Slovence pa so odrinili do roba Beneške ravnine in v gorati svet.

Po takšnih razmišljanjih postavlja Seidl tudi predloge za mejo med Jugoslavijo in Italijo. Govori o treh variantah, pri katerih so pomembna narodnostna meja, razvodnica med Jadranom in Črnim morjem ter nekdanja italijansko-avstroogrška meja. Vendar pripominja: "Ako ima po nazorih plemenite človečnosti vsak zaveden narod pravico do združitve v enotni narodnostni državi, da se razvije v popolni politični in gospodarski samostojnosti, tedaj je upravičena edino in izključno le narodnostna meja. Popolno ujedinjenje Slovencev kot oddelka jugoslovanskega naroda Slovencev, Hrvatov in Srbov je za Italijo istega življenjskega interesa, kakor dopolnitev italijanskega narodnega ujedinjenja življenjski interes za jugoslovanski narod." Slovensko mejo postavlja do Tablje, Čedadada, Krmina in Tržiča. Narodnostna državna meja ima tudi pomanjkljivosti, še najbolj z obrambnega stališča. Skoraj utopična je izjava: "Toda ako bodoča mirovna konferenca ustanovi družino narodov in odpravi narodnostne spore ter onemogoči vojno, tedaj odpadejo vsi pomisleki zoper narodnostno mejo."

Po drugem variantnem Seidlovem predlogu naj bi državna meja potekala po razvodju med Jadranskim in Črnim morjem. Vendar bi bilo to sprejemljivo samo, če bi Italijani živeli do te črte. Pravi tudi, da bi bilo v tem primeru "zoper njih voljo odtrganih od svojih rojakov in izročeni sovražnemu italijanskemu gospostvu" precej Slovencev. Zelo trezno tudi razmišlja, da bi ob nameri Italije in njenem poželenju po jugoslovanskih primorskih pokrajinah to pomenilo za Jugoslavijo izgubo važnega in obsežnega ozemlja, za stotisoče rojakov pa zatiranje in narodno uničenje.

Za mejo po razvodju se Seidl ne ogreva. V skici, priloženi k razpravi, bi potekala čez Triglav, Blegoš, mimo Idrije, ki bi ostala na italijanski strani, naprej na Nanos in Snežnik. Žal je takšna meja v glavnem obveljala. Ob tem se Seidlu zdi zanimiv podatek, da je 29. oktobra 1918 prišel italijanski častnik s svojim oddelkom že preko Logatca. Tam ga je ustavil srbski častnik, kateremu je Italijan izjavil, da se ne zaveda prehoda čez demarkacijsko črto. Seidl je prevzel ta podatek iz časopisov, pravi pa, da ta del razvodnice ne more imeti kakega posebnega strateškega pomena.

Končno Seidl obravnava nekdanjo mejo med Avstrijo in Italijo, proti kateri ima vrsto razlogov.

Vsa svoja razmišljanja končuje z ugotovitvijo, da bi bila edina "prirodna meja" po robu Beneške ravnine od Tilmenta do Tržiča. Ta meja je utemeljena geološko, klimatsko, favnistično in floristično, tam pa se spremeni tudi prebivalstvo.

Žal Seidlova razmišljanja med politiki niso naletela na odmev, saj so prevladali povsem drugačni interesi.

Seidl je pisal v lepi slovenščini, uporabljal pa je nekatere skoraj svojevrstne izraze. Ob koncu jih pogledimo nekaj iz opisanega članka o državni meji. Jadranskemu morju pravi dosledno Adrija. Kanin je tudi Sivec, Vremščica je Vremšica, Snežnik je tudi Pivka planina, Hrušica je Hruška, Škofje je Škofji vrh. Za Notranjsko Reko piše, da se izteka v Tržaški zaliv na več mestih, "najoblastnejše" pri Devinu. Apnenec je "vladajoča" kamnina na Krasu. Ob flišu omenja balkanski peščenjak in lapor.

Vsako Seidlovo delo je vsestransko zanimivo. Razprava o bodoči meji med Jugoslavijo in Italijo pa je omembe vredna iz naravoslovnega, etničnega, gospodarskega in političnega stališča.

Literatura

- Grošelj, P., Rakovec, I. & Reja, O. 1936: Ferdinand Seidl (Ob sedemdesetletnici). *Proteus*, 3/3, 49-54, Ljubljana.
- Pak, M. 1987: Balkanski polotok. *Enciklopedija Slovenije*, 1, 180, Ljubljana.
- Pavlovec, R. 1992: Razmišljanje o Ferdinandu Seidlu kot geologu in seizmologu. *Dolenjski zbornik*, 36-43, Novo mesto.
- Pilon, V. 1965: Na robu. - *Slovenska matica*, 1-254, Ljubljana.
- Rakovec, I. 1943: Ferdinand Seidl. *Letopis Akademije znanosti in umetnosti*, 1, 261-290, Ljubljana.
- Seidl, F. 1907-1908: Kamniške ali Savinjske Alpe, njih zgradba in lice. *Slovenska zemlja*, 5, 1-255, Ljubljana.
- Seidl, F. 1913: Geološki izprehodi po Goriškem. *Socialna matica*, 1-40, Gorica.
- Seidl, F. 1918: Rastlinstvo naših Alp (Prispevek k poznavanju slovenske zemlje). *Zvezna tiskarna*, 1-224, Ljubljana.
- Seidl, F. 1919: Kod naj se potegne pravična državna meja med Jugoslavijo in Italijo? *Slovenski Narod*, 52/25-29, Ljubljana.
- Seidl, F. 1919: Kod naj se potegne pravična državna meja med Jugoslavijo in Italijo. *Odsek za zasedeno ozemlje*, 1-12, Ljubljana.
- Seidl, F. 1919: La future frontière politique entre la Yougoslavie et l'Italie. *Jugoslovanska tiskarna*, 1-15, Ljubljana.
- Tončič, L. 1992: Profesor Ferdinand Seidl. *Dolenjski zbornik*, 11-16, Novo mesto.

Ivica KAVČIČ

Po poteh prenosa ranjencev

*Start prvega pohoda
»Po poteh prenosa
ranjencev«, 1984.*

Iz foto arhiva Cirila Kumra

*«Ta pohod je edinstven. Vse je pripravljeno in predvideno, do zadnje pičice. Veličasten primer, kakršnega v zgodovini vojaške sanitete morda še ni bilo.»
(Franci Preis - vojni dopisnik med NOB)*

Nisem prva, ki pišem o pohodih po poteh prenosa ranjencev iz Primorske na Notranjsko v dneh od 13. do 19. avgusta 1944. Sem med mnogimi, ki globoko spoštujejo spomin na partizansko saniteto in

ki se z veseljem udeležujejo spominskih pohodov. Zdi se mi, da s tem, ko se še sam malo potrudiš, laže dojameš vse napore, ki so bili potrebni za organizacijo in izvedbo tega edinstvenega podviga. Zelo sem vesela, da se zanimanje zanj iz leta v leto povečuje in da je vsako leto več mladih, kar daje upanje, da se bodo uresničile besede dr. Darinke Sobanove iz pogovora v tej številki Idrijskih razgledov:

"Kljub poskusom razvrednotenja sem prepričana, da bo spomin na narodno osvobodilno borbo, tudi ko nas več ne bo, ostal, tako kot ostane stoletja lepa stara freska. Četudi jo večkrat na debelo omečejo z beležem, se pri strokovnem odkrivanju pokaže v lepoti barv in vrednosti, ker je pač nastala "al fresco", v sveže, v živo telo slovenskega naroda."

Nekajkrat sem na prošnjo občinskega odbora Zveze združenj borcev NOV Idrija-Cerkno imela priložnostni nagovor ob grobišču padlih med NOB na Vojsčici. Bila sem prijetno presenečena, s kakšno zbranostjo so me pohodniki poslušali, ko sem poskušala nanizati nekaj dejstev iz bogate zgodovine NOB na Vojskarski planoti, o divjanju okupatorja in njegovih sodelavcev v zadnji ofenzivi in še posebej o sijajno izvedeni akciji prenosa 80 ranjencev iz Novakov do Nadleska v Loški dolini, na katero se nanaša uvodni citat vojnega dopisnika Francija Preisa. Govorila sem o tistem, kar je tudi mene prevzelo. O tem, kako je bila poleg samih bolnišnic sijajno organizirana lekarniška služba, ki je dobivala material od domačih zdravnikov in lekarn pa tudi iz tujine, iz Milana, Prage, Dunaja, kako je delovala ortopedska delavnica v Cerknem, pa milarna, kjer so iz loja zaklanih živali izdelali do 1500 kg mila na mesec. O tem, kako so domačini v teh siromašnih, odročnih strminah na levem bregu Idrijce med voj-

no skrivali in zdravili skupno kar 279 ranjencev, o čemer piše dr. Pavla Jerina-Lah takole:

"Pokrajina od Krnic do Jagršč in Šebrelj je prijazna, senožeti se menjajo z ne preveč gostimi bukovimi gozdovi, sem in tja smrekovimi. Tu ni bilo prostora za konspirativno bolnico. Ranjence so varovali na domačijah, nenaseljenih in opuščeni in pri njihovih sosedih. To je bilo območje samotnih kmetij. Kadar je bilo potrebno, so ranjence selili iz enega naselja v drugo."

Velik vtis so name naredile številke o tem, koliko zdravnikov in medicincev je sodelovalo v NOB. Saj sem vedela, da jih je bilo veliko, da jih je mnogo delalo za OF tudi na terenu, v rednih bolnicah, da so mnoge tudi zaprli in pobili kot talce. Ampak številke so vedno posebej zgovorne. Navajam jih po knjigi Mirka Fajdige V objemu človečnosti. Od 757 zdravnikov, kolikor jih je bilo v Sloveniji pred vojno, jih je odšlo v NOV 244. Letno je bilo na ljubljanski univerzi vpisanih do 300 študentov medicine. V partizanih jih je bilo 260. V teh številkah in še v vseh drugih, ki govorijo o medicinskih sestrah, bolničarjih in domačinih, se skriva odgovor, zakaj je bila slovenska partizanska saniteta tako sijajno organizirana.

Spominski pohodi so priložnost, da o vsem tem premišljujemo, se pogovarjamo in predvsem, da poslušamo pričevanja neposrednih nosilcev vseh teh dejavnosti. Srečanja z dr. Pavlo in drugimi predstavniki partizanske sanitete so pohodnikom velika moralna nagrada po napornem 8-urnem pohodu. Obojestransko veselje se kaže v objemih, rokovanjih, izrečenih in še večkrat neizrečenih besedah, v tradicionalnem šopu korenja in sveže nabranem

*Dr. Pavla Jerina – Lah na zaključni slovesnosti
na Vojskem, 31.8.1996.*

Foto Rafael Podobnik

poljskem cvetju za spoštovano partizansko zdravnico, ki se s svojo neomajno voljo bori in ne dopušča, da bi se prijela laži in da bi izničili vse, kar je bilo narejenega z nečloveškimi napor iz velike ljubezni do domovine.

Glavna vzpodbuda za to, da sem se lotila tega pisanja, je bilo dejstvo, da je lansko leto z rekordno udeležbo 300 pohodnikov nastala nekaka prelomnica v organizacijskem smislu. Če je za 50 do 70 pohodnikov, kolikor jih je bilo vse tja do leta 1996, odlično skrbel en sam, zahteva tako povečano število večjo skupino, ki bo skrbel za organizacijo. Zdelo se mi je tudi, da je primeren čas, da se zapiše kronika nastajanja in spreminjanja pohodov, kar je brez oklevanja storil dosednji organizator Ciril Kumar.

Ko sem iskala slikovno gradivo, kot dopolnilo k tekstu, sem se spomnila, da vsako leto srečujem na pohodih ali na srečanjih v Mrzli Rupi dr. Rafaela Podobnika - mojstra umetniške fotografije, ki spremlja dogodke s svojo kamero. Zaprlosila sem ga za nekaj posnetkov, ki mi jih je takoj prijazno poslal. V telefonskem pogovoru mi je povedal nekaj svojih vtisov, ki so se mi zdeli enkratni in vredni zapisa. Zaprlosila sem ga, če mi jih lahko posreduje. Zdaj so tu, skupaj z njegovimi izjemnimi fotografijami. Iskreno se mu zahvaljujem!

Skupina prvih pohodnikov od Želina do Vojskega. Tretja z leve v drugi vrsti je dr. Pavla Jerina – Lah, četrta Janez Klemenčič, 1990.

Iz foto arhiva Cirila Kumra

Rafael Podobnik: "Zakaj fotografsko spremljam srečanja osebja in ranjencev SPVB PAVLA ter pohode po poteh prenosa ranjencev? Kot zmeraj je odgovorov več. Ko je dr. Pavla odkrila, da fotografiram svet njene bolnišnice in obeh okrevališč, je postala stalna obiskovalka mojih razstav. Včasih mi je bilo kar nerodno, saj me krepko zanaša v druge tematike. Drugi vzgib je moja predanost partizanskemu boju in socialni miselnosti. In kar je najdragocenejše, ko dr. Pavlo srečaš na njenem in našem H(h)udem polju, pisanem hkrati z veliko in malo začetnico, marsikaj človeško zamotanega postane življenjsko preprosto. Dokler bo z nami, se bodo na Hudem polju, Vojskem in v Mrzli Rupci dogajala razsvetljenja. Človeška, duhovna in umetniška!

Že med partizanjenjem je prestala več kot lahko naložimo mladi zdravnici. Ni čudno, da jo imajo

domačini še danes za svojo. V novi državi se sooča s termiti polpretekle zgodovine in ideološkimi pomijami. Vsemu navkljub ostaja pokončen Človek z veliko začetnico. Z rahlo nejevoljo ter pogumno vdanostjo nosi poslanstvo pomnika in kažipot. Ko jo povabijo na časten prostor poleg ministra, se zna s prešernim nasmehom skloniti k tebi in reči: Tako sem vesela, da mi možgani še delajo. Ne morejo se delati norca iz mene!"

Kronika spominskih pohodov po poteh prenosa ranjencev iz Primorske na Notranjsko

Ne glede na to, da je vse zapisano v virih, ki jih navajam, mislim, da je samo akcijo prenosa ranjencev treba umestiti v okvir tedanjih vojnih dogodkov. Izbrala sem nekaj najbolj zgovornih podatkov.

Od 19. julija do 12. avgusta leta 1944 je na Primorskem divjala huda sovražnikova ofenziva, imenovana "Poletna". 11. junija so na območju današnje občine Cerkno Nemci požgali 6 vasi: Reko, Jagršče, Šebrelje, Lazec, Plužnje in Otalež.

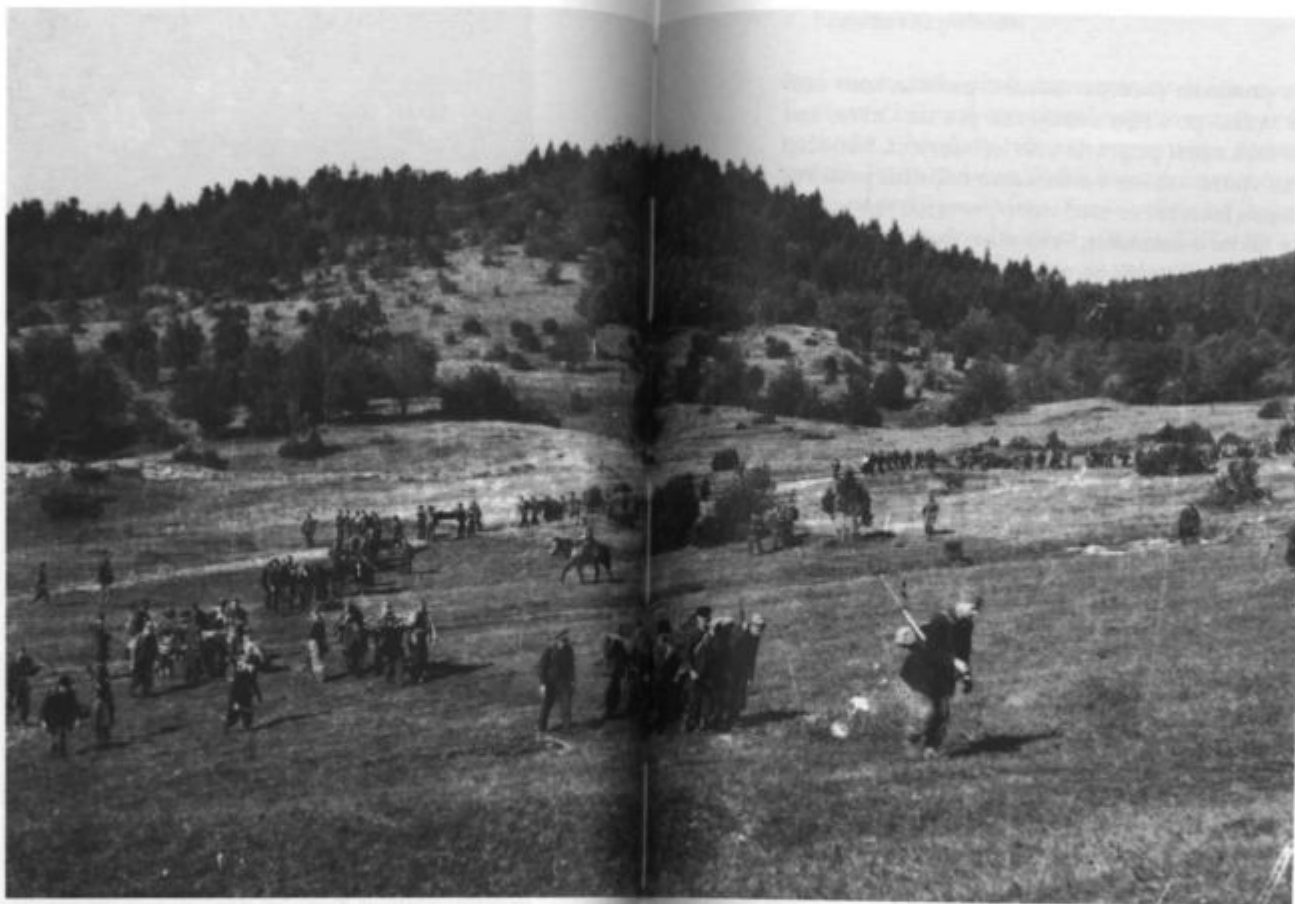
Le nekaj dni za tem, 15. junija, je bilo izdano okrevališče bolnice Pavla v Peklu v Krnicah, kjer se je takrat zadrževalo okrog 30 ranjencev. Nemci in domobranci so se skrivoma pretihotapili v njegovo bližino, ustrelili stražarja in nato v gorečo hišo pri Erjavcu vrgli pet domačinov in 19-letno bolničarko Anico Prebil. Ranjenci so se k sreči razbežali, ko so zaslišali strel, s katerim je bil ubit stražar.

6. junija 1944 so se izkrcali zavezniki v Normandiji. Pričakovalo se je tudi izkrcanje v Istri in Dalmaciji. Štab 9. korpusa je zato upravičeno pričakoval, da bo sovražnik še siloviteje napadel in usmeril vse svoje sile v čiščenje zaledja Istre, to pa je bilo območje delovanja korpusa in tudi območje, kjer sta bili stacionirani obe partizanski bolnici Franja in Pavla. Poveljstvo korpusa se je zato odločilo, da zaradi zagotovitve kar največje varnosti premesti vsaj najtežje ranjence iz obeh bolnic na Notranjsko, od koder bi jih z improviziranega partizanskega letališča Nadlesk prepeljali z letali do italijanskega pristanišča Bari. Maja 1944 so namreč zavezniki sporočili glavnemu štabu NOV Slovenije, da so pripravljene sprejeti v svoje bolnišnice v južni Italiji večje število ranjenih borcev. Iz Nadleska so tako v času med 21. julijem in 9. septembrom 1944 s 13 poleti odpeljali 608 ranjencev in invalidov, od tega 80 iz Franje in Pavle. Z letališča v Beli krajini so septembra 1944 zavezniška letala s tremi poleti prepeljala v Bari 119, od februarja do aprila 1945 pa s 36 poleti kar 2128 ranjencev, invalidov in bolnih borcev.

Zapis organizatorja pohodov Cirila Kumra

Pohode je vsa leta doslej organiziral občinski odbor Zveze združenj borcev NOV Idrija-Cerkno, neposredno tajnik te organizacije Ciril Kumar, ki jih je takole opisal:

"Pobud, da bi se ta velika humanitarna akcija na nek način obeležila, je bilo v povojnem obdobju, ob raznih priložnostih kar precej. V pisni obliki jo je

Prešernova in Gradnikova brigada sta 28. in 29. avgusta leta 1944 prenesli ranjence iz partizanskih bolnišnic 9. korpusa "Franje" in "Pavle" na letališče Nadlesk pri Kozarščah v Loški dolini za evakuacijo v Bari v Južno Italijo, kjer so bile baze NOV Jugoslavije.

leta 1982 prvi dal pokojni Janko Kenda iz Cerknega, v imenu Zveze združenj borcev NOV Cerkno. V njej ni bilo konkretnega predloga, kako naj se akcija obeleži. Morda tudi zato ni prišlo veliko dlje od pobude."

Resnejša akcija se je začela leta 1984, ko je domicilni odbor 31. divizije predlagal, da se na Mačkovcu na Ravbarkomandi pri Postojni postavi spomenik partizanski saniteti. Ta kraj je bil izbran zato, ker je bil prav tu najtežji del poti prenosa ranjencev preko železniške proge med Ljubljano in Trstom. Sprejet je bil tudi predlog, da se na dan odkritja spomenika pripravi pohod po trasi prenosa ranjencev od Cerknega do Mačkovca. Pohodna kolona naj bi štela maksimalno 50 udeležencev. Sodelovale naj bi občine Idrija, Ajdovščina, Postojna in Cerknica, v pohod pa bi bili vključeni pripadniki Teritorialne obrambe, vojske, mladine in sanitetne službe iz vojašnice v Mariboru, ki je nosila ime po 31. diviziji. Sprejeti so bili načelni dogovori, kako naj pohod poteka, ni pa bilo konkretnega načrta poti in predvsem ni bilo določeno, kdo bo pohod vodil.

Ker sem že imel nekaj izkušenj z organizacijo raznih drugih pohodov, sem na lastno iniciativo šel po predvideni trasi in izdelal točen urnik pohoda z vsemi postanki in drugimi podrobnostmi. Ko je na naslednji seji iniciativnega odbora zopet vse kazalo, da ne bomo prišli do zaključka, sem pokazal svoj program, ki sem ga bil napisal. Srečko Tušar in Ivo Miklavčič sta mi ga tako rekoč iztrgala iz rok in odšla z njim, še danes ne vem kam. Čez nekaj dni sem dobil sporočilo, da je moj program sprejet in da sem imenovan za vodjo pohoda. In tako sem "notri padel".

Tridnevni pohodi

Prvi spominski pohod se je začel 21. avgusta leta 1984 ob 7. uri zjutraj v Cerknem pred gasilnim domom z odkritjem spominske plošče. Namesto 50 se je zbralo le 39 pohodnikov. Zatajili sta občinski organizaciji mladine in teritorialne obrambe. Po svečanosti pred gasilnim domom smo skupaj s šolsko mladino in drugimi prisotnimi krenili do partizanske grobnice, kjer smo položili venec. Z avtobusom smo se prepeljali do Želina, od tu naprej pa peš proti Krnicam. Že kmalu nad Želinom nas je začel namakati dež, ki je nato vztrajal vse tri dni pohoda.

Prvi večji počitek smo imeli na Vojskem. Tu smo tudi prenočili. Zgodaj zjutraj smo krenili proti Hudemu polju, kjer so nas že čakali nekdanji ranjenci in osebje SVPB Pavla. Zelo lep kulturni program nam je pred spomenikom pripravila mladina iz Nove Gorice. Nato smo šli naprej čez Trnovski gozd na Male Lazne, kjer naj bi imeli okrog tretje ure kosilo v gozdarski koči. Pospešili smo korak, da bi bili čimprej tam. A kakšno razočaranje, koča je bila zaklenjena. Gozdar, ki je bil zadolžen, da nas sprejme pod streho, je bil na to pozabil in je odšel na Lokve. Vojska, ki nam je pripeljala hrano, je bila sicer točna, a kaj, ko nam niso mogli postreči na prostem in na dežju. Ni nam preostalo drugega, kot da gremo naprej do 7 km oddaljene Predmeje.

Tu smo bili na naše veliko veselje deležni izredno lepega in toplega sprejema. V topli, zakurjeni gostilniški sobi smo se lahko preoblekli in posušili, postregli so nam z obilnim vojaškim kosilom in tudi za moč se je kaj našlo.

Po postanku pred partizansko grobnic, smo nato še vedno po dežju nadaljevali pot do Otlice, kjer so nam zopet pripravili zelo lep sprejem. Naslednji dan zjutraj smo se z avtobusom odpeljali proti Postojni (tako, kot so med vojno prevažali ranjence, le da takrat s kamioni). Pred staro pošto na Hrušici nas je čakal vodič, da nas bo vodil po gozdnih cestah do Bukovja in Mačkovca. Ni se bil prepričal, če so gozdne ceste prevozne in tako smo se naenkrat znašli pred cestno zaporo. Nekaj krepkih fantov in vojakov je ta problem rešilo. Do prireditvenega prostora je potem šlo vse gladko. Na proslavo smo prišli pravočasno.

Po prvotnem predlogu naj bi bil samo ta pohod. Ker pa so bili, kljub nezgodam, udeleženci nad pohodom navdušeni, je bila sprejeta odločitev, da z njimi nadaljujemo tudi naslednja leta. Zadolžili so me, da izdelam program. Predstavniki občin Cerknica in Postojna se niso strinjali, da bi bil zaključek pohodov na Mačkovcu, in tako je bilo sprejeto, da bodo ti v Nadlesku v Loški dolini, na prostoru medvojnega partizanskega letališča.

Vsi tridnevni pohodi - skupaj jih je bilo 6 - so potekali po ustaljeni poti. Bili so enkratni. Organizacija nam je vedno dobro uspela. Na zadnjem, leta 1989, so sodelovali pripadniki vojske, borcev NOV in planincev. Največ jih je bilo iz idrijske občine, veliko tudi iz Nove Gorice in Tolmina, po nekaj pa še iz Kočevja, Grosuplja, Litije, Ljubljane, Kranja in celo iz Zagreba.

Enodnevni pohodi

Prvi enodnevni pohod smo organizirali leta 1990. Ker sem si bil pred tem zlomil nogo in sem še vedno hodil z berglami, sta vso organizacijo skrbno speljala Franc Radej in Zofka Bogataj, finančno pa nas je podprla 31. divizija. Pot je peljala od Želina preko Vojskega do Miklajča (gostilna Alič) v Idrijo. Pokazalo se je, da je kar precej nevarna, saj nas je zatekla noč že kar kmalu pod Aličem in smo morali po temi preko Rejca in Razpotja v Idrijo.

Leta 1991 smo zato spremenili traso tako, da smo šli z Vojskega preko Škratovca in Šturmovca v Srednjo Kanomljo, od koder smo se v Idrijo odpeljali s kombiji in osebnimi avtomobili. Tudi ta varianta ni bila najboljša, saj nas je zopet zajela tema kar kmalu pod Vojskim.

Leta 1992 smo prvič organizirali avtobusni prevoz z Vojskega v Idrijo. Vse prejšnje nevarnosti za pohodnike so bile tako odstranjene.

Število pohodnikov se iz leta v leto povečuje. Že leta 1992 jih je bilo preko 50, leta 1996 preko 70 in leta 1997 preko 100. Leta 2000 smo preseгли število 200. Zadnjega pohoda v letu 2001 se je udeležilo le nekaj manj kot 300 pohodnikov.

Leta 2000 so svojo pohodno kolono prvič organizirali tudi člani društva "Gora" s Predmeje. Njihova pot pelje od Predmeje preko Mrzle Rupe na Vojsko, kjer se priključijo proslavi. Istega leta so se nam prvič priključili tudi rejci konj iz Kanomlje. Leta 2001 pa se je na Oblakovem Vrhu vključilo še nekaj starejših pohodnikov, za katere je celotna trasa prezahtevna."

Tako zaključuje svojo pripoved Ciril Kumar in predlaga, da bi se v bodoče oblikovala posebna skupina ljudi, ki bi bila kos organizaciji za tako povečano število pohodnikov.

Da pa ne bomo samo resni, zaključujem prispevek z anekdoto:

Pohodov se redno udeležuje tudi Janez Klemenčič iz Spodnje Idrije, ki nosi že krepko čez 8 križev. Njegova hoja je še vedno čvrsta in živahna, na poti prehiti marsikaterega mlajšega. Na predzadnjem pohodu pa je naenkrat začel zaostajati. Cirila je zaskrbelo, počakal ga je in povprašal: "Kaj je Janez, je kaj narobe?" "Ja," je odgovoril Janez, "hči ima težave s sapa."

Viri

- Ambrožič, L. - Novljan, Bidovec, F., Petelin, S. - Vojko: Evakuacija ranjencev s Primorske na Notranjsko. Zdravstveni vestnik, Ljubljana 1984.
- Beričič, M.: Ob 50-letnici prenosa ranjencev iz Primorske na Notranjsko ter 11-letnici pohoda po poteh ranjencev avgusta 1944. leta. Idrijski razgledi, XXXIX-1994.
- Fajdiga, M.: V objemu človečnosti. Partizansko zdravstvo na Slovenskem 1941-1945. Zveza društev vojnih invalidov Slovenije, Ljubljana 1998.
- Jerina-Lah, P.: Partizanska bolnišnica Pavla v Trnovskem gozdu. Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, Ljubljana 1994.
- Kumar, C.: Kronika pohodov po poteh prenosa ranjencev s Primorske na Notranjsko. Zapis iz leta 2001.
- Petelin, S.: Gradnikova brigada. Založba Borec in revija Naša obramba, Ljubljana 1983.
- Petelin, S.: Vojkova brigada. Založba Borec, Ljubljana 1987.
- Šinkovec, Č.: Oblaki nad sončno deželo. Zavod Borec, Ljubljana 1963.

Igor DAKSKOBLER, Rafael TERPIN

Bertolonijeva orlica in mrežasti pojalnik nad povirjem Belce

Bralcem Idrijskih razgledov je slikovita, strma pobočja Trnovskega gozda nad desnim bregom Belce pred leti podrobno opisal eden od avtorjev tega prispevka, v članku z naslovom Gamsarica (Terpin, 1992). Tudi nastanek pričujočega zapisa je njegova zasluga, saj je bil prijazno pripravljen nekega zgodnjega poletnega dne (26. 6. 2001) voditi tolminskega gozdarja po delu te zanimive prečne lovske poti, in sicer od Putrihovich klavž skozi Peske (V pesku) in Pod strešino do pod Vratc ter naprej v Črno drago. Tokrat sva bila pozorna predvsem na rastline in rastlinske združbe. Marsikaj zanimivega o njih je bilo že zapisano v omenjenem članku, zato tega ne bova ponavljala. Najbrž bo držalo, to za zdaj ve le eden od naju (R. Terpin), da je najlepši čas za botanični obisk tega predela pomlad, ko cvetijo volčič (*Scopolia carniolica*), svišči in jegličiči, med slednjimi tudi znameniti idrijski (*Primula x venusta*). Vsekakor so osojna, strma, skalnata dolomitna pobočja

Prepadna, skalnata
pobočja na desnem
bregu Belce nad Črno
drago

pod Putrihom in Ciganskim vrhom, ki ležijo v višinskem pasu od okoli 700 do 1100 m, po površju in ekoloških razmerah precej podobna nekoliko severneje ležečim Govcem nad dolino Trebuše. Podobnost opazimo tudi v rastlinstvu. Police in nekatere žlebove porašča bukov gozd s posamično primesjo jelke, smreke, gorskega javorja, alpskega negnoja, črnega gabra, jerebike in tu in tam celo velikega jesena. V zgornji grmovni plasti je pogosta bodika (*Ilex aquifolium*), tiso pa sva opazila le pod Putrškim robom. V spodnji grmovni plasti je obilo sleča (*Rhododendron hirsutum*). V najbolj skalnatem delu nad desnim bregom Belce gorvodno od Putrihovitih klavž lahko to bukovje v glavnem uvrstimo v asociacijo *Rhododendro hirsuti-Fagetum*, to je v gozd bukve in dlakavega sleča, ki na precejšnjih površinah uspeva tudi v strminah Govcev. Tam so najbolj izpostavljeni skalni rogļji porasli s črnim borovjem (*Fraxino orni-Pinetum nigrae*). V Gamsarici črnega bora nisva opazila. Podobno skrajna rastišča tu porašča v glavnem združba črnega gabra in malega jesena (*Ostryo carpinifoliae-Fraxinetum orni*), deloma tudi združba črnega gabra in dlakavega sleča (*Rhododendro hirsuti-Ostryetum*). Vmes je precej krajev, kjer so tla za uspevanje gozda preskromna, to je melišč, kamnitih travišč z obilno modriko (*Sesleria albicans*), grmišč dlakavega sleča in gole vrbe (*Rhododendro hirsuti-Salicetum glabrae*) in združb predalpskega prstnika v skalnih razpokah (*Potentilletum caulescentis* s. lat., *Primulo carniolicae-Potentilletum caulescentis*).

Gozd bukve
in dlakavega sleča
(*Rhododendro hirsuti-Fagetum*) – Gamsarica.

Opazovala sva torej v glavnem znanke s podobnih rastišč v Govcih. Med njimi sta bili med bolj zanimivimi npr. kosmata škržolica (*Hieracium villosum*) in najmanjši alpski zvonček (*Soldanella minima*). Slednjega sva opazila v vlažnih skalnih razpokah v kraju, ki mu lovci pravijo V pesku (okoli 820 m n.m.v.), v okolici Putrihovich klavž pa ga je videl tudi T. Wraber (pisno sporočilo 13. 12. 2001). V strmih žlebovih in ostenjih bi se obetalo morda kakšno presenečenje, sva si rekla, in nekajkrat poskušala zaplezati v brezpotje. Pa naju je tisto presenečenje počakalo kar tik ob stezi, Pod strešina (Pad strišna). Tam sva zagledala nežno, precej nizko Bertolonijevo orlico (*Aquilegia bertolonii*), tudi znanko izpod Poldanovca in Zelenega roba, za katero pa prej nanjo nisva pomislila, da bi jo lahko srečala tu v Gamsarici. Rasla je pod potjo, v gruščnatem žlebu, okoli 840 m visoko, v meliščni združbi golega lepena (*Adenostyles glabra*) in pisane šašuljice (*Calamagrostis varia*) ter redko in posamično nad potjo, deloma v podobni združbi v žlebu, deloma v skalnih razpokah s čvrstim šašem (*Carex firma*), kranjskim jegličem (*Primula carniolica*), skalno špajko (*Valeriana saxatilis*), rumenim miljem (*Paederota lutea*), slečnikom (*Rhodothamnus chamaecistus*), predalpskim prstnikom (*Potentilla caulescens*) in še nekaterimi drugimi vrstami. Devet dni kasneje, ko smo to nahajališče ponovno obiskali, smo našeli enajst cvetočih primerkov. Drugod ob poti je nisva opazila. Kako je pravzaprav ta orlica razširjena v Sloveniji? Andrej Podobnik (1999: 128)

Prvi opaženi primerek Bertolonijeve orlice (*Aquilegia bertolonii*) pod lovsko potjo pri kraju Pod strešina (Pad strišna).

Foto Rafael Terpin, 26. 6. 2001

Bertolonijeva orlica (Aquilegia bertolonii)
v polnem cvetenju ob Gamsarici
devet dni kasneje. -

Foto Igor Dakskobler, 5. 7. 2001

piše, da raste na kamnitih alpskih traviščih in v grušču v Julijskih in Kamniško-Savinjskih Alpah ter v Trnovskem gozdu. Njeno arealno karto je izdelal T. Wraber (2001), po njem pa so jo povzeli tudi Jogan in sodelavci (2001: 42) v Gradivu za Atlas flore Slovenije. V tej karti je naše novo nahajališče Pod strešino nad Belco (0049/2, UTM VL19) že upoštevano (temelji pa na ustnem sporočilu R. Terpina prof. Wraberju). Doslej smo Bertolonijevo orlico opažali v Govcih (v grušču in v skalnih razpokah pod Poldanovcem in Zelenim robom) ter v južnih Julijskih Alpah (npr. na meliščih pod Konjskim vrhom, v Prodih in ob Proščku v povirju Kneške grape, v Krnici pod Voglom, v dolini med Tolminskim Migovcem in Škrbino ter v Močilih nad planino Dobrenjščica). Bertolonijeve orlice ne smemo zamenjevati z nekoliko podobno in na podobnih rastiščih uspevajočo Einselejevo orlico (*Aquilegia einseleana*). Prva je navadno le eno- ali dvocvetna, cvetovi pa so večji, modri ali modrovijolični, nekoliko podobni cvetovom črnkaste orlice (*A. nigricans*). Druga je pogosto večcvetna in ima manjše cvetove (glej A. Podobnik, 1999: 127). Te razlike je v Julijskih Alpah opazil že Tommasini (1837: 85), ki takšno eno-, največ dvocvetno nizko orlico z velikimi modrovijoličnimi cvetovi omenja v okolici Krnskega jezera. Nenavadno orlico je uvrstil v takson *Aquilegia viscosa*, v oklepaju pa je z vprašajem napisal, da bi lahko to bila tudi vrsta *A. nigricans* Reich. Kot vrsto *Aquilegia bertolonii* jo je v bohinjskih Julijskih Alpah prvi izrecno omenil

(prepoznal) botanik dr. W. Lippert, v ekskurzijskem protokolu (navajamo po T. Wraber, 2001: 37), verjetno prvo pisno objavo o njenem uspevanju v naših krajih pa zasledimo v članku T. Wraberja (1980: 173), v seznamu vrst meliščne združbe pod Voglom (na ta podatek nas je opozoril prof. T. Wraber, v pismu 13. 12. 2001, zanj in za druge posredovane informacije se mu prisrčno zahvaljujeva). Geografsko so nahajališča v naših Alpah precej oddaljena od nahajališč v severozahodni Italiji (od Primorskih Alp do Apuanskih Alp v severnih Apeninih), kjer je, po Pignattiju (1982: 334), njen doslej znani areal (in jo torej Italijani obravnavajo med endemiti). Rastlinski sistematiki (pri nas sta ji doslej pozornost posvečala predvsem T. Wraber in A. Podobnik) bodo morda v prihodnje, s primerjavo primerkov populacij iz disjunkta (ločenega dela areala) v Sloveniji in iz glavnega areala v severozahodni Italiji, prišli do novih spoznanj in tudi drugačnega taksonomskega vrednotenja. Ker Bertolonijeva orlica sodi v seznam evropsko pomembnih vrst (T. Wraber, 2001), vsekakor zasluži našo pozornost in jo lahko prištejemo botaničnim znamenitostim krajinskega parka Zgornja Idrija.

Ob tej lepi in trdoživi orlici sva se kar precej obirala s fotografiranjem, ob tem pa skoraj prezrla v bližini (Pod strešino, okoli 860 m n.m.v., 0049/2) rastočega, precej manj uglednega, a kar postavnega mrežastega pojalnika (*Orobancha reticulata*). Ta parazitska rastlina brez klorofila se pogosto, tako tudi v Gamsarici, gosti pri lepkem osatu (*Cirsium erisithales*). Mrežasti pojalnik je, vsaj po doslej znanih podatkih (najbrž

pa marsikje tudi spregledan), kot piše Ravnik (1999: 500), v Sloveniji razmeroma redek. Opazili naj bi ga v Julijskih in Kamniško-Savinjskih Alpah. Melzer (1996: 7) in kasneje tudi T. Wraber (2000: 22) sta ga našla pod Snežnikom (to je edino nahajališče v arealni karti, ki so jo objavili Jogan in sodelavci, 2001: 267). Pri naših raziskavah smo ga doslej spoznali še nad Orlejško grapo v Govcih (9949/3, 1100 m n. m. v., det. I. Dakskobler, začetek avgusta 1997), ob cesti Sorica-Soriška planina (9750/3, na vznožju Dravha, okoli 1200 do 1250 m n.m. v., det. I. Dakskobler, 3. 8. 2000), na primorski strani pod Črno prstjo in na grebenu te gore (9749/4, 1400 do 1750 n.m.v., det. I. Dakskobler, 27. 7. 2001, gostitelj je bil debelolistni bodak - *Carduus crassifolius*) ter pod Tolminskim Migovcem (9748/4, okoli 1280 m n.m. v., det. I. Dakskobler, 23. 7. 2001). Mrežasti pojalnik sva opazila tudi v Črni dragi, ob poti na levem bregu Belce, okoli 650 m visoko, v gozdu bukve in kresničja (*Arunco-Fagetum*).

V Črni dragi, v že nekoliko manj divjem svetu, kjer ni bilo več potrebno paziti na vsak korak, se je torej končal najin izlet v enega izmed botanično zelo privlačnih in zanimivih predelov krajinskega parka Zgornja Idrija. Koliko jih je v teh grapah in grivah še podobno mikavnih, si je mislil tisti med nama, ki ta lepi in divji svet žal še veliko preslabo pozna, čeprav je pozno jeseni zdaj že davnega leta 1981 v družbi vzornega učitelja, revirnega gozdarja Milana Mohoriča, naredil prav tu prve poklicne gozdarske korake.

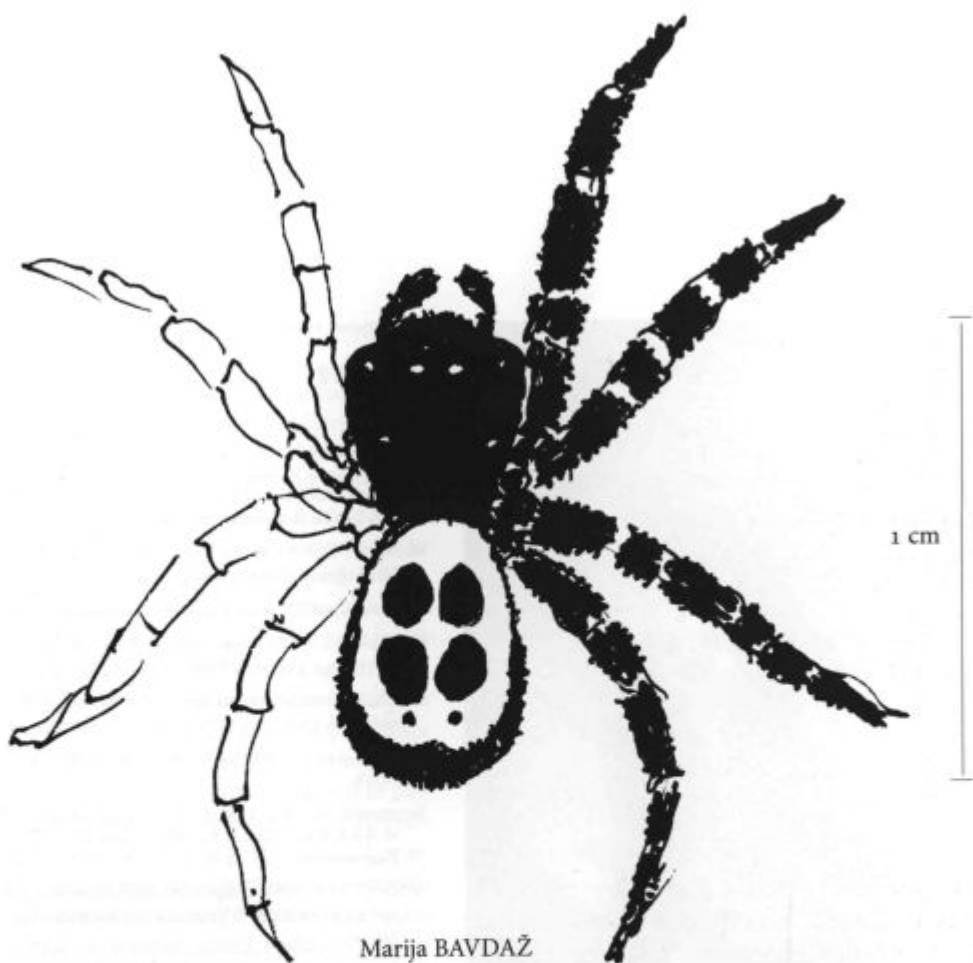

Mrežasti pojalknik (*Orobancha reticulata*)
zajeda lepki osat (*Cirsium erisithales*)

Literatura

- Jogan, N., Bačič, T., Frajman, B., Leskovar, I., Naglič, D., Podobnik, A., Rozman, B., Strgulc-Krajšek, S. & Trčak, B., 2001: Gradivo za Atlas flore Slovenije. Center za kartografijo favne in flore, Miklavž na Dravskem polju, 443 s.
- Melzer, H., 1996: Neues zur Flora von Slowenien und Kroatien. Hladnikia 7: 5-10, Ljubljana.
- Pignatti, S., 1982: Flora d'Italia. Vol.1. Edagricole, Bologna, 790 s.
- Podobnik, A., 1999: *Ranunculaceae*. V: Martinčič, A. et al.: Mala flora Slovenije, s. 104-129, Tehniška založba Slovenije, Ljubljana.
- Ravnik, V., 1999: *Orobanchaceae*. V: Martinčič, A. et al.: Mala flora Slovenije, s. 497-500, Tehniška založba Slovenije, Ljubljana.
- Terpin, R., 1992: Gamsarica. Idrijski razgledi 36 (1991/2), s. 65-68, Idrija.
- Tommasini, M., 1837: Ausflug von Görz auf die Kren-Alpe und in das Reibler - Thal in Kärnthen. Flora 20 (1): 65-79, 81-96, Regensburg.
- Wraber, T., 1980: Über einige neue oder seltene Arten in der Flora der Julischen Alpen (IV). Studia Geobotanica 1 (1): 169-178, Trieste.
- Wraber, T., 2000: Botanično raziskovanje na Snežniku. V: Čeligoj, V. (ur.): Knjiga o Snežniku, s. 14-24, Planinsko društvo Snežnik, Ilirska Bistrica.
- Wraber, T., 2001: *Aquilegia bertolonii* Schott. V: Wraber, T. & A. Martinčič: Flora, s. 35-37. V: Kryštufek, B. et al.: Raziskava razširjenosti evropsko pomembnih vrst v Sloveniji, Prirodoslovni muzej Slovenije, Ljubljana.

Srečanja na Idrijskem

4. del: Črni pajek –
Eresus niger (Petagna)

Če se zamislimo v preteklost travnatih strmin nad Idrijo, nas mora prevzeti spoštljivo občudovanje garaškega dosežka prednikov v tem podnebju, kjer obilje padavin nepretrgoma silovito vzpodbuja nadvlado gozda.

Na primer hrib svetega Antona – Rožni hrib: ta pobočja so izsekali skoraj gotovo pred petsto leti, saj je bil les za žgalnico tu najbolj pri roki. Brennhütte = Prejnuta! Potem so imeli v teh strminah vsaj trije rodovi za sto let in več mukotrpnega dela z ruvanjem štorov, izkopavanjem skal in končno še s pašo. Dokončno so hrib zgladili s košnjo. S svojo počiščeno podobo je nato zlasti z južne strani – iz naselja – naravnost terjal cerkvico vrh temena. In so jo zgradili (1678). Tisti križev pot je res primeren pomnik onih časov.

A na južni strani najdemo med travo še drugi pomnik onih časov, namreč komaj ped velike poganjke črnih gabrov in malih jesenov. Od poseka naprej si rodovi njihovih mladice zaman prizadevajo, da bi travo in zeli spravili podse ter si spet prilastili nadvlado, ki je po naravi njihova pravica. Vsakoletna košnja jim možnost za uveljavitev znova in znova spodreže. Tako košnja do današnjih dni tu ohranja kraljestvo sonca, ki zvablja semkaj rod za rodod prebivalce mestnega kotla, saj tu meščanom sije sonce najbližje, najtopleje in največ ur na dan. Razgled je vrtoglav, orlovski; brezčasen je in tolažilen, če daš očesu, da zleti do obzorja nad masivnim

gozdnim reliefom; zanimivo zgodovinski je, če se oko ustavlja na dnu doline in drsi od mravljišča do mravljišča ljudskega pehánja ob blesteči Idriji, ob vklenjeni Nikovi. Marsikateri »starš« pritovori sem gor svojega malčka na sleherni sončni dan. In prav tu na južni poti, ki vodi proti cerkvici, sem pred tremi leti doživela prav posebno srečanje.

Tod sem šla, ko se je s travnate strmine čez ilovnati usek mimo materine dušice in ostre homulice, male strašnice in razcvetelega gadovca prikazal ter se odločno napotil čez cesto – znamenit pajek! Saj sem komaj verjela svojim očem, ali zmotiti se pri prepovedovanju te živalce pač ni mogoče:

Kot droben grah velik zadek je cinobrasto rdeč in označen s štirimi velikimi črnimi pikami; ta rdečina še bolj žari zaradi črno žametastega glavoprsja in sprednjih dveh parov krepkih, črnih, beločlenkastih nog; zadnja dva para kocinastih nog sta rdečkasta. Takšen je le samec črnega pajka – Eresus niger, ki se potem, ko doraste (8-11 mm) in dozori, poda iz svojega podzemnega domovanja križemsvet iskat samice. Ona je čisto črna, žametna, obilna in mogočna (9-16 mm) in po njej je vrsta dobila ime.

Podobo tega redkega evropskega pajka najdeš v vsaki pajkoslovni knjigi. Zapisano je, da so ga leta 1979 ponovno odkrili na jugu Anglije (Dorset) ter ga z zakonom zaščitili! Redko se pojavlja tudi na Danskem in više proti severu še redkeje.

V Sloveniji so ga odkrili prvič (!) leta 1974 v maju na šmarnogorski Grmadi nad Ljubljano ter ga, kot poročila v Proteusu slovenski pajkoslovec Polenec, vključili v seznam slovenske favne. Poročilo o drugi najdbi je iz leta 1976; najditelj dokumentira najdbo na južni strani Blegoša s fotografijo v Proteusu. Skratka – nikakor nisem pričakovala, da bom kdajkoli naletela na to posebnost, a glejte, zgodilo se je leta 1998 v septembru, na južni strani Rožnega hriba nad Idrijo.

No, brž sem mu z bilko zastavila pot. Miroljubno se je skušal izogniti in obdržati svojo smer. Segla sem po rutico, da ga pokrijem, dvignem in ogledam »iz oči v oči« - on jih ima osem – pa je pokazal, da se nikakor ne strinja z nekakšnimi zadržki. Prožno je odskočil pol pedi daleč, zdrsnil čez rob in izginil med bilkami in listjem strmine.

Nisem ga zasledovala. Za dokaz, da je črni pajek prisoten na Rožnem hribu, nimam niti trupelca, niti fotografije, pač pa spomin in upanje, da je utegnil zaploditi mnogo potomcev. Vem, vem, spomini in želje so pred mrzlim obličjem Znanosti brez vsake veljave. Ali – mar ni prav to dvoje stržen življenja? O, Znanost, kakšni sploh so tvoji izgledi v tekmi z življenjem? Ti si omejena v čas in okvir ene same vrste – človeka – da, še ožje, v okviru te edine vrste bohotaš le v obdobju enega samega minljivega pojava – civilizacije – življenje pa vre brez konca in kraja v brezčasni brezmejnosti vesolja.

Opisano srečanje napeljuje k sklepu, da obstaja na strmini zdrsljivih travnatih prisoj na Rožnem hribu nad Idrijo naselje črnih pajkov – *Eresus niger*.

Iz strokovne literature povzemam naslednje podatke.

Črni pajki žive na sušnih, peščenih, soncu močno izpostavljenih zavetnih pobočjih, in sicer v kolonijah, vsak v svojem rovu. Ta rov je globok 10 cm, širok 1 cm. Stene si pajek obloži z gosto pajčevino, ki jo nad izhodom svojega doma potegne v strešico, ta pa končuje s svojevrstno lovilno napravo. Oblikuje jo kot štrnasto zmešnjavo iz predrobnihih (0,00002 mm) nitk, ki jih brizga iz »sitca« (do 25.000 iz vsake ploščice). Sitce je paren organ, ki ustreza krajnemu paru predilnih bradavic in ga premorejo le pajki sitčarji (*Cribellata*). Pri drugih pajkih je sitce zakrnelo, premorejo le parne »običajne« predilne bradavice. Sitčarji, ki jim pripada tudi rod *Eresus*, nalagajo te modrikasto bleščeče mikrocurke, ki se na zraku trdijo, na debelejši niti pajčevine s pomočjo »glavnička« – ščetin na zadnjem paru svojih nog. Tako izdelajo majhen, skoraj neopazen klobušter skodranihi mikroniti, pripet na bližnje bilke ob ustju rova. Ko se mimo hiteči plen spotakne obenj, se mu krempljata in kocinasta nožica zatakne. Preden si jo utegne izmotati, je že tu lovec izpod strešice s svojim strupenim ugrizom. Ulov si z vleče v brlog in ga izsrka.

Sčasoma se na podstrešju rova in v rovu samem naberejo ostanki hitinastih oklepov, ki pričajo, da se na jedilniku znajdejo zlasti hrošči brzci (*Cicindela campestris* – ti se zbirajo v istem okolju) ter, če gre za pašnike, tudi hrošči govnači (*Geotrupes*), poleg drugih žužkov itd.

Kako poteka življenje črnih pajkov?

Samice nikdar ne zapustijo svojega rova, dozore šele v tretjem letu, samčki že v prvem. Tudi samčki so najprej žametno črni kot samice, dokler po zadnji levitvi ne zažarijo v značilni cinobrasti krasoti. Tedaj zapustijo svoje podzemlje in se napotijo po svetu, kjer prej ali slej naletijo na rov godne samice. Po parjenju se samčku življenje hitro izteče, čeprav se zdi, da samice črnega pajka niso tako dosledno kanibalske kot na primer samice osastega pajka – mimogrede, tudi ta zanimiva vrsta biva na Rožnem hribu nad Idrijo.

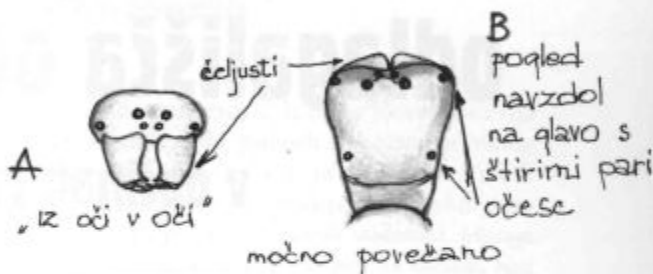
Samica črnega pajka povije svoja jajčeca v svilnato volnat kokon, ki ga dobro prikrivajo v površinsko plast zapredeni drobcji prsti in ostanki oklepov od plena. Mati namreč ta zapredek na vsak sončen dan odtovori z dna svojega rova na »podstrešje«, kjer ga izpostavi sončni toploti. Pod noč ga spet umakne na dno rova. Tako se leglo razvija v najboljših možnih razmerah.

Izleženi pajkci se potem, ko izrabijo hranilno vrednost lastnega rumenjaka, zbirajo okoli materinih ust. Iz njih jim mati cedi predelano hrano. Mladež jo srka, se levi in raste ter vse bolj sodeluje tudi pri materinem ulovu, ki jim ga ona načne in prepušča. Tako se ji izteče življenje pri oskrbovanju zaroda. Njeno mrtvo telo nudi pajkcem še poslovilno gostijo, nakar se razselijo. Vsak si izgrebe lasten rov, ga tapetira in opremi z lovilno napravo na podstrešju. Življenje v razmnoženi koloniji vzplapola z novo močjo.

Torej ne tvorimo le starši človeškega rodu svoje mladeži pod razkošno sonce na južni strani Rožnega hriba nad Idrijo!

Ali – koliko časa še?

Petsto let že čakajo zavrti črni gabriči in mali jeseni, rod za rod, kdaj bo konec s trebljenjem, kdaj bo spet nastopil njihov čas! Toda nič skrbi za črne pajke – tudi skozi gozdič združbe črnih gabrov in malih jesenov seže sonce tu in tam vedno do tal. Na izgubi bi bili le ljudje sprehajalci.

Viri in literatura

- Polenec, A.: Naš najlepši pajek. *Proteus*, 37/5.
- Devetak, D.: Še enkrat o našem najlepšem pajku. *Proteus*, 39/4.
- Mršič, N.: Živali naših tal. (str. 181, 185, 186) Ljubljana, 1997.
- Stresemann, E.: *Excursionsfauna I*. Berlin, 1967.
- Jones, D.: *Der Kosmospinnenführer*. Stuttgart, 1970.
- Baehr, A., Baehr, M.: *Welche Spinne ist das? Kosmosführer*, brez letnice.
- Roberts, M. J.: *Spiders of Britain and Northern Europe*, 1996.

Andrej MOHORIC

Nelegalna odlagališča odpadkov

v občinah Idrija, Cerkno in Logatec

*Odlagališče odpadkov
600 m južno od
Hotedršice.*

Odpadne snovi so sestavni del življenja vseh živih bitij na tem planetu, edino človek pa je sposoben pridobivati snovi, ki se v naravnih procesih na Zemlji ne tvorijo. Za odpadke se zato smatrajo snovi, ki nastanejo v okviru raznih človekovih dejavnosti. Nekatere od teh snovi imajo po uporabi negativne posledice za okolje in se ne morejo vrniti v naravno kroženje snovi.

Posledica sodobnega načina življenja so tudi vedno večje količine odpadkov. Prebivalec Republike Slovenije proizvede letno približno 400 kg komunalnih odpadkov, pri čemer niso upoštevani gradbeni odpadki, odpadni avtomobili in ostanki čiščenja komunalnih vod in greznic (Plut, 1995). Količine se od osemdesetih let naprej hitro povečujejo, ozaveščenost in ukrepanje v tej smeri pa (zaenkrat) ne sledita temu trendu. Nekatere države Evropske skupnosti so na tem področju že naredile odločilne korake, Slovenija pa naj bi jih v bližnji prihodnosti. Gradnja okoljske infrastrukture za ravnanje z odpadki bo po sedanjih ocenah stala okrog 1200 milijonov ekujev (skoraj 260 milijard tolarjev) ali 41 % vseh predvidenih stroškov za okoljsko infrastrukturo (Clancy et al., 1998).

Kaj pa sedanost in bližnja preteklost? Komunalna podjetja so v zadnjih nekaj letih spričo vse večjih količin odpadkov razširila območja organiziranega odvoza. Delež prebivalcev Slovenije, ki je zajet v organiziran odvoz, se je s 64 % v letu 1987 dvignil na 76 % v letu 1996, danes je to število še večje. Skoraj vsa zbrana količina je končala na štiriinpetdesetih občinskih odlagališčih (Gospodarjenje z odpadki, 1998). Nekaj odstotkov prebivalstva še

odlaga odpadke na manjše nelegalne deponije, vendar je stanje glede na bližnjo preteklost dosti boljše. Potrebno pa je opozoriti na mnoge občinske deponije, ki so prav tako nelegalne.

Nelegalna odlagališča

V začetku devetdesetih let je bilo v Sloveniji število nelegalnih odlagališč, manjših od 10.000 m³, okrog 75.000 s skupno 10 milijoni m³ odpadkov. Vidnih je bilo le 2 milijona m³ odpadkov, ostali so bili povsem zasuti ali pa so jih odnesli vodotoki. Mnoga neurejena odlagališča se pojavljajo na mestih, kjer onesnažujejo okolje in kvarijo videz pokrajine. V kolikšni meri onesnažujejo ali drugače vplivajo na okolico, je odvisno od velikosti in števila odlagališč, vrste odpadkov na odlagališčih, lege odlagališč, količine padavin (klime) in strukture podlage (Šebenik, 1994). Največja izhajanja snovi z obremenilnimi učinki na okolje so izcedne vode, ki se stekajo v površinske vode ali pa poniknejo ter tako onesnažujejo podzemne vode. Če je podlaga prodnata, se pretakajo počasneje, kar prispeva k boljšemu biološkemu čiščenju vode, kemične obremenitve pa ostanejo. Po kraških tleh se podzemne vode pretakajo zelo hitro, zato je njihova samočistilna sposobnost zelo majhna. Koncentracija škodljivih snovi se manjša le zaradi redčenja. Onesnaževanje lahko traja celo nekaj sto let. Deponije lahko z neprijetnimi vonjavami in plini onesnažujejo tudi ozračje. Pri razgradnji bioloških odpadkov v deponiji nastajata ogljikov dioksid in metan, ki sta znana

povzročitelja učinka tople grede. Od celotne količine toplogrednih plinov, ki se sprostitjo v ozračje zaradi človeške dejavnosti, jih iz deponij pride 8 % (Milanović, 1992).

Popis nelegalnih deponij na vodozbirnem območju Podroteja leta 1991

Izvir Podroteja Idriji stalno daje dovolj velike in dokaj kvalitetne zaloge vode. Vodovarstveno območje obsega Idrijski Log in Zadloško kotlino, širšo okolično Črnega Vrha ter Godoviško podolje, sega pa tudi v občini Logatec in Ajdovščina. Prvo vodovarstveno območje se razteza med končnim delom potoka Zala in Divjim jezerom. Potok Zala je zelo verjetno neposredno povezan z izviro Podroteja, saj ob nizkem vodostaju kar 40 % vode ponikne v podlago. Leta 1990 so v vzorcu, odvzetem iz tega izvira, odkrili prisotnost PCB v manjši količini, v vzorcu iz julija 1991 pa so količine dosegle zaskrbljivočo raven.

Zaradi vseh teh težav je bil popis vseh odlagališč odpadkov na vodozbirnem območju Podroteja, ki ga je izvedlo podjetje Oikos d.o.o. iz Domžal, povsem smiselno in pričakovano, vodil pa ga je domačin Igor Šebenik. Na tem območju, velikem 125 km², je bilo leta 1991 najdenih kar 699 nelegalnih odlagališč, večjih od 1 m³. Ker je bil odvoz komunalnih odpadkov slabo organiziran ali pa ga sploh ni bilo, so bili le-ti prisotni na večini odlagališč. 160 nelegalnih odlagališč odpadkov je bilo večjih od 10 m³, skupna prostornina pa je merila 15.500 m³. Več kot polovica teh odpadkov je bila v občini Logatec, na

območju Hotedršice. 9 odlagališč je stalno onesnaževalo vodo, 73 pa občasno. Po strokovnem pregledu je bila za 5 najnevarnejših odlagališč predlagana takojšnja sanacija, o čemer so bile obveščene tudi pristojne službe. 4 odlagališča so bila v logaški, eno v idrijski občini. Slednje so leto za tem zasuli, kar je popolnoma nepravilno, saj odlagališče še naprej onesnažuje okolje. V drugi prioriteti za sanacijo je bilo 10 odlagališč, 3 od teh v logaški občini. Vsa so bila večja kot 10 m³. V dolini potoka Zala, ki spada v prvo vodovarstveno območje, je bilo evidentiranih 23 odlagališč, večjih od 10 m³, med katerimi je eno občasno onesnaževalo vodo.

Pregled stanja nelegalnih odlagališč na vodozbirnem območju Podroteja v letu 2001

Ker obstaja natančna dokumentacija o stanju nelegalnih odlagališč pred desetimi leti, je s preverjanjem njihovega današnjega stanja mogoče zelo dobro oceniti odnos do te problematike. Pregled, ki je trajal od maja do julija 2001, je zajel 100 nelegalnih odlagališč, ki so imela leta 1991 največji vpliv na okolje. Izkazalo se je, da se stvari, vsaj kar se tiče odlaganja na ta odlagališča, obračajo na bolje. Obstaja pa nekaj težav, ki jih takrat še ni bilo ali pa so sedaj večje kot pred desetimi leti. Spremenil se ni edino odnos pristojnih služb.

Na območju Hotedršice se je izkazalo, da se na 13 izmed 26 pregledanih odlagališč še odlaga odpadke; na 6 izmed teh gradbene odpadke, na 3 je bilo opaziti samo žagovino. Več pozornosti so pritegnila 3 manjša odlagališča, na katerih so bili tudi

gospodinjski odpadki, vendar ne v taki meri, da bi lahko škodovali okolici. Presenečenje pa je sledilo ob pregledu odlagališča, na katerega so opozorili domačini. Leta 1991 so mu izmerili 10 m^3 vsebine in ni bilo obravnavano kot nevarnejše. V vrtačo velikosti $40 \times 20 \text{ m}$, približno 600 m jugozahodno od Hotedršice, so pred kratkim (po pripovedi domačinov) pripeljali približno 3000 m^3 odpadkov. Najbolj so izstopale sežgane avtomobilske karoserije, razni drugi kosovni odpadki, plastične mase in sodi. Med dovozno potjo in odlagališčem je bil pripravljen zasipni material, del odlagališča pa je bil že zasut. Glede na vsebino in velikost odlagališča je mogoče, da odpadkov niso dovažali posamezniki, pač pa je stvar potekala organizirano. Mogoče so čistili druga nelegalna odlagališča in vse zbrane odpadke odložili na enem mestu, vendar je to samo domneva. Ob tem se postavlja vprašanje, koliko je še drugih takih primerov, ki jih že prerašča zelenje, zanje pa vedo le posamezniki. V Novem Svetu so 3 odlagališča še vidna: eno od teh verjetno onesnažuje okolje v večji meri, le na eno pa še dovažajo žagovino. Večjo težavo v logaški občini lahko pomeni 10 odlagališč, ki jih ni mogoče več opaziti. Iz nekaterih so odpadke odstranili, največkrat pa so jih kar zasuli ali na njih celo zgradili hišo, vendar tega ni mogoče z gotovostjo trditi. Vsa, ki so bila leta 1991 določena za sanacijo, so zasuli. Pravilna sanacija zasutih odpadkov je izredno težavna, če ne kar nemogoča. Ta in vsa ostala vidna odlagališča pa imajo na okolje enak ali celo večji vpliv kot pred desetimi leti!

V naši občini je za 22 izmed 80 najnevarnejših odlagališč mogoče reči, da so še v uporabi. Na 11 so bili sveži gospodinjski odpadki. 8 odlagališč je bilo saniranih. V dolini Zale (drugo in prvo vodovarstveno območje) je takih 10. Na 6 so bili gospodinjski odpadki, vendar le platenke in pločevinke

Karta nekaterih nelegalnih odlagališč v občini Idrija in občini Cerkno, z večjim vplivom na okolje

Odlagališče starih avtomobilov na Nemcih nad Cerknim

v manjših količinah, v enem primeru pa nekaj praznih plastenk motornega olja. Ti odpadki se nahajajo v Zali, ob odstavnih mestih ceste Idrija - Godovič, ki so za mimovozeče najbolj priročna. Na dveh lokacijah so se znašle avtomobilske gume. Skoraj vsa odlagališča ob cesti v Zali strmo mejijo na potok, zato lahko ob večji količini odpadki zdrsiijo v vodo. Ob jezcu pri stavbi cestnega podjetja je tako ležalo kar nekaj plastike. To sicer kviri vitez okolice, vendar ni drugih škodljivih učinkov. Ob

odstavnih mestih bi bilo potrebno postaviti posode za smeti in znake za prepoved odlaganja odpadkov v naravi. Veliko bolj pomembna pa bi bila postavitve opozorilnih znakov ob vstopih v dolino. Predvsem bi morali na previdno vožnjo v vodovarstvenem območju opozarjati voznike cistern in drugih vozil z nevarnimi snovmi. Resnici na ljubo pa bi bili zaradi težke dostopnosti grape in neizdelanih načrtov ravnanja v primeru nesreče kakršnikoli ukrepi verjetno prepozni in zato neučinkoviti.

Akumulatorji in sodi, odloženi na Veharšah

Na območju Godoviča in Črnega Vrha zaradi nedostopnosti največjo težavo predstavljajo odpadki v jamah in brezni. Izpiranje in pretok vode sta lahko zelo velika, kar povzroča nevarnost večjega onesnaževanja, ki se hitro širi. Leta 1991 sta bila posebej označena Andrejčkovo in Mrznarjevo brezno. Zaradi lahkega dostopa sta tam kot nalašč za neopazno odlaganje odpadkov. Ali se to danes še dogaja, ni mogoče z gotovostjo trditi, verjetno pa sta opuščeni. Odpadki so še v njih, stopnja one-

snaženosti pa je neznana. Naključni pogovori z domačini so pokazali, da so vsaj nekateri pripravljeni kaj storiti. Družina iz Lom je opozorila na Novo Oblakovo brezno. Nekdo je v zadnjih nekaj letih vanj odvrigel večjo količino odpadkov. V tej jami se dolgo zadržuje sneg oz. led, zato so jo nekoč uporabljali za shranjevanje živil, kar pa sedaj ni več mogoče. Stanovalci so povedali, da se je nekdo potrudil prinesiti odpadke tja celo iz logaške občine, vendar so ga prijaviili, zato je odpadke odstranil.

Industrijski odpadki v Godoviču.

Omenjeni primer verjetno ni edini. V uporabi je še vedno jama ob poti v Podjesen. Že leta 1991 je bilo odlagališče označeno kot nevarnejše. Čiščenje jam, predvsem pa brezen predstavlja velik finančni zalogaj za občine. Če bi občina imela interes, bi morda sredstva prišla iz podjetja Helios, ki vsako leto objavi razpis za finančno pomoč pri čiščenju jam in brezen. Do takrat bi odlaganje lahko omilili tako, da bi vhode pokrili z rešetkami ali vsaj postavili opozorilne table.

Od ostalih odlagališč na tem območju je potrebno posebej omeniti tri. Prvo, že omenjeno, leži 500 m severno od Črnega Vrha. Leta 1992 je bilo po predlogu za sanacijo zasuto, sedaj pa ni na površini o odlagališču nobene sledi več; nanj opozarja samo še točka na karti. Drugo leži 400–500 m južno od Šebalka. Dovozi del je zravnani, vrhnje odpadke na robu pa so prinesli tja pred kratkim. Kot odlagališče druge prioritete za sanacijo v letu 1991 je prešlo v odlagališče, ki bi ga bilo potrebno sanirati takoj.

Poleg tega ima v peskokopu, 100 m od odlagališča proti Šebalku, avtomehanik shranjeno večjo količino sodov, prazne plastenke motornega olja, nekaj karoserij in druge manjše motorne dele. Po tleh so bili madeži razlitega olja, ki hitro pronica v tla (slika 2). Tretje odlagališče je v Veharšah. Stare odpadke so verjetno zasuli, akumulatorji in sodi pa tam še niso dolgo (slika 3). Kako resno se je v občini do sedaj obravnavalo te stvari, pove kratek pregled že napisanega: nič pravilno saniranih najnevarnejših odlagališč in dve, ki sta označeni s tablo za prepoved. 34 izmed 80 pregledanih nevarnejših odlagališč občasno ali stalno onesnažuje vodo, število pa je gotovo še večje.

Popis nelegalnih odlagališč komunalnih odpadkov leta 2001 v preostalem delu KS Idrija brez mesta Idrije

Popis je trajal od začetka julija do konca avgusta 2001. Ker na tem področju ni večjih strnjenih naselij, imajo tudi odlagališča temu primerne lastnosti. Evidentiranih jih je 158. Število se morda zdi veliko, vendar se za nelegalno odlagališče šteje že 1 m³ odloženega gradbenega materiala. Tako majhna količina za okolico ni škodljiva. V večini primerov gre za tako imenovana hišna odlagališča. Ležijo v radiu 100 m okrog hiš in nobeno ne presega velikosti 50 m³, 102 odlagališči sta celo manjši od 5 m³. Najbolj na gosto so posejana v Čekovniku, Nikovi, na Rejčevem griču in v neposredni okolici Idrije. Odvoz komunalnih odpadkov poteka na celotnem

pregledanem območju. V smislu preprečevanja nastajanja nelegalnih odlagališč je uspešen, saj do odlaganja škodljivih komunalnih odpadkov skorajda ne prihaja več. 90 odlagališč je še v uporabi, 39 od teh z gospodinjskimi odpadki v manjših količinah. Onesnaževanje vode na tem področju povzročajo odlagališča, ki ležijo v strugah površinskih vodotokov. 33 jih onesnažuje vodo, 4 od teh stalno in 19 občasno, iz ostalih pa voda odnaša odpadke, ki kvarijo videz vodotokov. Kar v nekaj primerih je voda verjetno sama poskrbela za sanacijo s tem, da je odpadke odplaknila. Vsa odlagališča so nastala še pred obdobjem organiziranega odvoza. Le eno odlagališče se nahaja v breznu ob cesti za Čekovnik, tik pred odcepom ceste za Trate. Zavarovano je z rešetkami, ki pa jih lahko vsak odstrani. Brezno pri Pšenku so očistili in zavarovali z rešetkami, ki jih ni mogoče odstraniti. Vodozbirna območja na Hleviških in Kobalovih planinah so redko poseljena, zato tam ni težav. Eno izmed odlagališč z največjim vplivom na okolje se nahaja v Idrijski Beli, v vrtači za kmetijo Ipavec. Mogoče je, da na odlagališče občasno še prinesejo smeti, v bližini so bili ob popisu tudi sežgani ostanke. Pri Polancu nad Idrijo so v času pregleda odpadki še goreli. Možno je, da so to že večkrat storili, ostanke pa zasuli na travniku. Kar nekaj je bilo primerov, ko so manjše količine gospodinjskih odpadkov zakurili v ali ob suhih strugah manjših potokov, ki pa se ob dežju napolnijo. V Idrijski Beli sta še dve sumljivi odlagališči, ki pa sta zaraščeni. Po eno je tudi na začetku Čekovnika, v Nikovi in v Podobnikovi grapi za psihiatrično bolnišnico. Veliki odlagališči, ki kvarita videz okolice, se nahajata ob cesti proti Ljubevču. Tam so vidni le gradbeni odpadki, vendar je pod njimi morda skrito še kaj drugega. Odpadke na od-

lagališču, ki se nahaja nad cesto kmalu za zadnjim blokom v Cegovnici, so uporabili za izravnavo terena, na katerem gradijo nekaj hiš.

Na popis bodo morala še počakati odlagališča v mestu Idrija. Morda se v kakšni grapi skrivajo kosovni odpadki, največ pa je verjetno organskih ostankov in gradbenega materiala. A to ni nič v primerjavi z ostanki rudarjenja, ki naj bi jih bilo v samem mestu nekaj milijonov m³. Ostanki po žganju rude bi bili idealen material za zasipanje, če le ne bi bili nevarni zaradi sevanja in živega srebra.

Odlagališča odpadkov v občini Cerkno

Podjetje Oikos je v letu 1992 izvedlo popis nelegalnih deponij odpadkov tudi na Cerkljanskem, na desni strani Idrijce, brez KS Otalež. Evidentiranih je bilo 645 odlagališč, 386 z gospodinjskimi odpadki, 384 z velikimi kosovnimi odpadki, pri enem je obstajal sum na nevarne odpadke. Pri 153 odlagališčih je obstajala možnost občasnega, pri 31 pa stalnega onesnaževanja vode, predvsem površinske. Zaradi izčrpnih podatkov, ki natančno prikazujejo stanje v letu 1992, je bilo tudi tukaj mogoče napraviti pregled najnevarnejših odlagališč z namenom primerjanja stanja po skoraj desetih letih. Izkazalo se je, da se na 65 od 164 pregledanih odlagališč še odlaga odpadke. Ker imajo prebivalci na pregledanih področjih v večini urejen odvoz komunalnih in kosovnih odpadkov, je teh po novem zelo malo; na 10 odlagališčih so bili gospodinjski odpadki in na 2 kosovni odpadki. Nevarni odpadki, kot so akumulatorji, kante za barve ali olje, olje, mrhovina,

ostanki čiščenja komunalnih odplak in drugo, so bili prisotni na 8 odlagališčih. 11 odlagališč stalno, 22 pa občasno onesnažuje vodo. Manjša prepustnost kamnin vsaj nekoliko preprečuje pronicanje nevarnih snovi v podtalnico. Analize kažejo kemično neoporečnost pitne vode, ki pa je na nekaterih območjih zaradi gnojenja biološko onesnažena. V občini Cerkno je več manjših strnjjenih naselij, kjer so nastala nekoliko večja vaška odlagališča. V Gorenjih Ravnah sta dve taki odlagališči, ki sta še v uporabi, drugje pa so zaraščena. Problematični sta dve veliki odlagališči. Eno se nahaja v Novakih tik ob Cerknici in drugo ob cesti Cerkno-Trebenče, ob potoku Zapoška. Na odlagališču v Novakih so ob popisu izmerili 20.000 m³ komunalnih odpadkov. Sedaj je zagrajeno in označeno s tablo za prepoved odlaganja vseh vrst odpadkov. Za odlaganje žlindre in kremenčevega peska ga uporablja tovarna ETA. Ima potrebno dokumentacijo in deluje legalno, 20.000 m³ komunalnih odpadkov pa je še vedno tam, le da so prekriti s črno plastjo žlindre. Ob močnejših padavinah se verjetno spira v Cerknico. Čeprav je tudi drugo odlagališče zavarovano z ograjo, je nekaj materiala dajalo vtis, kot bi ga pravkar pripeljali tja. Drugače je v celoti prekrito s peskom in delno z gradbenim materialom, kar pa ne preprečuje izhajanja nezaželenih snovi iz deponije. Na nenadzorovano ravnanje z odpadnimi avtomobili v državi opozarja približno 30 karoserij v peskokopu ob cesti med Bukovim in Orehkom. Nekatere karoserije so bile zažgane, po tleh so bili vidni črni madeži, med avtomobili pa je ležalo še nekaj drugih odpadkov. Odlagališče so, za ceno nekaj tisoč tolarjev za odvoz odpadnega avtomobila, že očistili. Neznano ostaja število in lastnosti nelegalnih odlagališč na levem bregu Idrijce in v Krajevni skupnosti Otalež. Glede na to, da vsi prebivalci

Idrijskih Krnic in Masor nimajo urejenega odvoza komunalnih odpadkov, bi stanje utegnilo biti resno. V prihodnosti bi bilo smiselno sestaviti kataster nelegalnih odlagališč tudi na teh območjih.

Zaključek

Organiziran odvoz komunalnih odpadkov na omejenih območjih je zaustavil nastajanje in večanje odlagališč. Stara bremena pa še naprej ostajajo, povzročajo razne neprijetnosti in čakajo na sanacijo. To so postopki, ki zahtevajo kar nekaj denarja in organizacije, zato se jih nihče ne loti prav z veseljem. V Evropi se uveljavlja načelo Onesnaževalec plača. Vsi, ki odpadke proizvajamo, bomo morali plačevati ekološki davek. To tudi pomeni, da smo vsi odgovorni jasno opredeljeni, sploh v primeru nelegalnega odlaganja odpadkov. Potrebno pa se je zavedati, da je večina teh odlagališč nastala v času, ko so se morali ljudje znajti sami. Kdo torej nosi odgovornost za (ne)dogajanje v preteklih desetih letih? Občina je z enim napačno saniranim odlagališčem in eno tablo za prepoved odlaganja odpadkov storila premalo, saj opozorila dostikrat ne zaležejo. Odlagališča bi se morala sanirati zato, ker so nevarna za okolje in s tem tudi za pitno vodo, ki jo pijemo v Idriji. Dejstvo pa je, da do večjih onesnaženj vode v zadnjih desetih letih ni prišlo. Če zaupamo analizam kakovosti vode, bi bile sanacije pravzaprav povsem nepotrebne.

V primeru nelegalnega odlaganja je danes na prvi pogled preprosto pokazati na krivca. To naj bi bil tisti, ki na črno odvrže smeti. Da stvari niso tako

črno-bele, nam kaže kar nekaj primerov nelegalnih občinskih deponij po Sloveniji, med katerimi je, žal, tudi naša deponija v Raskovcu. To pa seveda ni razlog, da pristojni ne bi mogli sami ukrepati proti nekaterim posameznikom, ki očitno živijo še v prejšnjem stoletju. Iskanje krivcev pogosto poteka tako, da si nasprotne strani očitajo vse mogoče stvari, kar pa še zdaleč ne pomeni reševanja težav. Tako je tudi v tem primeru bolje pustiti preteklost in se čimprej lotiti čiščenja, kar predvideva tudi Program varstva okolja občine Idrija, ki je bil sprejet leta 2000. Kot prednostna naloga je omenjena sanacija neurejenih odlagališč na vodozbirnem območju Podroteja. Za čistilne akcije bi bilo smiselno angažirati ali nanje vsaj opozoriti čimveč lokalnega prebivalstva, kar bi verjetno imelo dobre preventivne učinke.

Viri in literatura

1. Clancy, E., Fajs, T., Green, J., Higman, R., Hontelez, J., Kouvelis, S., Kus, Z., Mandič, S., Müller-Kraenner, S., Silina, M., Spappens, P., Santej, B., 1998: Evropska unija, Slovenija in trajnostni razvoj. Umanotera, Ljubljana, str. 71-76.
2. Milanović, Z., 1992: Deponij – trajno odlaganje otpada. Zbrinjavanje gradskog otpada, Zagreb, str. 199.
3. Ministrstvo za okolje in prostor, 1998: Okoljska pristopna strategija Slovenije za vključitev v Evropsko unijo. Gospodarjenje z odpadki, 26, Biteks d.o.o., Ljubljana, str. 16-20.
4. Plut, D., 1995: Brez izhoda? Svetovni in okoljski procesi. DZS, Ljubljana, str. 50-54.
5. Šebenik, I., 1991: Odlagališča odpadkov > 10 m³, varstvena območja Podroteja. Oikos, Domžale.
6. Šebenik, I., 1992: Odlagališča odpadkov na Cerkljanskem – Kataster. Oikos, Domžale.
7. Šebenik, I., 1994: Pokrajinske značilnosti manjših neurejenih odlagališč odpadkov v Sloveniji. Univerza v Ljubljani, Inštitut za geografijo, Ljubljana, str. 50-87.

Ingrid Kovač BRUS

Prvih sto let

Zbornik, poklon idrijski realki-gimnaziji ob prvi stoletnici se od vseh podobnih najbolj očitno razlikuje po vizualni podobi. Oblikovalka Heda Petrič je zborniku *Prvih sto let* odvzela za take priložnosti vnaprej določeno formo in mu namenila popolnoma drugačno. Fascikel, v katerega lahko vsak vpne svojo zgodbo. Če ga prav obrneš, ogledalo, v katerem ne zagledaš le svojega imena, temveč tudi svoj obraz. Oblikovalska presenečenja, ki naj jih pri prelistavanju odkriva vsak bralec sam.

Zgod(b)ovina naše šole, kot zbornik šaljivo poimenuje njegova urednica Romana Kokošar, profesorica slovenskega jezika na šoli jubilatki, je preplet strokovnih, znanstvenih razprav, esejev, spominov ljudi, ki so povezani z Idrijo in njeno stoletno šolo. Vsebina odseva nekdanji pomen ustanove, o njeni današnji vlogi v uvodni besedi pišeta predsednik države Milan Kučan in ministrica za šolstvo, znanost in šport Lucija Čok, ki laskavo zapiše, da predstavlja idrijska realka-gimnazija »za slovenski šolski prostor referenčno točko slovenske izobraževalne tradicije in kvalitete«. O obojem posredno govorijo tudi prispevki številnih univerzitetnih profesorjev, raziskovalcev, strokovnjakov, umetnikov, ki so svoja srednješolska leta živeli na idrijski gimnaziji.

V prostor in čas idrijsko realko-gimnazijo seveda najbolj umešča zgodovinski uvodnik Janeza Kavčiča, avtorja knjige *Prva slovenska realka* (1987) in številnih drugih člankov in publikacij, povezanih s šolstvom na Idrijskem, ki zapiše

tudi, da se »pomena idrijske realke najboljše zavemo ob dejstvu, da je bila pod Avstrijo prva srednja šola s prevladujočim slovenskim učnim jezikom, pod Italijo pa tako rekoč zadnja prava slovenska šola«. Doda še zapis o realčni naslednici, gimnaziji Jurija Vege, ki zrcali vse poti in stranpota slovenskega šolstva v zadnjih petdesetih letih s poudarkom na idrijskih posebnostih.

Sledijo razmišljanja in spomini z obeh strani. Ravnatelj in ravnateljic, profesorjev, profesorice, ki ostajajo večinoma formalni zapisi o spreminjanju šolskega sistema, pogojev dela, in najmanj formalen, dijaški del - zvezčiči, v katerih so zapisi nekdanjih gimnazijcev. Nekakšen literarno-politično-znanstveno-spominski prelet. Večina avtorjev se je v enakopravnem dialogu nekaj desetletij pozneje potrudila in se s tem seveda tudi poklonila svoji srednji šoli.

Med slednjimi so zapisi, zaradi katerih je zbornik najbrž privlačno branje še za koga, ne le za idrijske maturante. Bojan Hvala razmišlja o razmerah in stanju duha na slovenskih šolah, o pedagoškem poklicu in o pomenu šolstva, o tem, da radovednost, odprtost za različne interese, delavnost med slovenskimi dijaki danes niso posebne vrednote; zakaj naj bi otroku sploh svetovali, naj se uči, ali kakšen je smisel izobraževanja, duhovito piše Zoran Kanduč; o pomenu pozitivne in stabilne samopodobe

učencev Darja Kobal; vsi pa opozorijo na nekatere slabosti šolskega sistema, kar bi utegnilo zanimati tudi širši slovenski (strokovni) avditorij.

Pisatelj in psihiater Jože Felc se spominja svojih profesorjev-disidentov Ludvika Čanžka in Jožeta Pučnika, Jože Čar ugotavlja, da je povezanost med gimnazijo in idrijsko geološko tradicijo le še tanka nitka zgodovinskega spomina. Velik del zbornika so krajši zapisi, ki sestavljajo spekter spominov maturantov (nekateri so danes znane osebe slovenskega javnega življenja) z vsemi registri na mladost, ko se vprašaš, »ali so vse te podobe v mojem spominu še odsev resničnosti ali pa so morda že predelana resničnost«.

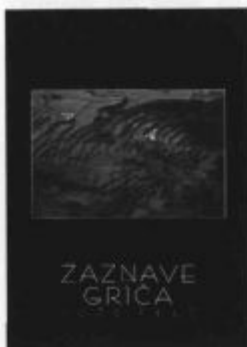
Zadnji zvezčič v fasciklu je likoven, z reprodukcijami del Jurija Pfeiferja, Nandeta Rupnika, Silve Menard, Rudija Skočirja, ki je tudi avtor naslovnice, Tanje Simonič, Staša Kleindinsta ter s fotografijami Rafaela Podobnika in Janka Prelovca. Božo Uršič je avtor fotografij, ki so del likovne opreme zbornika. Kot pripis je zborniku dodan še seznam učiteljev in 4000 dijakov, ki so končali svoje šolanje v Idriji.

Pod črto: idrijskemu zborniku *Prvih sto let* je uspelo, da je tudi nekaj mesecev po jubileju, ko je že postal dokument trenutka, s svojo pestrostjo aktualno, zanimivo, na trenutke zabavno branje o odraščanju, šolanju, Idriji in njeni znani šoli.

Andrej LUTMAN

Zapisi z roba za vsakršno rabo

Jože Felc: ZAZNAVE Z GRIČA
 Primorske novice, Koper, 2001, 219 str.
 spremna beseda Alojz Ihan

V Soboti, prilogi časopisa *Primorske novice*, se je 8. novembra leta 1997 pojavil prvi članek znanega in priznanega slovenskega psihiatra ter pisatelja Jožeta Felca, 16. septembra leta 2000 pa zadnji. V obdobju treh let se je Jože Felc oglašal vsakih štirinajst dni in s svojimi članki razveseljeval, razsvetljeval in razburjal številno bralstvo omenjene priloge s *Primorske*. Preko sedemdeset člankov je objavil v knjigi, ki je svojevrsten pečat njegovega bogatega pisateljskega delovanja, saj je do sedaj objavil tudi osem romanov, zbirki novel ter zbirki dnevniških in esejističnih zapiskov. Obseden in bogat je tudi njegov strokovni opus, napoveduje pa že zbirko kratke proze z obetavnim naslovom *Enajsta božja zapoved*.

V prvem članku, ki ima naslov kar *Članek*, se Jože Felc ukvarja predvsem z obliko, ki jo namerava uporabljati, se pravi s člankom kot takim. Ko potegne vzporednico s Hermanom Hessejem in njegovim obdobjem, ki ga je poimenoval »čas člankov«, pojasni še svoj pogled na zvrst, ki ni deležna tako visokega vrednotenja kot druge književne oblike. Herman Hesse je imel namreč kasneje do svojega obdobja, ko je pisal članke, precej odklonilen odnos, saj je menil, da je za to zvrst pisanja značilna predvsem površnost oziroma površinskost. Jože Felc svoje tokratno pisanje opredeli takole: »V članku je moč biti zelo sporočilen, vendar ne poglobljen.

Hitro si zavajajoč in zato do koga krivičen. Globljih pogledov na človeka in svet, na zgodovino in dušo sveta, se s člankom ne da izraziti. Članek je fragmentarna zvrst sporočanja, ki mnogokrat razburi domišljijo bralca, ne pomaga pa mu k poglobljeni občutljivosti do tistega, kar je v članku sporočeno.« Ko tako določi svojo smer, kasneje doda še najpomembnejše: *»Še nekaj: iskren bom. Zato pa provokativen in morda kdaj polemičen do tiste mere, ki bi pri katerem od bralcev lahko sprožila spodbudo za kritičen odziv. Vesel ga bom. Sicer pa: zdravnik sem. Zadovoljen bom, če se bo kdo oglasil s pismom in tako posredno usmeril moje razmišljanje h kakšni prav konkretni človekovi 'martri'.*« Mislim, da je iz teh dveh navedkov razvidno predvsem dvojje: popolna prepričanost v pravilnost svojega početja in pa izredno jasno izražena občutljivost do same snovi svojega pisanja, kakor tudi odprtost do ciljnega občestva. Kaj pa navsezadnje od »člankarja« lahko še več pričakujemo?

Tematika, ki se je loteva Jože Felc v knjigi *Zaznave z griča*, je zelo pestra, saj seže od povsem vsakdanjih stvari, kot so norost, zapostavljenosti vseh vrst, nogomet, ljubezen, vera ali književnost, do tem, s katerimi se srečamo redko ali sploh ne. Za primer naj navedem njegov odnos do služenja vojaškega roka. V času Jugoslovanske ljudske armade je kot strokovnjak dajal mnenja o psihični sposobnosti vpoklicanih. V zvezi s tem v članku *Vojaki korenjaki* zapiše: *»V času, ko je razpadala zadnja Jugoslavija, sem prvič, upam pa, da zadnjič v svoji zdravniški praksi, izdajal lažna zdravniška spričevala mnogim slovenskim nabornikom.*« V istem članku zapiše tudi presežek te teme ter samega sebe: *»Dozorel sem v zdravnika, ki je po vesti sposoben reči samo še: 'Nesposoben za služenje v katerikoli vojski'.*«

Prevladujoča tematika v knjigi pa je vsekakor norost, ki ji je posvetil pravzaprav svoje življenje. Zaposlen je pač v ustanovi, ki – stoječa na enem izmed idrijskih gričev – nudi zatočišče ljudem, ki so doživeli eno od skrajnosti človeškega bivanja. Tako je soočanje s posebnim stanjem duha in zavesti neizbežno. Ob branju se lahko uživimo v težave teh ljudi, v nasprotja med posameznikom in družbo, obenem pa prisluhnemo težavam samega psihiatra, ko sam sebe sprašuje o lastni normalnosti, o lastnem početju. Konec koncev ta poklic združuje v sebi lastnost duhovnika, nudeč tistim, ki so ostali prav brez vsega ali vsaj dodobra razrahljali svoj stik z ustaljenim vsakdanom, nekakšno tolažbo, pa lastnost starša, ki skrbi za svoj zarod in ga vzgaja ter neguje, pa lastnost sodnika, ki presoja o določenem početju s stališča družbenih zapovedi, pa tudi lastnost povsem vsakdanjega slehernika, kar je verjetno še najtežje, saj včasih podvomi tudi o sebi in svojem poslanstvu. V vseh naštetih in tudi nenaštetih okoliščinah pa Jože Felc deluje predvsem kot človek, ki si ne lasti končne sodbe ali obsodbe, saj posluša glas srca. Menim, da je to zadnje tudi glavna sporočilnost knjige.

Ta zapis, ki je pravzaprav tudi članek, tokrat o knjigi, sklepam z namigom in priporočilom k razbiranju besedil, ob katerih se misli ustavljajo, iščejo sebe in svoj domet, hkrati pa opozarjajo na minljivost vsake trditve, naj bo strokovna ali povsem poljudna. Naj omenim še, da je izvrstno dopolnilo Felčeve knjige *Osamelci* iz leta 1981 in da krepko presega zvrst, ki jo imenujemo članek.

Jože JANEŽ

Znanost je dokazala, da v znanosti ni vse resnice

Jože Felc: ZAZNAVE Z GRIČA
Primorske novice, Koper, 2001, 219 str.
spremna beseda Alojz Ihan

V knjigi je zbranih sedemdeset esejev, ki jih je avtor tri leta objavljajl v časopisu Sobota, od 8. novembra 1997 do 16. septembra 2000. Razmišljanja so posvečena raznovrstnim, običajnim in odstopajočim pojavom, dogodkom in ljudem. Na prvi, površinski pogled nič drugačnega, posebnega in izstopajočega iz grmade natičkanega, branje pa odkrije marsikaj drugega, svojevrsten esejistični, literarni biser, prav nič črn, čeprav odet v črne platnice.

V tretjem eseju Felc piše, zakaj predsednik države ob obisku Idrije ni obiskal tudi »njegove« psihiatrične bolnišnice. Nekoliko kasneje o vplivu dednosti na razvoj duševnih bolezni in o dveh odstotkih ljudi, ki imajo voditeljska nagnjenja in sposobnosti. Nekega poletja so nastali julijsko in avgustovsko »počitniški«

zapisi ter septembrska streznitev. Koledar je bil vzrok tudi za pisanje o(b) prvem novembru in božiču. Psihiater ne more mimo čustev, nevrotičnosti (živčnosti), stresa (*»20. stoletje je bil stresni čas (čas stiske)«*), mimo medicinske diagnoze in pasti svetovanja, alkoholizma, mimo umorov in samomorov. Kako opraviti s smrtjo. *»Modro je spoštovati vsako smrt.«* Opisanih je kar nekaj primerov iz psihiatrove prakse, tudi življenjske usode herojskega partizana, Travice z Oblakovega Vrha in fanta Milčka, ki se vsak na svoj način niso znali združiti s spreminjajočim se časom in soljudmi. Koliko so se v vse nas za večno vsidrali otroci, naši vrstniki, ki so padli v gnojnično (ali apneno) jamo? Človeško usodo in poklicno delo, stroko, povezujeta zapisa o madžarskem porodničarju Semmelwisu in portugalskem zdravniku Monizu, utemeljitelju lobotomije. Skok na družbeno polje prinese pisanje na temo zveze med *»znamenitim hollywoodskim pozerjem in pozneje uspešnim ameriškim predsednikom Ronaldom Reaganom«* in dnevnim in nočnim življenjem v San Franciscu, povod za pisanje so nedorasli slovenski naborniki, Martin Krpan in bruseljski minister Van den Broek, kurdski voditelj Abdulah Ocalan, država – mama in mačeha, demokracija in spoštovanje drugačnosti (npr. homoseksualnosti v eseju Izza kongresa). *»Vsakdo sme biti kdaj tudi malo nor.«* Nasproti Ameriki Matjuška Rusija *»živi svoje sanje in rojeva diktatorje«*. V dveh esejih o Amiših, nasprotnikih tehnike, je nasklana podoba naše *»civilizacije na trhljih temeljih.*

Njena razpoznavna vsebina je hlastna grabežljivost na eni strani in nenačelna občutljivost za pravičnost in red na drugi.« To razmišljanje se nadaljuje v eseju Novi razred, ki govori o novih slovenskih elitah (*»nadpoprečen materialni status, bolj deklarativna kot pa dejanska humanistična razgledanost, apriorno podcenjujoč odnos do podrejenih, prikrito intrigantstvo, pohlep po veljavi in izrecen odmik od vseh ideologij«*). V dveh esejih piše Felc o nogometu, igri, ki *»verodostojno odseva neponovljivo duševno in telesno stanje posameznika in skupnosti«*. V knjigi ne manjka misli o življenju, nagonu, usodi, zavesti, svobodi in ljubezni, iluziji, resnici, odrešenju, obsojanju, neznatnosti. Kot rdeča nit se skozi eseje, knjigo, leta, vleče prepričanje, celo vera v neponovljivost posameznika, ki pa ob koncu knjige omahne pod težo *»razsrediščenja človeka«* v informacijski epohi. *»Skrivnosti ni več. Da, človek ni več unikatno bitje«*. In še in še. Pomemben delež gre umetnosti, literaturi, poeziji. Nekajkrat govori Felc kot izkušen pisatelj tudi skozi kratke prozne zgodbe. Ves čas se z mislimi in citati vrača k literaturi, pri njej črpa vire za dvogovor in samopremislek. Zagotovo so najlepše misli o Cirilu Kosmaču: *»Imam občutek, da bi bil prijatelj Ciril Kosmač danes manj zbeگان, kot sem sam. On je postavil človeka v službo življenja, jaz pa že trideset let v službo večnosti ... Povsem mu ne morem slediti, oporekati pa tudi ne. Ostajam neodločen.«* Podnaslov knjige bi lahko bil tudi naslov enega od esejev *»Razmislek o času, prostoru in človeku«*. Sam bi dodal še *»...ljubezni«*.

Felc je psihiater. V »razmišljanjih na griču« se veliko ukvarja s svojo stroko. Široko, eruditsko in navidez z lahkoto piše o številnih temeljnih vprašanih psihiatrije, recimo o vprašanih njenega zgodovinskega (in s tem tudi prihodnjega) razvoja, o moralni zavezanosti celo o terminologiji (histerija). O odmevih v njegovi stroki ne morem soditi, prepričan pa sem da zagotovo gradi osnove za visok moralni kodeks stroke. Ali je psihiatrov pogled na človeka in svet zaradi poklicnega in strokovnega dela z »dušo« že v koreninah lahko širši od pogleda drugih strok, recimo tehniških, naravoslovnih, ekonomskih? Težko bi trdili. Zagotovo je za vsakega človeka ena življenjsko najbolj odrešilnih ugotovitev, da se (torej) da združiti »nezdružljivo«. Ukvarjanje samo s svojo stroko ljudi očitno siromaši, družbo ki visoko vrednoti specializiranost pa vleče v ameriški tip banalnosti. Prostor za razmišljanje je prepuščen vsakomur, izkoristiti ga pa je danost in obenem pogum oprijeti se možnosti, da stopiš na pot (po Felcu) iskanja znanja, modrosti in vesti.

Priznam, da mi je bilo o tej knjigi težko pisati, dolgo nisem vedel ne o čem, ne kje začeti iz razloga, ker se je z avtorjem bolj ali manj povsod mogoče strinjati. Razen s prvim esejem. V njem se Felc spoprime s pomenom oblike svojega pisanja, ki jo imenuje članek. Ponovi Hesseja, ki da pravi, da je članek zelo površna zvrst pisanja. V članku da je moč biti zelo sporočilen vendar ne poglobljen, ker da je fragmentarna zvrst poročanja. Globljih pogledov na človeka in svet, na zgodovino in dušo sveta,

da se s člankom ne da izraziti. Seveda, članek ima obliko, ki jo omejujeta število vrstic, danes v računalniškem svetu celo število črk, presledkov in ločil. Toda, kaj bi na to rekli pesniki? Kaj pa še! Strogo obliko imajo marsikatere literarne zvrsti, prozne morda malo manj, zato pa jih je v poeziji vse polno. Vse, z najbolj razvpito med njimi - sonetom - vred, zahtevajo od avtorja zlitje vsebine v majhno zapovedano posodo, ki ima povrhu še oster horizontalni in vertikalni red. In že marsikateremu mojstru je uspelo uskladiti oblikovno in vsebinsko dovršenost v klasično lepoto, neke vrste preslikavo mineraloškega kristala. Nekako tako je s Felčevimi zapisi, članki po dolžini, eseji po vsebini. Avtor je znal z izjemno mero skromnosti in vdanosti uskladiti sporočilnost in poglobljenost. Kratka prozna oblika se je pokazala celo za veliko prednost, saj je zahtevala izpuščanje in veliko preciznost v sporočanju.

Zagotovo je prva odlika knjige izrazita človeškost, zagovarjanje neponovljivosti, enkratnosti človekove usode. In ljubezen. Izpustitev namenov in ideologije. Knjigo bogati nevsiljiva eruditnost. Preskoki v »družbeno« so kratki in avtor vedno ostaja oseben, samo posameznik. Stalno je prisotno samospraševanje, sodnik pa Felc ni nikoli. Leta, izkušnje in ljubezen so prinesle zlahten humor. Vse skupaj pa bi lahko bilo skromno in zaman, če ne bi knjiga imela literarnega bogastva. In tega ima, veliko.

»Dodal bi le, kakšen napor je razumeti in kakšna odpočivajoča možnost je biti strpen in imeti rad.«

Darko VILER

Obnovljeni rudniški stroji v jašku Frančiške

Anton Zelenc: IN VENDAR SE GIBLJE
 Katalog obnovljenih rudniških strojev in naprav
 Mestni muzej Idrija, 2001

V začetku decembra leta 2001 je izšla nova publikacija Mestnega muzeja Idrija, knjiga s pomenljivim naslovom »*In vendar se giblje*«. Iz podnaslova izvemo, da je to Katalog obnovljenih rudniških strojev in naprav. Avtor knjige, muzejski kustos za tehniško dediščino, inženir strojništva, Anton Zelenc, že v uvodu opozori na objekte tehniške dediščine v Idriji in njeni okolici, ki so izjemnega pomena in v mnogočem edinstveni v svetu.

Skozi kratko zgodovino nastanka zbirke avtor spomni bralca, kaj se je dogajalo z odsluženimi stroji in napravami, ki so bili večinoma še iz avstro-ogrškega obdobja, ko se je uprava Rudnika živega srebra v 50. letih 20. stoletja odločila za temeljito modernizacijo in je iz obratovanja izločila okrog 30 različnih strojev. Nekatere izmed njih so v letih 1958-1960 namestili na grajsko dvorišče, kjer so bili tri desetletja na ogled številnim obiskovalcem. Ob začetku prenove gradu leta 1988 in grajskega dvorišča leta 1990 pa

je že dozorela odločitev, da se stroje preseli nazaj v avtentično okolje rudnika živega srebra. Za uspešno demontažo, selitev, restavratorska dela in ponovno montažo strojev je imela nemalo zaslug poleg vodstva muzeja tudi restavratorska ekipa upokojenih rudarjev, ki je opravila zares izjemno delo. Zbirka rudniški strojev in naprav, za katere skrbi Mestni muzej Idrija, je nameščena v stavbi jaška Frančiške in v opuščeni rudniški nakladalni postaji žičnice jaška Jožef nad stavbo Kamšti.

Avtor Anton Zelenc bralca sistematično vodi skozi poglavja, ga seznanja z delovanjem parnega kotla, parnega batnega stroja, vitla, dieselskega motorja, kompresorja in črpalk. Potem podrobno opiše razstavljene eksponate z vsemi tehničnimi podatki, ki jih je bilo moč dobiti. Postreže nam s skico, načrtom ali risbo in pove, v katerem rudniškem obratu so delovali. Pod nadstreškom pri jašku Frančiške sta postavljena vodna turbina Francis in izvozni stroj s parnim pogonom. Oba sta vzorno restavrirana in detajlno opisana v knjigi.

Za nemoteno delovanje je rudnik potreboval delavnice za obnavljanje in izdelavo strojnih delov ter popravilo in izdelavo jamskega orodja. Iz stare mehanične delavnice se je ohranilo pet strojev: pehalni stroj, stružnica, stroj za rezanje navojev, skobeljni stroj, radialni vrtni stroj, iz rudniške kovačije pnevmatsko kovaško kladivo, iz mizarско tesarske delavnice pa tračna žaga.

V poglavju Transport rude so poleg izvoznega stroja s pogonom na paro opisani konjski vagon, ki je najstarejši ohranjeni vagon konjske železnice v Sloveniji, mala električna lokomotiva s stikalnim načrtom, velika električna lokomotiva, jekleni voziček,

leseni voziček za izkopsino z načrtom, bencinska lokomotiva, nabavljena leta 1916, in dieselska lokomotiva moči 14,7 kW (20 KM).

Opisana sta še dva razstavna predmeta: jamski telefon in vrtna garnitura za globinsko vrtnje.

Knjiga je opremljena s 57 črno-belimi dokumentarnimi fotografijami, ki prikazujejo naprave in stroje v času svojega delovanja. Fotografiji Marijan Močivnik, Dušan Jež in Tihomir Pinter pa so prispevali 42 odličnih barvnih fotografij obstoječih strojev in naprav.

Knjigo je s predgovorom pospremil na pot prof. dr. Uroš Bajželj, bivši dolgoletni uslužbenec rudnika, ki pravi, da bodo s katalogom in razlago v njem eksponati v rudniški stavbi Frančiške ponovno oživele. Obiskovalcem zbirke bo ob ogledu eksponatov in branju te publikacije omogočeno spoznati tudi pomen in smiselnost ohranjanja tehniške dediščine, ki je prav v okviru Mestnega muzeja Idrija za obravnavano obdobje edinstvena. Čestitke muzeju in restavratorjem za tehnično dovršeno delo ter avtorju poučnega kataloga, ki ga bodo obiskovalci muzeja in Idrijčani, prepričan sem, z veseljem prebrali. Knjigo je možno kupiti v recepciji Mestnega muzeja Idrija in knjigarni ABC v Idriji po ceni 3.000 SIT.

Tomaž PAVŠIČ

Spominjajoč se Rijavca

Janez Kavčič: Ivan Rijavec 1905-1980, življenje in delo
Založba Bogataj, Idrija, 2001

Pričujoči zapis je sicer mišljen kot kratka recenzija o ljubki mali knjigi spod peresa Janeza Kavčiča o življenju in delu glasbenika Ivana Rijavca (1905-1980), ki je (s časovnim zamikom) izšla ob 20. obletnici smrti tega zaslužnega kulturnika, glasbenega in pevskega učitelja ter ravnatelja in skladatelja.

To je zanimivo berljiva kratka monografija o človeku, ki je izšel iz našega okolja, z Vojskega, od koder je odšlo v svet več pomembnih javnih delavcev (Lapajneti, Grudni, Vončini, Habeti, Črtomir Šinkovec, ...). Ivan Rijavec z domačije v Navinčejšu je kot mladenič in mož – primorski emigrant – živel trinajst let v stari Sloveniji onstran rapalske meje, v Ljubljani in Mariboru. Leta 1948 se je z družino vrnil v domače kraje, v Idrijo in tu prevzel glasbenopedagoške naloge pa še vodstvo številnih pevskih zborov.

Čeprav se Ivana Rijavca spominja še mnogo ljudi in so sadovi njegovega delovanja na glasbenem področju še zmeraj vidni, sta vendar pretekli že dve

desetletji od njegovega »odhoda«. Neustavljivi čas nam pravi, da je Rijavec živel in ustvarjalno deloval še v prejšnjem stoletju, ki je bilo za naš narod dokaj naporno in burno, a je prineslo tudi nekatere dobre spremembe.

Na pobudo Marije Rijavec, nekdanje ravnateljice idrijske glasbene šole, ki je ohranila mnogo spominov in arhivskega gradiva o svojem očetu in si je prizadevala, da bi o njem izšla spominska publikacija, je zgodovinar Janez Kavčič zbral podatke in poiskal literaturo ter s svojo izbrano in kleno besedo oblikoval bogato dokumentirano »zgodbo« o glasbeniku in kulturnem delavcu Ivanu Rijavcu.

Po knjigi o idrijski realci, o Spodnji Idriji, o idrijski cerkvi svete Trojice in nekaterih katalogih ter mnogih člankih umetnostnozgodovinske in domoznanske narave je pri idrijski Založbi Bogataj, ki domačim stvarjem naklanja veliko pozornosti in zanimanja, izšlo Kavčičevo četrto samostojno knjižno delo. Je sicer po obsegu najmanjše, a za kulturno

zgodovino v naših krajih izredno pomembno pričevanje. Knjiga žepnega formata, a lepo vezana v trde platnice, je v obsegu 80 strani domiselno opremljena in skrbno natiskana.

Ivan Rijavec je bil kljub solidni strokovni izobrazbi v bistvu glasbeni samorastnik. Globoka notranja nuja, da se izobrazí v glasbeni umetnosti, ga je gnala vedno naprej, v premagovanje številnih ovir, ki so bile socialnega, čisto gmotnega ali pa širše politično-zgodovinskega značaja.

Vse te njegove male in velike življenjske peripetije opiše Kavčič v svojem »berilu« o Rijavcu. Koristna in primerna je tudi vključitev dveh nagovorov ob odkritju Rijavčeve spominske plošče (Cveto Koder, Rudi Šimac) in ponatis članka Marijana Beričiča iz Vzajemnosti. Izbor dokumentarnega in slikovnega gradiva (kar 33 fotografij) nazorno dopolnjuje biografovo pripoved, ki obravnava več obdobij Rijavčevegažitja in bitja. Najprej dozorevanje na rodnih tleh, potem pa bivanjska in družbena ločitev od domače grude, gorate pokrajine in kmečkega kulturnega ozračja v času raznarodovanja pod Italijo, ločitev od svojcev in rojakov in tudi od nekaterih glasbenih učiteljev in mentorjev (Ivan Laharnar na Šentviški Gori). Nato pride študij ob največkrat le priložnostnem delu v Ljubljani, potem pa skrb za vsakdanji kruh in družino, ko dobi kot organist službo na Štajerskem, v Šentilju. Sledi težki vojni čas, ki ga še kar srečno preživi v Mariboru in nato leta 1948 končno vrnitev domov, v Idrijo, kjer deluje 32 let, tako rekoč vse do svoje smrti. In prav v tem najdaljšem tretjem obdobju svojega življenja se je Rijavec najvišje in najodmevneje uveljavil kot glasbenik širokega in delovnega zamaha. Po eni

strani je bilo tu zahtevno pedagoško delo, tudi ravnateljstvo, po drugi pa razvejano zanosno in sila uspešno delo z vodenjem in vzgajanjem številnih in različnih pevskih zborov. Pa s pripravami številnih, tudi programsko obsežnih glasbenih prireditev že kmalu po prihodu v Idrijo.

Bil je sposoben in ugleden požrtvovalen starejši glasbeni zanesenjak na Primorskem, z velikimi skušnjami iz preteklosti, a s pogledom v prihodnost. Naj bliskovito spomnimo vsaj na nekatere »točke«, pri katerih je imel vidno in pomembno vlogo: ustanovitev pevske revije Primorska poje, priprava vsakoletne revije primorskih harmonikarjev, pa vodenje idrijskega komornega zbora, nepozabni nastopi z zborom črnovrških deklet, popularnost njegove zborovske skladbe Ob Kolpi ...

Ivan Rijavec je bil sin naših gora, obdarjen s pristinim in zahtevnim glasbenoumetniškim čutom, ki ga je razvil s študijem, v precejšnji meri tudi z velikim osebnim prizadevanjem in žrtvami. Mladim rodovom je na široko posredoval svoje umetniško znanje, naši kraji pa so prek njegovih zborov doživljali kulturni in umetniški utrip, ki je odmeval tudi širše.

Prikupna knjiga Janeza Kavčiča je dostojno pričevanje o zaslužnem kulturniku. Ob izidu te lepe knjige o domačem glasbeniku se mi poraja prijetno spoznanje, da Rijavec ne bo pozabljen, saj jo bodo ljudje gotovo radi jemali v roke. Ob tem pa bi rad le še dodal, da čaka, da pride na vrsto (morda ob kakem prihodnjem jubileju) še marsikatera osebnost, glasbena ali slikarska. Ne nazadnje tudi slikarka Fanči Gostiša.

Klemen PUST

Slovenija odprta za umetnost 2001

Razstava umetniških del
z Mednarodne likovne delavnice
Slovenija odprta za umetnost,
Sinji Vrh, 2001.

Moderna slovenska umetnost je v zadnjih letih doživela nesluten razmah. Z osamosvojitvijo in spremembo gospodarskega sistema se je prebudila nova senzitivnost, odprle so se nove poti zaznave, ki svoj vrhunec doživljajo prav v tem času. Ni več aktualna politična angažiranost, fokus se je preusmeril v vsakdanje življenje, v banalno realnost, socialna kritičnost stoji bolj ob strani. Kdor je v zadnjem času redno obiskoval razstave sodobne slovenske umetnosti, kot so razstava Factor banke ter različni bienali in trienali sedanjega likovnega ustvarjanja v Sloveniji, je lahko opazil, da Umetnost ne obstaja več, ampak pod povrhnjico prav narahlo brbotajo zgolj derivati nekdanjega telesa. Težko bi konstatirali, da je mrtev umetniški pogled na svet kot tak, vendarle je potrebno opozoriti, da umetnosti nikdar več ne bomo gledali na enak način kot v prejšnjem stoletju. Kot bi se nekako izgubil srčni utrip, pacient pa še ni mrtev. Če lahko govorimo o nadaljevanju artistskih tendenc, potem moramo spremeniti našo optiko, kar pomeni novo, svežo perspektivo, ki jo pravzaprav lahko dajo samo mladi, na novo šolani kadri. Iz tega seveda izhaja, da potrebujemo novo likovno kritiko, a se tu ne moremo ustaviti, saj alternirano zrenje predrugačene tematike in amfibijskih motivov zahteva svoj korelat tudi na teoretičnem nivoju, kljub zagotavljanju estetov (npr. Franeta Jermana), da je teorija pač vedno za prakso. Na nekem nivoju in v neki točki sovpadanja različnih praks kot tudi refleksivnih premis se bo

še enkrat upognil elastični hrbet mogočnega znanstvenega vedenja. Takrat bo nova paradigma kanonizirana in uvrstila se bo v kategorijo "nove umetnostne zgodovine". Šele takrat bo stroka za rep ulovila dejansko stanje, kar je seveda oksimoron, bomo pa bližje kot kdajkoli.

Težko je pisati o neki določeni razstavi brez jasnega stališča, prav to stališče pa ne more biti edino določujoče. V post postmoderni, ki naj bi jo živeli (izraz v resnici ne pove ničesar), je edino vodilo "Anything goes", vse je zanimivo, upravičeno do prezentacije na nivoju lastne akcije kot tudi karakteriziranja po-dobe in so-dobnosti. Tomo Brejc, eden najboljših poznavalcev modernizma in postmodernizma pri nas, piše o "temnem modernizmu", kar pa ima seveda lahko le simboličen pomen, historična avantgarda je mrtva, nove smeri zadnje desetletje vedno hitreje naraščajo. Spekter se širi s skoraj eksponentno hitrostjo, pri čemer vseeno lahko določimo kvalitetno jedro in nanj gravitirajoče epigone. Kriterij upravičenosti je pokopan pod pepelom, a pogoj avtorske kreativnosti še obstaja, ker drugače biti ne more, če naj sploh še govorimo o umetnosti in njeni čutno-nazorski afiliciji. Je pa policentričen v ustvarjanju rezultiral v diverzifikaciji analize in sinteze le-tega. Sodobna umetnostna znanost (oziroma natančneje znanost o likovni umetnosti) je dandanes tako široka, da bi se zdela začetnikom vede bolj tuja kot jedrska fizika. Čeprav stroge, formalne stilno-zvrstne določni-

ce kakšnega Izidorja Cankarja oziroma Dunajske umetnostnozgodovinske šole še niso presežene, pa jih bo v najkrajšem času potrebno dopolniti. Pri nas je situacija pravzaprav kar razveseljujoča, saj imamo vse spektre mavrice. Na eni strani je potrebno omeniti vsestranskega Andreja Medveda iz Obalnih galerij v Piranu, kateri deluje sinkretistično ter pri tem uporablja duhovnozgodovinski, filozofsko-estetski pristop, ki ne zanemari niti literature niti filma (njegov "sopotnik" je tudi dr. Jure Mikuž). Drugi pol predstavlja Katedra za umetnostno zgodovino na Filozofski fakulteti v Ljubljani, ki favorizira "Stare" in nima niti rednega predavatelja, zadolženega izključno za sodobno umetnost. Kot "zlato sredino" bi lahko omenil slikarja Emerika Bernarda, kateri ustvarja aktualno umetnost, a z izjemnim občutkom za minule historične periode, saj je premislil in presnovil Giotta, Cimabua, visokorenesančne mojstre, na osebni ravni pa se je navdušil nad sv. Frančiškom.

Po tem krajšem, čeprav potrebnem uvodu se posvetimo sami razstavi, ki smo ji namenili tale članek. Likovna delavnica na Sinjem Vrhu ima že častljivo tradicijo. Alfa in omega celotnega projekta je prav gotovo znani slikar Klavdij Tutta, ki je zraven pritegnil še svojega brata Etko, svojo ženo Klementino Golja, sicer tudi slikarko, ter umetnostno zgodovinarjo in likovno kritičarko Anamarijo Stibilj Šajn, katera skrbi za stike z javnostjo. Že vrsto let pri tem sodelujejo tudi Kulturni center Ivana Napatnika v

Velenju in Kulturni center Srečka Kosovela v Sežani, prav poseben pomen pa ima sodelovanje Mestnega muzeja Idrija, saj preko te naveze vsako leto v idrijski galeriji doživijo predstavitev vsa dela, nastala na delavnici, eno sliko pa potem organizacijski odbor Muzeju tudi podari, s čimer si le-ta obogati fond svojih lastnih umetniških del.

Letos se je po izboru uradnih selektorjev na Sinjem Vrhu zbralo 26 umetnikov, če ne štejemo uradnega fotografa, ki tudi sodeluje na razstavi. Večina, kar 25, je bilo slikarjev in samo eden kipar. Prišli so iz 11 tujih držav in seveda iz Slovenije, med njimi pa je bilo pet častnih gostov. Hiter pregled izbranih del pušča zelo marogast videz. Očitno je idilično okolje naredilo svoje in so se umetniki lahko sprostiti ter k delu pristopili razbremenjeni vsakdanjih skrbi. Večina avtorjev se izraža na formatu večjega obsega, samo Ivo Mršnik ustvarja na samolepilnih etiketah, ki jih naniza po več skupaj kot bisere na ogrlici. Imamo različne umetniške tehnike, od sitotiska, prek akrila do akvarela, večina med njimi je mešanega tipa.

Pri stilno-morfološki analizi bi začel z našim dunajskim rojakom Valentinom Omanom. Njegova izraznost v sebi skriva celo galaksijo interpretacij. Opravka imamo z velikim temnim idolom v maniri kanaanskih molohov, z izbrisano, palimpsestno podobo. Svetle barve okvirja in rožnata "meglica", ki monolitno telo obdaja, pričajo o mediteranski umeščenosti podobe, obenem pa se ustvarja vtis

zapredka, pokrivajočega in prikrivajočega prave pomene, saj so ti očem nevidni. Kot vsezajemajoči slepi videc Tejrezias se nam neka trdna karakterizacija neizogibno odmika v neskončnost. Na zadnji strani slike se nahaja naslov: "Zaprženi ikarus". To nam samo po sebi ne pove veliko, lahko gre za "Zavrženega Ikarusa" ali pa morda celo za "Zapreženega ikarusa". Pomen sam po sebi dobi nove konotacije skozi mit o prvem letalcu z nesrečno usodo. Dalo bi se vse skupaj povezati s simboliko usode človeštva ter njegove želje po znanju, s čimer se trže izpod oblasti bogov a konča v prepadu. Sam slog upodobitve bi morda lahko primerjali z znanim francoskim slikarjem Jeanom Dubuffetom, seveda pa imamo tu mehkejšo linije. Naslednji je Mehmed Klepo, umetnik iz Bosne in Hercegovine. Pri njem gre za dominantno kubičnost "podnožja", v temnejših, jesenskih barvah, ki je ostro ločeno od svetle obdajajoče površine. Linije so tu ravno tako pomembne kot pri prvem primeru, listje na spodnji strani slike od daleč celo spominja na nekatera naziranja tašizma. Julien Parcy prihaja iz Francije, je mlad slikar in njegova najpomembnejša dela verjetno šele prihajajo. Po besedah Stibilj Šajnove gre tu za že izoblikovano, samosvojo umetniško izraznost, ki presnavlja videno izkušnjo in v tem procesu izpušča vse razen detajlov, za katere misli, da so pomembni za njegovo vizijo. Detajli so nežni, poetični in prefinjeni, kakršna je tudi njegova paleta. Njegovo ustvarjanje sicer pogojno spominja na kakšnega Delaunaya ali druge francoske slikarje orfizma iz prvega obdobja 20. stoletja, morda pa še bolj na

umetnost pointilizma, oziroma barvna eksperimentiranja Henrija Matissa. Edinega kiparja na likovni delavnici, Hrvata Zvonimirja Kamenarja, ki je bil tudi častni gost, zanima tridimenzionalnost prostora in prebijanje okvirja, kar bi ga lahko približevalo modernizmu, vendar je njegova umetnost samosvoja, polna igrivosti in domiselnosti. S prvinskimi materialom – lesom – ponazarja bistveno sporočilo življenja v vedrih tonih živahne polihromacije. Paralele se kažejo pri sodobnem kiparju Anthonyju Caru. Carmelo Zotti prihaja iz Italije in razstavlja po celi Evropi, kjer je bil že tudi večkrat nagrajen. Očiten je vpliv klasicizma, a še bolj pitture metafisice, predvsem njenih glavnih predstavnikov, kot sta Giorgio De Chirico in Carlo Carrà, za kar pričata splošna postavitve in specifična svetloba. Upodobljeni motiv sam na sebi je precej soroden sliki Kiklop Francoza Odilona Redona, s tem da kiklopa zamenjuje krilata figura, najverjetneje lev kot aluzija na Benetke, s katerimi je Zotti neposredno povezan. Avtor enega meni najlepših del je Franco Dugo, drugi častni gost, naše gore list s trenutnim prebivališčem v Gorici. Pri njem fascinira izbira barv, na smemo pa pozabiti na izjemno izčiščeno vzdušje, ustvarjano z vsakim našim pogledom prek mistično učinkujoče svetlobe – zanimivo je dejstvo, da me ta spominja na Edwarda Hopperja, ki sicer ni neposredno povezljiv z Dugovim ustvarjanjem. Kot pravi Stibilj Šajnova palica v spodnjem levem kotu slike predstavlja človeka v zapuščenem, skozi umetniško oko predrugačenem krajini. Alfred De Locateli, še en Italijan, se nam predstavlja s samotno krajino

razpoložensko-sanjske narave. Evocira tihe, gluhe planjave čezpomenskega osebnega uvida. Zopet prednjačijo vplivi pitture metafisice. Naslednja je italijanska umetnica Sabrina Feroletto, ki nam predstavlja tehniko sitotiska in skozi multiplikacijo istega obraza v različnih formalnih odtenkih neizogibno nadaljuje iskanja kakšnega Andyja Warhola. Kot opozarja Stibilj Šajnova gre za obraz slepega človeka, kar ima seveda svoje konotacije na pomenski ravni. Enar Cruz je ime edine neevropske umetnice, prihaja namreč iz Kostarike. Živahen kolorit in razvezanost formalne kompozicije se lepo prilagajajo dognanjem Marca Chagalla, Haima Soutina ali nemških ekspresionističnih skupin (na primer Die Brücke in Der Blaue Reiter). Odločne likovne ekspresije z iztržki prepoznavnih oblik prinašajo spoznanja čiste lepote. Nemka Brigitte Brand upodablja zaliv lagunske oblike, ki pa nima natančne geografske orientiranosti. Lahko da gre za kakšnega od okljukov beneške lagune ali pa upodobitev severnjaških morij, kakršne je ustvarjal Peter Severin Kroyer. Na zadnji strani slike sem zasledil težko berljev naslov, kjer verjetno piše "Laguna", pač v skladu z naslikanim motivom. Sashia Van Herwijnen je k nam prišla iz Nizozemske. Igrivo, nedogmatsko podajanje globine vsakdanjega življenja je njen najmočnejši adut. Vse skupaj spominja na umetnost kolaža, ki je bila še posebej močna znotraj dadaističnega gibanja, z njo se je veliko ukvarjal Kurt Schwitters, močan je tudi nadrealistični prispevek Maxa Ernsta. Tudi tu se izrazi tendenca preseganja okvirja "slike". Na zadnji strani slike tiči

naslov "Sage 2001 - family of men". Makedonka Nataša Milovancev se poleg slikarstva ukvarja tudi z arhitekturo, kar je precej očitno tudi pri tu predstavljenem delu. Gre za zabrisane telesnine kubičnih form. Pred oči nam te vertikalne in horizontalne linije postavljajo pradaven spomin na megalite, katakombe, grobnice in svetišča. Težke forme zanikuje posrečena simbioza umirjenih in živahnih barv. Prvi predstavnik španske "falange" je Antonio Albarado. Prek iztanjšanih geometrijskih konstruktorov se nam v svetlobi slikarskega polja izluži zenovsko duhovno občutje, izraženo v najboljši maniri minimalizma. Mogoče so vzporednice z El Lissicim ali Richardom Diebenkornom. Drugi Španec je Jesus Emilio Vizuete. Njegove temne a tople barve so tipične za Iberski polotok, od koder prihaja. Glede na delitev slike se nam porodi povezava z Markom Rothkom oziroma Barnettom Newmanom. Saša Dobrić je predstavnik Zvezne Republike Jugoslavije. Njegova stvaritev seveda vsebuje elemente ekspresionizma in surrealizma, še posebej glede na obraz, skrit v centru slike, ter ustnice v vrhnjem delu: sanjski, nerazložljivi, iracionalni, podzavestni motivi. Slovenec Bogdan Čobal se predstavlja z intenzivno, žarečo barvno skalo v odtenkih rdeče. Način predstavitve po vertikalnih pasovih me spominja na italijanski futurizem, tu bi omenil predvsem Giacoma Balla in Umberta Boccionija. Ustvarja se iluzija gibanja, prelivanja in različnih "prizmatičnih" postavitev. Nekaj podobnega bi lahko rekli o Juanu Grisú ter njegovih slikih Kozarci, ča-

sopis in steklenica vina, z endemičnimi kubističnimi nastavki. Ludvik Pandur, seveda Slovenec, v svojem vehementnem zapopadku divjih slikarskih potez in pestrih nanosov še najbolj spominja na Georga Baselitza, vendar brez njegove depresivnosti, nekakšna vesela verzija torej. Že omenjeni Ivo Mršnik se po formatu in motiviki uvršča v bližino art informela, katere pomemben predstavnik je Hans Hartung, po drugi strani pa imamo določene skupne točke s kitajsko in japonsko kaligrafijo, ki nato rezultira v zelo pomembni sodobni japonski grafiki. Slovenka Ana Zavadlav ustvarja drzno a hkrati nežno. Uporablja različne tehnike in materiale, ki se ne pokoravajo strogim kanonom, raje vzpostavlja svojo lastno avtopoetiko. V zakladnici svetovne umetnosti bi lahko njeno delo primerjali z znano Črno, negibno na mestu Paula Klejeja, kjer gre za podobno horizontalno delitev kot tudi podobno barvno lestvico. V podtonu zopet odmeva Rothko. Naslednji Slovenec, Zmago Puhar, se usmerja v dekorativnost, neobveznost, njegov namen pa ni trivialen temveč stremi k lahкости oblakov ali neulovljivosti metuljev. Igor Pustovrh je uradni fotograf razstave in se predstavlja s posebej prek elektrolitov procesirano fotografijo prelivajočih se barv. Zanimivo soroden mu je Nicolas Schoefer. Slovenski slikar in oblikovalec Domen Slana, sicer sin Franceta Slane in polbrat Jana Plestenjaka, na ogled ponuja bukolično-idilični motiv z rahlo ironično noto. V barvnih odtenkih se zgleduje pri Carlu Larssonu, formalna postavitev nam

vzbuja podobo sovjetskega socrealizma. Arijan Pregl, med drugim v Ameriki šolani slovenski umetnik, se ukvarja z ekstrakcijo in dividiranjem barv. Zopet lahko ugotovimo upoštevanje opusa Henrija Matissa in njegovega barvnega planiranja. Podobno stopnjo abstrahiranja predmetnosti v obliki pravilnih, geometriziranih kubusov v specifičnem medsebojnem odnosu najdemo na eni strani pri Pietu Mondrianu, na drugi strani pa pri suprematistih, še posebej pri Kazimirju Maleviču. Na zadnji strani slike se vidi naslov "CMYK". Milan Todič, naslednji iz plejade slovenskih umetnikov, nam ponuja samosvojo, živobarvno uzrtje realnega motiva, ki se prelevi v ekstatično pritrjevanje življenju in vitalnosti narave. Slikarske plasti so naložene horizontalno ter barvno klasificirane: iz nedolžne bele v agresivno rdečo. Poleg slike Franca Duga je ravno ta na razstavi požela največ zanimanja. K taki izraznosti se usmerja tudi Andre Derain in ostali fauvisti. Klementina Golja, dandanes ena najbolj znanih sodobnih slovenskih slikark, ima posebej izdelan slog individualnih ekspresij in emocionalnih transgresij. Tudi na razstavi prikazano delo ni nič drugačno. Kot beremo na zadnji strani slike, je ta del večjega cikla *Sanje za dušo*. Gre za nemirne, ostro izrisane linije z vedrim in poživljajočim koloritom, kar vzpostavlja krhko ravnovesje med razigranimi elementarnimi delci. Slika še najbolj spominja na "Stroj, ki ščebeta" Paula Kleeja. Glede na risarske kvalitete bi sliko povezal z japonskim umetnikom Tsugouharom Fujito, barvna podstat pa bi lahko

korelirala z ustvarjanjem Helen Frankenthaler. Etko Tutta, Klavdijev brat, je ustvaril za svoj opus tipičen izdelek. Zanj Stibilj Šajnova pravi, da ustvarja motive, povezane s sodobno računalniško in internet kulturo. Mene njegovo ustvarjanje spominja na "Bauhaus" Laszla Moholy - Nagya in ostale konstruktiviste in tudi na Bena Nicholsona. Vita activa in contemplativa likovne delavnice na Sinjem Vrhu je prav gotovo Klavdij Tutta, Postojnčan, ki živi v Novi Gorici in Kranju. Njegovi mediteranski motivi, združeni z miti in legendami tega področja, ustvarjajo poseben pravljичni svet, poln posebne občutljivosti ter pristne človeške soudeležnosti. Motivi so precej pestri, variirajo pa znotraj osebne dojemljivosti za prefinjeno liričnost. Tutti je morje in marina njegovo veselje, tako si lahko razlagamo tudi nekatere po naravi skorajda futuristične gradbene elemente. Podoba očesa, vsepričujočnosti, vseprežemajočega sentimenta odstira tančice nezavednega. V Tuttovem univerzumu ni nič vnaprej določenega, vse je igra odstiranja tisočerih tančic. Po duši mu je soroden avstrijski "poet" Hundertwasser, s katerim ju družijo več kot le živobarvna pisanost.

Očitno je Mednarodna likovna delavnica na Sinjem Vrhu ena najpomembnejših v Sloveniji in sega daleč izven naših meja. Za Idrijo je še posebnega pomena, da redno sodeluje v tem projektu, ki briše meje na vseh področjih, geografskih in miselnih. Upajmo, da bo še dolgo tako.

Ana SEVER

Promocija mladih umetnikov na dobrodelni razstavi

**3. dobrodelna razstava idrijskega Rotary Cluba.
Galerija Mestnega muzeja Idrija,
november, 2001**

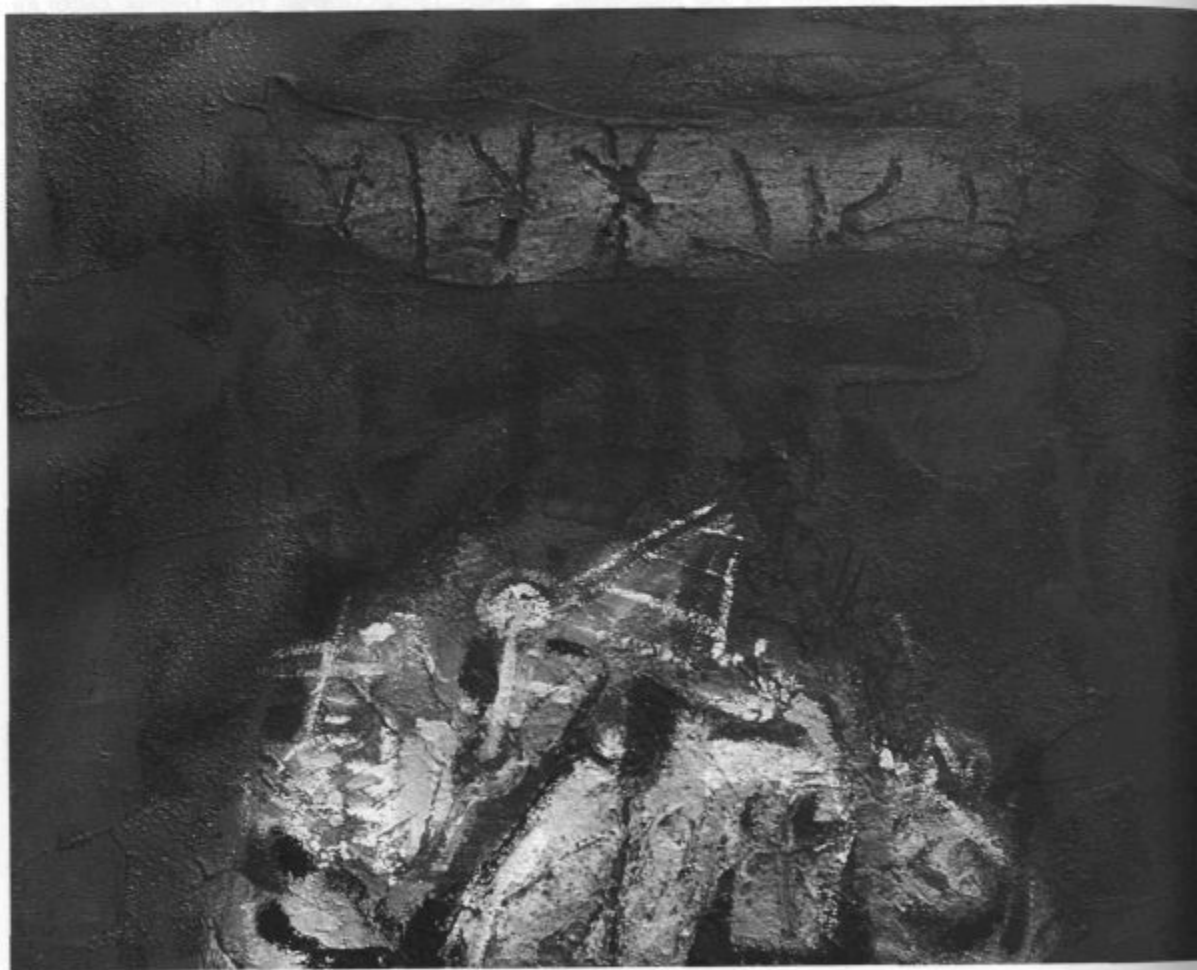
V začetku novembra 2001 so bili obiskovalci idrijske Mestne galerije priča nadvse zanimivemu dogodku, ki je združeval umetniško in dobrodelno plat. Idrijski Rotary Club je vnovič uspešno organiziral razstavo, katere glavni namen je bil zbiranje pomoči tistim, ki jo potrebujejo. Razstava je nedvomno ponudila nekaj za vsak likovni okus, saj je svoja dela razstavljalo kar devetnajst umetnikov iz Idrije in od drugod. Udeleženci dogodka so se ustavljali ob skulpturah, oljih in akvarelih, ob grafičnih in sodobnejših tehnikah.

Pri predstavitvi umetnikov bi najprej rada izpostavila našo najmlajšo generacijo. Sestavljajo jo trije rojaki iz Idrije, ki še čakajo na čas, ko se bodo zapisali med velika imena idrijskega slikarstva. To so *Marjanca Lapajne*, *Sara Šavelj* ter *Staš Kleindienst*. *Marjanca Lapajne* je absolventka visoke strokovne šole slikarstva v Ljubljani, kjer je odkrila svojevrsten likovni jezik, ki se izraža v sodobni tehniki dodajanja keramičnega prahu na platno. Cinobrase akrilne barve ter vkomponirane čipke pa živo asociirajo na okolje, iz katerega *Marjanca* prihaja. *Sara Šavelj* je študentka likovne akademije v Ljubljani. Razstavljanje del ji ni tuje, saj je razstavljala že v gimnazijskih letih. Na ogled je bilo njeno *Tihožitje*, naslikano v tehniki olja na platnu. *Staš Kleindienst* že od malih nog zelo rad riše, kar se kaže v njegovi ljubezni do animacije, ki jo v zadnjem času nadgrajuje z računalniškim oblikovanjem. Navdušen pa je tudi nad grafičnimi tehnikami. Znanje teh strokovno izpopolnjuje na šoli uporabnih umetnosti Famul Stuart v Ljubljani. Predstavil se je z eno od svojih jedkanic, ki je bila predlani razstavljena na Fužinskem gradu.

Naslednja dva avtorja, ki bi ju rada omenila, sta že stara znanca ljubiteljev umetnosti. *Nanda Rupnik* in *Rudi Skočir* sta oba prispevala kar po pet svojih del. *Rudija Skočirja* so obiskovalci v njegovem značilnem slikarskem slogu takoj prepoznali, med njegovimi precej velikimi kompozicijami je bilo najti tudi majhno in simpatično sličico, t.i. *Križevo Kraljico*. Težje je bilo prepoznati *Nandeta Rupnika*, saj se je tokrat predstavil v novi luči; z živahnejšimi barvami in kompozicijami ter s sodobno slikarsko tehniko, ki smo jo že spoznali pri *Marjanci Lapajne*.

Menim, da je posebno treba omeniti tiste umetnike, ki so Rotary Clubu iz Idrije že prispevali svoja dela na prejšnjih dveh razstavah. Poleg že omenjenih, *Rudija Skočirja* in *Nandeta Rupnika*, so to še *Anton Mihevc*, *Darjan Geohelli*, *Franc Godina*, *Zlatko Rudolf*, *Azad Karim*, *Olga Kolenc* ter *Pavel Mrak*. Prvi trije so se predstavili s kiparskimi, zadnji štirje pa s slikarskimi deli. *Anton Mihevc*, ki prihaja iz Notranjske, je študij kiparstva vpisal šele po upokojitvi. Ustvarja predvsem v glini in v tej tehniki si je bilo moč ogledati pet njegovih skulptur. *Darjan Geohelli* v Logatcu poučuje likovni pouk. Od likovnih materialov sta mu najbolj pri srcu glina in železo. Pri t.i. Apokaliptičnem trikotniku, nadvse zanimivo razgibanem delu, je za nosilni element uporabil ukrivljeno železno palico. *Franc Godina*, nekdanji direktor *Kli Logatca*, najraje ustvarja v lesu. V kiparskem smislu se je z njim začel ukvarjati po upokojitvi. Obiskovalci, ki jim je bolj všeč tridimenzionalna in otipljiva upodablajoča umetnost, so občudovali njegovega *Konja* v igri ter t.i. *Lepoto*. Iz neposredne bližine Idrije, iz Idrijske Bele, prihaja *Rudolf Zlatko*, ki je študij kiparstva zaključil na likovni akademiji v Ljubljani. Da je vsestranski umetnik, je dokazal z izborom šestih slikarskih del, naslikanih v mešani tehniki z živahnimi barvami ter hitro in široko potezo čopiča. Prispeval pa je tudi inovativno reliefno sliko, ki je bila končana dan pred razstavo in je zaslužno požela veliko zanimanja. Od zelo daleč, iz Kurdistana, je na študij v Ljubljano prišel *Azad Karim*. Danes živi in dela v Ajdovščini. Z njegovim prihodom je v ta umetniški prostor zavel nov, svež veter. Občudovati je bilo mogoče njegova akrila, naslikana na platnu in na papirju. *Olga Kolenc* sicer prihaja z Vojskega, a že vrsto let dela v Novi Gorici. Pred nedavnim se je idrijskemu občinstvu že

Azad Karim: brez naslova. 2001, akril na platno, 40 × 30 cm

predstavila s samostojno razstavo. Svojo značilno tehniko perorisbe je razvila pod mentorstvom akademskega kiparja Zmaga Posege ter akademskega slikarja Klavdija Tutte. *Pavel Mrak*, ki živi na Vrhniki, se s slikarstvom ukvarja le ljubiteljsko in morda je ravno to razlog, da njegovi akvareli s kraškimi motivi odsevajo izjemen slikarski navdih.

V Idriji svoja dela tokrat prvič v dobrodelne namene podarjajo: *Klavdij Tutta*, *Stanislav Šavelj*, *Peter Jovanovič*, *Joca Jamšek*, *Miha Juvanc*, *Klementina Golija* ter *Andrej Mivšek*. *Klavdija Tutto* sem v zvezi z Olgo Kolenc že omenila. Je akademski slikar, ki je v idrijski galeriji že imel samostojno razstavo. Poznamo ga po svojstveni likovni govorici. Njegove živalske figure zrejo v gledalca z velikimi okroglimi očmi. V okviru mladih umetnikov sem omenila Saro Šavelj. Med razstavljenimi deli je bil tudi kip Sarinega očeta *Stanislava Šavlja*. Je amaterski slikar in kipar, ki se je strokovno izpopolnjeval na likovni akademiji v Ljubljani. T.i. Možakar je sicer glinena skulptura, a zaradi značilne obdelave glinene daje vtis bronca. Z gorenjskega konca se je na povabilo k sodelovanju odzval *Peter Jovanovič*, ki je v prvi vrsti kipar, celo eden vodilnih kiparjev-samoukov v Sloveniji, v Idriji pa je na ogled postavil tri perorisbe. Med nebom in zemljo, odličen akvarel, ki spada v cikel *Metuljev*, je delo arhitektke *Joce Jamšek* iz Zasavja. Veselijo jo predvsem motivi, povezani z naravo, ki jih uporablja tudi v slikanih oknih. Mladi kipar *Miha Juvanc* se rad izraža

z abstraktnimi linijami. Čeprav nima akademske izobrazbe, njegova dela kažejo izjemno nadarjenost. Razstavljal je dve vazi iz žgane glinene ter svečnik in pladenj iz glinene, prevlečene z glazuro. *Klementina Golija* je večja slikarstva, grafike in oblikovanja. Po-diplomski študij slikarstva in grafike je zaključila na ljubljanski likovni akademiji. Ponaša se kar s trinajstimi državnimi priznanji ter eno mednarodno nagrado. Razstavljala je tri svoje majhne, a pristrčne slike. *Andrej Mivšek*, likovno izobražen slikar, je eden tistih mlajših umetnikov, ki še čakajo na priznanje ljubiteljev umetnosti. Če sodimo po delih, ki nam jih je predstavil, je pozitiven odziv na njegovo umetnost zagotovljen.

Organizatorji so primarni, dobrodelni namen razstave nedvomno dosegli, poleg tega pa je to odličen način promoviranja mladih in še neveljavljenih umetnikov. Na drugi strani pa so tovrstne razstave izjemno zanimive za gledalce oz. obiskovalce, saj nudijo številne možnosti za odkritje osebnega likovnega okusa in zagotavljajo, da se po obisku čutijo ne le vizualno, ampak tudi čustveno obogateni.

Jože ČAR

Raziskave živega srebra v idrijskem okolju

Raziskave, povezane z idrijskim rudiščem in dejavnostjo idrijskega rudnika, so se skozi zgodovino postopno tematsko širile in spreminjale. V 18. stoletju, v obdobju nastajanja geologije kot znanosti, so se ukvarjali predvsem z rudami, minerali ter opisom rudniških dvigalnih, črpalnih in žgalniških naprav. 19. stoletje pa je odprlo celotno zapleteno pahljačo tehnično-tehnološke problematike. Nastale so številne razprave s področja metalurgije in kemije, rudarstva, strojništva, vseh področij geologije, zdravstva in tudi že ekologije in medicine dela. Po prvi svetovni vojni je raziskovalni zagon nekoliko zamrl. Dobili smo le nekaj novih podatkov o mineralih in kamninah. Po drugi svetovni vojni pa so se raziskave ponovno dotaknile vseh področij, ki jih lahko vključimo v kompleksnost geologije, metalurgije in rudarstva. Še posebno veliko je nastalo geoloških razprav, ki so dosegle vrhunec v sedemdesetih in na začetku osemdesetih let.

Razumljivo je, da so po začetku zapiralnih del leta 1988 raziskave s področja geologije, rudarstva in metalurgije postopno zamrle. V obdobju zapiranja se je zanimanje raziskovalcev prevesilo k pro-

blematiki zapiralnih del, ekologije in antropomorfne medicine. Prav presenetljivo je, da 13 let po začetku dokončnega zapiranja idrijske jame zanimanje za tovrstne raziskave soglasno s splošno smerjo v svetu narašča.

V prvi številki RMZ - Materials and Geoenvironment, RMZ - Materiali in geookolje, Revija za rudarstvo, metalurgijo in geologijo (prejšnje ime revije: Rudarsko-metalurški zbornik) za leto 2001 so bili objavljeni referati mednarodne delavnice, ki se je odvijala v maju 2001 v Portorožu pod naslovom »Mercury in the Idrija region and northern Adriatic« (Živo srebro v idrijski okolici in severnem Jadranu). Predavanja so objavljena v treh sklopih: Splošno, Območje Idrije in Severni Jadran. Čeprav je tudi živo srebro v severnem Jadranu v dobršni meri posledica delovanja idrijskega rudnika, nas zanimajo predvsem referati, v katerih raziskovalci razpravljajo o živem srebru v Idriji in njeni širši okolici. Poglejmo slovenske naslove sicer v angleščini objavljenih referatov:

Območje Idrije

- Pirc, S.: Geološke in geokemične značilnosti živega srebra v Sloveniji
- Rajar, R.: Hidrološke značilnosti Idrijce, Soče in Tržaškega zaliva
- Dizdarevič, T.: Vpliv idrijskega rudnika na okolje
- Horvat, M., Jereb, V., Fajon, V., Logar, M., Bonzongo, J. C., Faganeli, J., Hines, M.E.: Porazdelitev živega srebra v vodi, sedimentu in prsti v porečju Idrijce in Soče
- Biester, H., Gosar, M., Covelli, S., Müller, G.: Speciacija živega srebra v jalovini, prsti in sedimentih v območju idrijskega rudnika
- Gosar, M., Šajn, R., Biester, H.: Živo srebro v prsti in prahu v Idriji in okolici
- Gnamuš, A., Zupan, M., Šajn, R.: Živo srebro in metil živo srebro v prsti in vegetaciji različnih območij onesnaženih z živim srebrom
- Barkay, T.: Molekularne in biokemijske raziskave mikrobnege potenciala volatilizacije Hg v ekosistemih Idrijce in Tržaškega zaliva
- Major, E. B.: Vpliv živega srebra na makroinvertebrate v Idriji
- Kobal, A. B.: Vpliv rudnika živega srebra na zdravje rudarjev in prebivalcev Idrije
- Kobal, A.B., Arnerić, N., Kobal, D., Osredkar, J., Horvat, M.: Vpliv Hg na osebnost in količino melationina v krvi in urinu bivših rudarjev
- Falnoga, I., Tušek-Žnidarič, M., Horvat, M., Stegnar, P.: Interakcija med živim srebrom in selenom v vzorcih avtopsijskih prebivalcev Idrije

Moj namen ni povzemati vsebino objavljenih referatov, saj so vsem, ki se za tovrstne probleme zanimajo, na razpolago. Opozoriti želim le, da predstavljajo zelo široko, vsestransko in kvalitetno osvetlitev ekološke problematike živega srebra. Če sodimo samo po naslovih, dobimo - kot laiki, seveda - povsem napačno predstavo, da je sedaj o problematiki živega srebra v idrijskem okolju (v najširšem smislu) pa res že vse povedano. Toda, ko prebiramo zaključke, ugotovimo, da se problematika odpira in odpira.

Bralcem objavljenih referatov bo gotovo ostal v spominu velik pomen številnih novih ugotovitev, strokovna zanimivost ter resnost odprtih ekoloških, zdravstvenih pa tudi drugih problemov. Iz tega nesporno izhaja, da lahko v naslednjih letih pričakujemo nove in nove zanimive rezultate s področij raziskav količin in razširjenosti živega srebra v prsti, zraku in vodah ter njegovega vpliva na živali, rastline in predvsem zdravje ljudi v Idriji.

Na jesen leta 2001 je bila natisnjena prva številka 44. letnika strokovne revije *Geologija* (44/1-2001), ki jo izdaja Geološki zavod Slovenije. Med zanimivo in bogato vsebino je bila objavljena tudi razprava *Mercury in soil and attic as a reflection of Idrija mining and mineralization (Slovenia) - Živo srebro v tleh in podstrešnem prahu v Idriji in okolici kot posledica orudenja in rudarjenja* (str. 137-159). Napisala

sta ga M. Gosar in R. Šajn, zaposlena na Geološkem zavodu Slovenije. Razprava je preurejen, vsebinsko dopolnjen in razširjen referat, ki so ga M. Gosar, R. Šajn in H. Biester predstavili na mednarodni delavnici v maju leta 2001 v Portorožu in je bil objavljen z naslovom *Živo srebro v prsti in prahu v Idriji in okolici* v reviji *RMZ - Materials and Geoenvironment*, *RMZ - Materiali in geokolje*, ki smo jo omenili že v prvem delu tega prispevka.

V uvodnem delu razprave je poleg splošnih podatkov o idrijskem rudniku objavljenih tudi nekaj podatkov o tragičnih primerih zastrupitev z živim srebrom v svetu (Japonska, Irak), ki so povzročili pospešene raziskave o vplivu rudarjenja na okolje v začetku sedemdesetih let tudi v Idriji. Sledi odličien, obsežen in natančen pregled raziskovalni rezultatov obremenjenosti idrijskega okolja z živim srebrom (vseh omenjenih referenc, tudi splošnih, je 45). V naslednjem poglavju je opisana metoda dela in odločitev o vzorčevanju tal in »bivalnega prahu, ki se nabira na podstrešjih«. Analiza tal seveda ni novost, saj je bilo prvo sistematično mrežno vzorčevanje tal v Idriji in okolici opravljeno že pred skoraj desetimi leti (Hess, 1993). Tokrat sta raziskovalca želela s pogostitvijo vzorčevanja natančneje ugotoviti najbolj obremenjene predele v okviru območja, ki je bilo onesnaženo z živim srebrom bodisi zaradi naravnih danosti (izdanki orudenih kamnin) bodisi zaradi topilniške dejavnosti. Novo metodo, prvič uporabljeno pri nas, pa predstavljajo analize podstrešnega

prahu, ki se je pokazal kot izjemno uporabno sredstvo za geokemično kartiranje. Tako se je doslej analiziranim materialom (kamnine, preperine, zrak in različni rastlinski in živalski organizmi) pridružil še podstrešni prah, ki je seveda posledica zračne emisije prašnih delcev. Vsekakor zanimiva novost, ki se je, kot kaže, doslej ni nihče spomnil.

Rezultati raziskav so podani v pisni obliki in izrisani na odličnih barvnih kartah. Karta porazdelitve živega srebra v tleh je pričakovano dobro skladna s Hessovo iz leta 1993. Razumljivo je, da so se zaradi gostejše mreže vzorčevanja pokazale nekatere razlike v obremenjenosti in razporeditvi živega srebra v tleh. Nadvse zanimivo novost predstavljajo rezultati 65 analiz podstrešnega prahu. Ugotovili so, da je vsebnost Hg v podstrešnem prahu v povprečju za 3,6-krat višja kot v tleh. Čeprav je karta prostorske porazdelitve živega srebra v podstrešnem prahu na prvi pogled podobna razporeditvi Hg v tleh, pa sega onesnaženje s prahom daleč po dolini Idrijce, celo izven območja tokratnih raziskav, ki so segale do Travnika. Tudi širina onesnaženja je na celotni dolžini precej večja kot kažejo analize tal. V razpravi so podani še številni drugi pomembni in zanimivi podatki in primerjave. Avtorji ugotavljajo, da je podstrešni prah izjemno uporabno sredstvo za geokemično kartiranje. Med mehanizmi razširjanja živega srebra v Idriji v zaključnem poglavju obravnavata naravne - *geogene dejavnike* (izdanki samorodnega skrilavca na Prontu), razširjenost bolj

ali manj prežganih *žgalniških ostankov in rudnih odvalov* ter njihovo uporabo v preteklosti (zasipavanje, gradbeništvo) ter *atmosferske emisije* iz nekdanje topilnice.

Razprava M. Gosarjeve in R. Šajna ima kar nekaj odlik. Tekst je opremljen z odličnimi prikazi, napisan je strokovno tehtno, vsebinsko bogato, pregledno in je razumljiv tudi za širši krog bralcev.

Za zaključek naj citiram še zadnji odstavek razprave. Glasi se: »Iz rezultatov opravljenih raziskav lahko zaključimo, da je Idrija z njeno okolico specifičen primer okolja, ki je zelo obremenjeno z živim srebrom. Predstavlja hvaležen študijski model, ker je na relativno majhnem območju mogoče raziskovati vpliv naravnih (geogenih) virov živega srebra in tistih, ki jih je zaradi petstoletnega pridobivanja Hg povzročilo človekovo delovanje v okolju.«

Da je Idrija res pravi »naravni Hg laboratorij« ni dvoma. To že dolgo vemo. Ali je to vesela ali bolj žalostna ugotovitev, pa naj se odločijo bralci sami.

Janez KAVČIČ

35 let okteta Pr'farci

Društveno življenje v Spodnji Idriji je bilo v preteklosti vsaj občasno dokaj razgibano. V ohranjeni fotografski dokumentaciji je najti zanimive skupinske posnetke gasilcev (leta 2005 bodo praznovali 100-letnico), lovcev, planincev, kolesarjev, telovadcev, raznih športnikov, godbenikov, igralcev in pevcev. Poleg zadnjih desetletij je bilo najbolj živahno obdobje pred prvo svetovno vojno in prva leta po njej, dokler ni fašistična oblast slovenskih društev prepovedala.

Med najbolj vztrajne in zavzete nosilce ljubiteljske kulturne dejavnosti sodi nedvomno spodnjeidrijski oktet Pr'farci, ki je z letošnjim jubilejnim koncertom praznoval častitljivo 35-letnico svojega obstoja in plodnega delovanja. Skupina zasluži vse priznanje in vsaj kratko pisno predstavitev, saj tovrstni jubileji niso ravno pogosti.

Oktet se je začel porajati leta 1966, najprej s priložnostnimi nastopi terceta, ki so ga na lastno pobudo sestavili Roman Žakelj, Ivan Erjavec in Jože Carl. Tedanji župnik Franc Rupnik, naklonjen utripu vaške kulture in družabnosti, je z dodatkom četrtega glasu (Dani Mohorič) zasnoval kvartet in začel

Oktet Pr'farci ob 35-letnici delovanja spomladi 2002

s pevskimi vajami. Kmalu so pristopili Jože Golja (do 1970), Marko Felc in zlasti bratje Dori, Vinko in Marijan Žakelj. Ko se je obetavnemu fantovskemu sestavu pridružil še Slavijo Hladnik, se je izoblikovala zasedba okteta, ki se potem polnih 20 let ni spreminjala.

Oktet se je javno najprej predstavljal po gostilnah, ob godovih (podoknice) in kot svoj čas priljubljeni »šeškarji« po ohceti. Kot zanimiv utrinek časa in razmer je ostalo v spominu pevcev njihovo »oporečno« sodelovanje na proslavi dneva žena 8. marca 1967 v spodnjeidrijski dvorani – sporočeno jim je

bilo, da »farški pevci« pač niso dobrodošli! Omejnena nezaupnica seveda ni mogla omajati ljubezni do petja, ki je sčasoma kakovostno napredovalo in zajemalo širši repertoar. Rezultati redne vadbe so dozoreli v prvi koncert na Vojskem leta 1970.

V začetku sedemdesetih let je oktet – če odmislimo spontano druženje in prepevanje – začasno prekinil z rednim delovanjem. Po odhodu župnika Rupnika na novo službeno mesto v Kobarid (1972) kar pet let ni bilo pevskih vaj. Nekateri člani okteta so kot pevci in godci nastopali v vaškem narodnozabavnem ansamblu, predvsem pa so sodelovali v zborih, ki jih je v Idriji vodil zaslužni glasbeni pedagog Ivan Rijavec (Moški komorni zbor Zorko Prelovec, Zbor Združenja šoferjev in avtomehaničkov).

Nov pevski zagon je dobil leta 1977, ko je vodstvo okteta prevzel pevec, glasbeni entuziast in še vedno dejavni zborovodja Dori Žakelj. Leta 1977 se je dogodila prva idrijska občinska pevska revija Naša pesem, na kateri so Spodnjeidriječani nastopili pod imenom Oktet KUD Janko Premrl Vojko. Odtlej se je oktet (včasih tudi nonet) zvesto udeleževal vseh tovrstnih občinskih in območnih prirediteljev, kontinuirano osvajanje novih partitur in javno nastopanje pa ni nikdar resneje zastalo.

Jedro okteta so mnogo let predstavljali štirje bratje Žakelj (Svetikovi), ki so glasbeno nadarjenost in nagnjenje do petja podedovali po starših; mati Marija Podobnik je rada pela, oče Vincenc pa je kot fant igral na violino v Ledinah. V oktetu se je posebno odlikoval najstarejši brat Vinko, ki je bil kot odlični prvi tenorist takorekoč nenadomestljiv do prezgodnje smrti leta 1995. Duša skupine je skozi

*Oktet prvič na reviji Primorska poje
v Krminu leta 1978*

četrt stoletja ostajal dirigent Dori Žakelj, ki je poskrbel tudi za lastno strokovno izpopolnjevanje in se še vedno redno udeležuje ustreznih seminarjev. Razumljivo je, da se je pevski sestav z leti precej spreminjal, saj so različni razlogi posameznikom onemogočali nadaljnje sodelovanje. Težave so zasilno pomagali reševati novi prišleki, od katerih pa jih je nekaj kmalu odpadlo. Zadrego s kroničnim pomanjkanjem prvih tenorjev je za tri sezone omilil celo sorodni ženski glas Anke Žakelj. V zadnjih letih se je relativno ustalila naslednja pevska zasedba: Ciril Kumar, Franc Tušar in Matjaž Velikanje (prvi tenor), Srečko Čuk in Srečko Gregorač (drugi tenor), Dori Žakelj in Emil Likar (bariton) ter Roman Žakelj in Janez Kavčič (bas). Vse priznanje zasluži starosta Franc Tušar (letnik 1920!), katerega tenor bi oktet težko pogrešal.

Kronika 35-letne prijateljske pevske združbe, ki si je v zadnjem desetletju nadela ime Oktet Pr'farci, je zanimiva in bogata. Vaje so se odvijale sprva v župnišću, nato doma pri Svetikovih, potem v garaži Slavija Hladnika, pa v gostilni Pri Budanjcu, v prostorih Krajevne skupnosti in končno vendarle v Kulturnem domu. V oktetu je sodelovalo skupno kar 22 pevcev, naštudiranih je bilo okrog 100 različnih pesmi, samo od leta 1979 pa se je zvrstilo 215 javnih nastopov. Vmes so prišla na vrsto tudi snemanja za Radio Koper, sodelovanja s televizijo in udeležba na Koncertu iz naših krajev. V pričujočem zapisu naj bodo (upoštevaje kraje in priložnosti) naštetje le najpogostejše predstavitve pr'farskih pevcev: koncerti po vaseh, proslave in prireditve, otvoritve razstav in novih objektov – ustanov, odkritja spominskih plošč, komemoracije ob 1. novembru, počastitve obletnic, slovesnosti ob rudarskih in občinskih praznovanjih, predvolilna zborovanja ter pogrebi prijateljev in svojcev. Oktet je vselej srčno rad razveseljeval varovance v Domu upokojencev in v Psihiatrični bolnišnici Idrija, pogosto pa so ga za sodelovanje prosili gasilci, lovci, ribiči, planinci in druga društva. Poudariti velja, da je bil in repertoar ostaja dovolj širok in pester, zato lahko zadovoljuje različne okuse poslušalcev. Notno gradivo obsega nekaj renesanse, precej »čitalniških« zborov, veliko slovenskih ljudskih (narodnih) in umetnih pesmi ter tu in tam tudi kakšno pesem drugih narodov ali dela sodobnih skladateljev.

Za konec naj bodo podčrtani še najvidnejši in najodmevnejši oktetovi dosežki. Od 15. obletnice dalje so se na vsakih pet let vrstili slovesni jubilejni koncerti, ki so bili vselej skrbno pripravljene in množično obiskani. Med letoma 1984 in 1995 so pevci

sedemkrat preizkušali in dokazovali svoje sposobnosti na srečanjih oktetov z obeh strani meje v Ricmanjih nad Trstom. V širši primorski prostor pa je oktet pomembno posegel zlasti preko vsakoletne revije Primorska poje, na kateri je od leta 1978 do letos nastopal kar dvaindvajsetkrat(!). V sklopu omenjene množične in priljubljene pevske manifestacije so pevce iz Spodnje Idrije spoznali naslednji kraji: Krmin – Italija (1978), Postojna (1979), Ljese – Italija (1980), Kobarid (1981), Tolmin (1982), Vipava (1983), Šmarje pri Kopru (1984), Dolenja Trebuša (1985), Špeter – Italija (1986), Idrija (1989), Bovec (1991), Vipava (1992), Dornberk (1993), Trbiž – Italija (1994), Breginj (1995), Bovec (1996), Sv. Anton nad Koprom (1997), Osp (1998), Čepovan (1999), Zavrh – Italija (2000), Osp (2001) in Trenta (2002). Primorska poje je naklonila tudi Pr'farcem mnogo pevskih izkušenj in doživetij, v zadoščenje in spodbudo pa še nekaj ugodnih kritik glasbenih strokovnjakov.

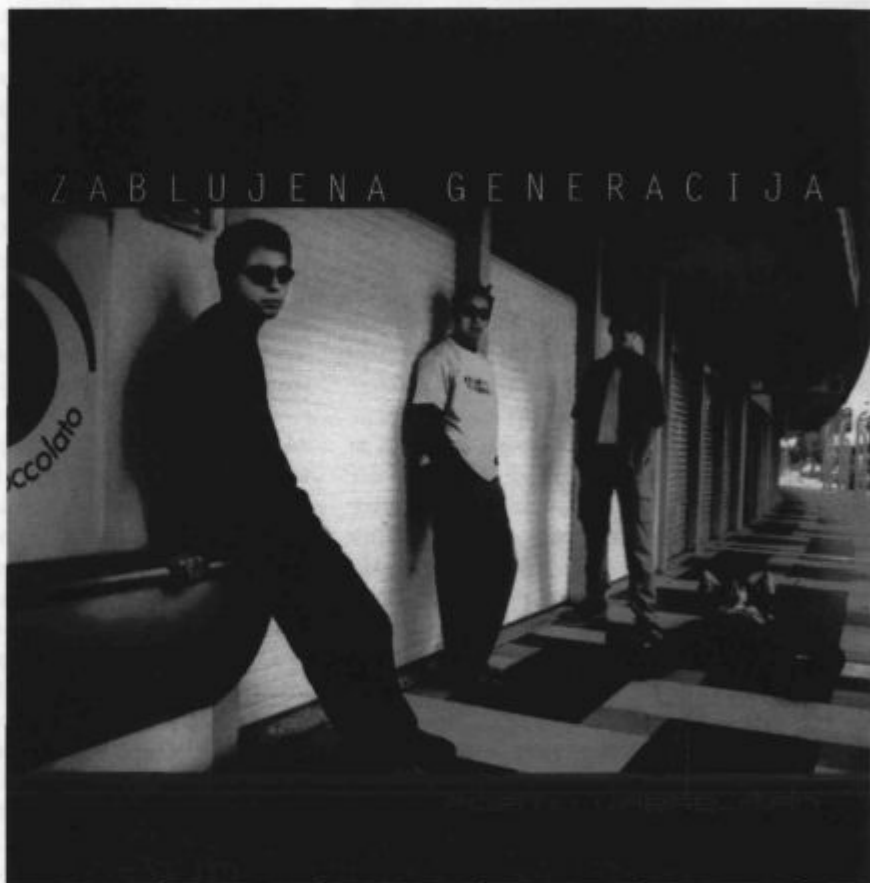
Med priznanji, podeljenimi spodnjeidrijskemu oktetu, zavzema častno mesto Pirnatova nagrada iz leta 1985. V utemeljitvi je bilo zapisano, da je nagrada podeljena »za dolgoletno in uspešno delo na področju ljubiteljske glasbene dejavnosti in za dragocen prispevek pri oblikovanju kulturne podobe kraja«. Največ pa pomenijo pevcem dragocene ure sprostitve, z »dušo« zapete uspešnice in hvaležni odzivi občinstva.

Iskrene čestitke ob visokem jubileju!

Jože JANEŽ

Na robu svojega imena

Z A B L U J E N A   G E N E R A C I J A

Zablujena generacija: Pozitiv vabrejšn
Menart, 2001

V drugi polovici dvajsetega stoletja je bil rock tista glasba, s katero so se mladi samobitno avtentično avtorsko izražali. Življenjski lok avtorja ali avtorske skupine se je vedno napenjal od čiste potrebe po izražanju, torej s polja umetniškega, k pragmatični življenjskosti, zaslužku, vklapljanju v sprejemljivost povprečnega okusa. Meje med enim in drugim so tukaj rahle, pa vendar zelo jasne. Podobne ustvarjalne sinusoide kot avtorji sami je preživljal tudi rock v celoti. Po popolnem izpraznjenju beatniškega in hipijevskega diskurza je vnovično prednost vsebini pred formo prinesel punk. Na nek način je bil, enako kot vsa avantgardna gibanja, velika in kratka utopija. Zanesljivo preživi turbulence časa samo komercialno podprti pop v vsej paleti svojih različnosti.

Danes smo že dolgo v nekem širokem prostoru, v katerem spet »ni nič resnično in je vse dovoljeno«. Zablujena generacija je to stanje čudovito »fotografirala« žé v svojem imenu. Nekaj podobnega je uspelo dvajset let nazaj verjetno le še skupini Otroci socializma. Posrečeno poimenovanje je očitno odraz tudi drugače kvalitetne spojenosti z duhom časa in prostora. Skupina, tudi če preigrava punk vzorce, ni več punk skupina (v smislu ponavljanja

zgodovine kot farse in kot tragedije). Je svojevrsten hommage izvornemu idrijskemu punku (po dvajsetih letih ga je moč slišati tudi na najbolj komercialnih radijskih postajah - približno dvajset let je očitno potrebno, da neke prvotno subverzivne, »grde« umetniške prakse »tihu pridejo in postanejo legendarne«), s sabo nosi tudi določene izrazito idrijske lastnosti in posebnosti, zdi se mi da je najbolj značilna »antizateženost«, svojevrsten smisel za nedirekten humor, ki najbrž raste iz korenin knapovsega humorja. Torej v poplavi zvoka še vedno prepoznaven glasbeni izraz, ki je lahko nastal samo v Idriji. Da nosijo s sabo veliko pozitivno ustvarjalno energijo je opaziti v živo, pa tudi iz za mlado skupino že kar obsežne diskografije: Fajht (Vinylmania Records, 1997), Pank zabloda (Vinylmania Records, 1998), Ultra lahko (Vinylmania Records, 2000), Pozitiv vabrejšn (Menart, 2001). Slednja je bila v letu 2001 že izrazito komercialna. Zablujena generacija, ta simpatična glasbena skupina iz Swnaka, se torej nahaja (kot se vedno znova mi vsi) na robu avtentičnega, iskrenega, na robu svojega imena. Vso srečo!

Joža OCEPEK, Anica BOŽIČ

Slovenski baročni biser tudi v Idriji

Jeseni 2001, natančneje 12. novembra, sta na gradu Gewerkenegg Fundacija Janeza Vajkarda Valvasorja in Zveza splošnih knjižnic organizirali srečanje direktorjev splošnih knjižnic Slovenije. Udeležili so se ga ministrica za kulturo, gospa Andreja Rihter, svetovalka vlade na Ministrstvu za kulturo, mag. Jelka Gazvoda, urednik in umetnostni zgodovinar, gospod Lojze Gostiša, doktor Matjaž Kmecl ter številni direktorji slovenskih splošnih knjižnic. Dogodek je bil nadvse svečan in slavnosten, saj se je Fundacija Janeza Vajkarda Valvasorja odločila podariti vsem slovenskim splošnim knjižnicam študijski knjigi k faksimilni izdaji Spomin-ske knjige ljubljanske plemiške družine sv. Dizme 1688-1801.

Več kot štiristo strani debela knjiga z dvema študijskima knjigama je izjemen spomenik slovenske kulturne in verske zgodovine ter hkrati zrcalo obzorij in moralnih načel imenitnih članov Diz-move bratovščine, mož zaslužnih dejanj in izobražencev, ki so jih sprejemali v to družčino. Bratovščina se je rodila 5. maja 1688 na pobudo Wolfganga Sigismunda pl. Kynpacha, direktorja idrijskega rudnika. Za svojega zavetnika si je izbrala sv. Dizma, desnega razbojnika pri Kristusovem križanju. Ljubljanska plemiška druž-ba sv. Dizma (zavetnika na smrt obsojenih) je v Ljubljani imela svoj sedež, v novi stolnici pa oltar in grobnico. Med njenimi člani je živela jasna zavest pripadnosti temu mestu, ki mu je prav ta družba vtisnila samosvoj pečat baročne kulture.

Knjiga nas popelje v življenje plemstva in kulturne ravni Slovencev v 18. stoletju. Spominska knjiga te družbe je nastajala 113 let. Vsebuje pravila bratovščine, življenjepise in spomine članov, njihov lastnoročni podpis, življenjski moto, grb itd. Knjiga je delo več slikarjev, ter predstavlja pravo malo enciklopedijo poznobaročne likovne ustvarjalnosti na Slovenskem. V začetku 19. stoletja jo je v last dobil Jožef Kolosanec Erberg, ki je imel graščino v Dolu pri Ljubljani. Pozneje je kranjski deželni odbor odkupil arhiv, v katerem je bila knjiga shranjena. Od tod je romala v Kranjski deželni muzej in končno našla svoje mesto v Arhivu republike Slovenije v Ljubljani. Tu so jo, precej poškodovano, konec prejšnjega stoletja restavrirali, predlani pa se je končal osem let trajajoči projekt, ki ga je v okviru Valvasorjeve fundacije vodil umetnostni zgodovinar Lojze Gostiša; izšel je popoln faksimile tega dragocenega slovenskega baročnega spomenika. Gre za izredno zahteven projekt, predvsem zaradi barvnega tiska. Za dobro predstavitev barv je bila potrebna najboljša možna tehnologija, šestbarvni tisk. V Sloveniji take kakovostne tiskarne ni, zato je bila knjiga natisnjena v Gradcu. Tudi vezava je delo tujih, švicarskih strokovnjakov, ki so obudili izviren in trpežen način vezanja papirnih pol. Platnice so, kot pri izvirniku, lesene in oblečene v črn žamet ter okrašene z masivnim srebrnim okovjem. Poleg dvesto faksimilnih izvodov so izdali še dve študijski knjigi s prepisom izvirnega besedila, prevodom in prispevki priznanih strokovnjakov. Ti dve knjigi so v dar dobile vse slovenske splošne knjižnice.

Zahvala splošnoizobraževalnih knjižnic za podarjene dragocene knjige je namenjena prav vsem, ki so sodelovali pri tem tiskarskem podvigu, saj se redko

zgodí, da smo deležni takšnih knjižnih dragocenosti v tolikšnem obsegu. V prvi vrsti je to glavni nosilec in urednik, umetnostni zgodovinar gospod Lojze Gostiša, ki je od ideje in prvih začetkov pred devetimi leti do predstavitve bedel nad nastajanjem faksimila. Potem je tu še množica strokovnjakov, ki so poskrbeli, da bo arhivsko skoraj nedostopna knjiga strokovno ocenjena in predstavljena širšemu občinstvu, ter predsednik Fundacije Janeza Vajkarda Valvasorja dr. Matjaž Kmecl, ki je podaritev študijskih knjig Dizmove kronike splošnim knjižnicam pospremil s prijaznim literarnozgodovinskim orisom dobe, v kateri je nastala. Poleg Fundacije Janeza Vajkarda Valvasorja pa gre zahvala tudi uspešnim gospodarskim družbam, ki so pokazale posluš za kulturne bisere, ki sicer nimajo neposrednega vpliva na naš pridobitno naravnani vsakdan, jih pa lahko po svojem pomenu postavimo ob bok velikim založniškim podvigom Primoža Trubarja, Jurija Dalmatina ali Janeza Vajkarda Valvasorja.

Dragoceni faksimile Spominske knjige ljubljanske plemiške družine sv. Dizma si lahko ogledate v Mestnem muzeju v Idriji, spremni študijski knjigi pa hrani in izposoja Mestna knjižnica in čitalnica Idrija.

Vir

Miha Naglič: Visoka pesem iluminiranega rokopisa.
Delo, Sobotna priloga, 8.9.2001.

Tatjana DIZDAREVIČ

Mednarodni simpozij Kulturna dediščina v geologiji, rudarstvu in metalurgiji

Od 17. do 21. junija 2002 je potekal v Idriji šesti mednarodni simpozij Kulturna dediščina v geologiji, rudarstvu in metalurgiji. Idrija je bila na petem mednarodnem simpoziju v Goldnu v Coloradu (ZDA) leta 2000 med ve kandidati izbrana za kraj, ki je s svojo petstoletno montanistino tradicijo ve kot primeren. Simpozij so organizirali Rudnik živega srebra Idrija, Mestni muzej Idrija in Zgodovinski arhiv Ljubljana – Enota v Idriji. Simpozij je bil osnovan z namenom povezovanja, ohranjanja in publiciranja zgodovinske dokumentacije in drugih materialov, ki jih hranijo knjižnice, arhivi in muzeji. Prva konferenca je potekala v Freibergu (Saška) v Nemiji leta 1993, druga v Leobnu v Avstriji leta 1995, tretja v St. Petersburgu v Rusiji leta 1997 in etrta v Banski Štiavnici na Slovaškem leta 1998. Naslednja - sedma konferenca bo leta 2003 v mestu Leiden na Nizozemskem. Tematika idrijskega simpozija je Zdravstvo in sociala v rudar-

6. mednarodni simpozij

Kulturna Dediščina v Geologiji, Rudarstvu in Metalurgiji

Knjižnice - Arhivi - Muzeji

Idrija
17. - 21. Junij 2002

Krajina Zavarovalnica
10014

Mestni Muzej Idrija
www.muzej-idrija.si

WWW.RZS-IDRIJA.SI

stvu, Ekologija v zgodovini rudarstva, Družabno življenje v rudarskih mestih, Idrijski rudnik v tujih arhivih ter Doma obrt v rudarskih krajih. Na simpozij se je prijavilo ve kot 80 strokovnjakov iz vsega sveta (Avstrija, Nemija, Madžarska, eška, Slovaška, Poljska, Rusija, Norveška, Anglija, Španija, Albanija, Izrael, Botsvana, Gana, Indija, Sri Lanka, Združene države Amerike, Kanada, Slovenija). Priprave na petdnevni simpozij, tako organizacija kot tudi priprava spremljevalnih dogodkov, so potekale že od konca leta 2000. Ve informacij o simpoziju je dostopnih na internetni strani: www.rzs-idrija.si, pripravljamo pa tudi obsežnejšo predstavitev za naslednjo številko Idrijskih razgledov.

AVTORJI V TEJ ŠTEVILKI

- Marija BAVDAŽ, prof. biologije, upokojenka
- Dragica BOŠKIN, univ. dipl. org., vodja Čipkarske šole Idrija
- Anica BOŽIČ, direktorica Mestne knjižnice in čitalnice Idrija, podpredsednica Zveze splošnoizobraževalnih knjižnic
- Prof. dr. Jože ČAR, univ. dipl. inž. geol., upokojenec, Univerza v Ljubljani, Naravoslovno tehniška fakulteta, Oddelek za geologijo
- Dr. Lucija ČOK, ministrica za šolstvo, znanost in šport
- Dr. Igor DAKSKOBLER, univ. dipl. biol., Biološki inštitut ZRC SAZU, Regijska raziskovalna enota Tolmin
- Tatjana DIZDAREVIČ, univ. dipl. inž. rud., Rudnik živega srebra Idrija v zapiranju
- Stana FRELIH, vzgojiteljica predšolskih otrok, Čipkarska šola Idrija
- Borut HVALEC, univ. dipl. psih., direktor Gimnazije Jurija Vege Idrija
- Jože JANEŽ, univ. dipl. inž. geol., Geologija d.o.o. Idrija
- Ivica KAVČIČ, univ. dipl. inž. kemije, upokojenka, bivša predsednica Skupščine občine Idrija
- Janez KAVČIČ, prof. zgodovine in umetnostne zgodovine, Osnovna šola Spodnja Idrija
- Indgrid KOVAČ BRUS, dipl. novinar, RTV Slovenija
- Milan KUČAN, predsednik Republike Slovenije
- Andrej LUTMAN, pesnik in pisatelj, samostojni kulturni delavec, član Društva slovenskih pisateljev
- Andrej MOHORIČ, dipl. pedagog
- Stanko MUROVEC, upokojenec, nekdanji idrijski župan
- Joža OCEPEK, predsednica Zveze splošnoizobraževalnih knjižnic

- Prof. dr. Rajko PAVLOVEC, univ. dipl. inž. geol.,
Univerza v Ljubljani,
Naravoslovno tehniška fakulteta,
Oddelek za geologijo
- Tomaž PAVŠIČ, prof. slovenskega jezika,
upokojenec, nekdanji poslanec
Državnega zbora Republike Slovenije
in konzul Republike Slovenije v Trstu
- Klemen PUST, absolvent zgodovine in umetnostne
zgodovine,
vzporedni študent primerjalne književnosti in
japonologije
- Judita RUPNIK, učenka
Osnovne šole Črni Vrh nad Idrijo
- Metka RUPNIK,
novinarka Radia Cerkno
- Tina RUPNIK, učenka
Osnovne šole Črni Vrh nad Idrijo
- Karmen SIMONIČ MERVIC, prof. zgodovine in
geografije,
Osnovna šola Črni Vrh nad Idrijo
- Andrejka ŠČUKOVT, univ. dipl. inž.,
Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Nova
Gorica
- Rafael TERPIN, akademski slikar,
Osnovna šola Cerkno
- Zorko VELIKAJNE, prof. slovenskega jezika,
ravnatelj Osnovne šole Cerkno
- Ana SEVER, študentka angleščine in umetnostne
zgodovine
- Jernej SEVER, študent filozofije in primerjalne
književnosti
- Maja SVETLIK, organizatorica dela,
Čipkarska šola Idrija
- Jožek ŠTUCIN, predmetni učitelj glasbenega pouka,
Osnovna šola Tolmin,
pesnik in publicist,
član Društva slovenskih pisateljev
in Društva novinarjev Slovenije
- Anita VIDIC GRAH, univ. dipl. inž. geol.,
SGI d.o.o. Idrija,
Foto klub Cerkno

Založnik	MESTNI MUZEJ IDRİJA
Naslov	Idrijski razgledi, Prelovčeva 9, Idrija
Uredniški odbor	Jože Bavcon Samo Bevk Jože Čar Jože Janež Robert Jereb Janez Kavčič Ivana Leskovec Karmen Simonič Mervic Heda Petrič Ksenija Šabec Anton Zelenc
Odgovorna urednica	Ivana Leskovec
Glavni urednik	Jože Janež
Literarni urednik	Jože Janež
Oblikovalec in tehnični urednik	Marijan Močivnik
Lektoriranje	Slavica Makuc Bric Milanka Trušnovec
Finančna podpora	občina Idrija občina Cerkno
Tisk	Gorenjski tisk Kranj
Naklada	800 izvodov

Idrija, julij 2002

Za vsebino člankov odgovarjajo avtorji.

Uredništvo idrijskih razgledov naproša avtorje, naj oddajajo članke v dveh izvodih, na papirju in v digitalnem zapisu na disketi. Članki naj ne bodo daljši od 10 tipkanih strani. Obvezno naj bo priložen avtorjev naslov in telefonska številka.